

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

JÁNOS SÍPOS'UN TÜRK DÜNYASI HALK MÜZİĞİ İLE İLGİLİ
ÇALIŞMALARININ ANALİZİ

Tuba DERİCİ

DANIŞMAN
Prof. Dr. Metin ARIKAN

İZMİR - 2019

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “János Sipos’un Türk Dünyası halk müziği ile ilgili çalışmalarının analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

....../....../.....

Tuba DERİCİ
İmza

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

János Sipos'un Türk Dünyası Halk Müziği İle İlgili Çalışmalarının Analizi

Tuba Derici

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Programı

Türk halk müziği çalışmaları halk bilimi araştırmalarının bir kolunu oluşturmaktadır. Türk halk müziği araştırmaları Cumhuriyet'in ilk dönemlerinden itibaren ağırlık kazanır. Bununla birlikte ilerleyen yıllarda bu hız gerilemeye başlar. Türk halk müziği alanında yapılan çalışmaların sayısı azdır.

Türk halk müziği araştırmalarını gerçekleştiren isimlerin başında János Sipos gelmektedir. Sipos'un 1987 yılında başlatmış olduğu derleme çalışmaları halk bilimi açısından önemli bir role sahiptir.

Tez çalışmamızın amacı János Sipos'un Türk halk müziği hakkındaki çalışmalarını Türk bilim dünyasına tanıtabilmektir. Buna ek olarak tanıtma çalışmaları sırasında konu hakkındaki düşüncelerimiz teze eklenmiştir.

Bu tez çalışması iki temel bölümden oluşmaktadır. Tezin Giriş bölümünde Türk-Macar ilişkilerinden, birinci bölümde János Sipos'un hayatı, eğitimi, etkilendiği etnomüzikologlardan, ikinci bölümde Sipos'a ait olan kitaplardan bahsedilmektedir. Sonuç bölümünde ise etnomüzikolog olan Sipos'un gerçekleştirmiş olduğu derleme çalışmalarının Türkoloji açısından önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: János Sipos, Halk Müziği, Etnomüzikoloji, Türk-Macar İlişkileri, Derleme Çalışmaları.

ABSTRACT

Master's Thesis

The Analysis Of János Sipos' Studies On Folk Music In Turkish World Tuba Derici

Dokuz Eylül University

Graduate School of Social Sciences

Department of Turkish Language and Literature

MasterProgram

Turkish folk music studies is a branch of folklore research. Turkish folk music studies has gained importance since the first years of Turkish Republic. On the other hand, in upcoming years, this importance begins to decline. The number of studies in the field of Turkish folk music is few.

János Sipos is the primary Turkish folk music researcher as well as according to Turkish folk music studies, compilation studies of Sipos which started 1987 has significant role.

The aim of our thesis is to introduce the studies of Turkish folk music of János Sipos to the Turkish scientific world. In addition, our thoughts about Turkish folk music were tried to add to the thesis.

Our thesis consists of two basic parts. The introduction of the thesis is about Turkish-Hungarian relationships, the first part of the thesis is mentioned about Sipos' life, education and ethnomusicologists who impress Sipos. The second part of the thesis makes reference to books of Sipos. In the conclusion part, the importance of compilation studies carried out by Sipos, an ethnomusicologist, has been tried to emphasize.

Keywords: János Sipos, Folk Music, Ethnomusicology, Turkish-Hungarian Relations, Compilation Work.

JÁNOS SÍPOS'UN TÜRK DÜNYASI HALK MÜZİĞİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARININ ANALİZİ

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	v
İÇİNDEKİLER	vi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

1. JÁNOS SÍPOS'UN HAYATI VE BELÁ BARTÓK İLE İLİŞKİSİ	6
1.1. Hayatı	6
1.2. Belá Bartók'un Hayatı ve Türkiye Derlemeleri	10
1.3. János Sipos Belá Bartók'un İzinde	14

İKİNCİ BÖLÜM

2. JÁNOS SÍPOS'UN ESERLERİ	17
2.1. ANADOLU'DA BARTÓK'UN İZİNDE	17
2.1.1. Bartók'un Türk Müziği Derlemesi	18
2.1.2. Anadolu'da Derlediğim Halk Ezgileri Üstüne	20
2.1.3. Bugünün Türkiye'sinde Halk Musikisi	22
2.1.4. Anadolu Ezgileri ile Macar Ezgileri Arasında Benzerlikler	24
2.1.5. Tarih Boyunca Türk Macar İlişkileri	25
2.2. BOZKIRIN İKİ UCUNDAN KAZAK HALK ŞARKILARI (KAZAKH FOLKSONGS FROM THE TWO ENDS STEPPE)	26
2.2.1. Macar Etnomüzikologların Türk Halkları Hakkında Çalışmaları (Hungarian Ethnomusicological Researches Among Turkic Peoples)	28
2.2.2. Kazakların Tarihi Hakkında Birkaç Kelime (A Few Words About The History of The Kazakh People)	29
2.2.3. Kazak Derleme Gezilerinin Tanımı (Description of The Collecting Trips)	30

2.2.4. Güneybatı Kazak Ezgilerinin Türleri (Types of The Southwestern Kazakh Tunes)	40
2.3. AZERBAYCAN HALK ŞARKILARI (AZERI FOLKSONGS)	43
2.3.1. Azerbaycan Tarihi Hakkında (About The History of Azerbaijan)	44
2.3.2. Azerbaycan Gezileri (Account of The Azeri Expedition)	49
2.3.3. Saha Araştırmasının Sonu (End of The Field-Work)	61
2.4.1. Bektaşî Tarihi Hakkında Kısa Bir Özet (The Brief of The Bektashi Order)	64
2.4.2. Bektaşîlik'in Oluşumu (The Syncretistic Religion)	70
2.4.3. İslami Mistisizm (Islamic Mysticism)	73
2.4.4. Ayin-i Cem (The Religious Ceremony)	78
2.4.5. Trakya Bektaşîlerinin Müziği (The Music of The Bektashis in Thrace)	86
2.5. KIRGIZ HALK ŞARKILARI (KYRGYZ FOLKSONGS)	89
2.5.1. Kırgız Gezileri, Kırgızistan, Kırgızlar (Kyrgyz Expeditions, Kyrgyzstan, The Kyrgyz People)	90
2.5.2. Kırgız Araştırmalarının Öncesi (Preceedings of The Kyrgyz Research)	99
2.5.3. Türler, Formlar, Kırgız Halk Şarkılarının Ölçüleri (Genres, Forms, Scales of Kyrgyz Folksongs)	104
2.6. KARAÇAY-MALKAR HALK MÜZİĞİ (KARACHAY-BALKAR FOLKSONGS)	110
2.6.1. Macar Halk Müziğinin Doğu Bağlantılarının İzinde (In The Wake of The Eastern Connections of Hungarian Folk Music)	111
2.6.2. Kafkaslarda Macar Araştırmacıları (Hungarian Researchers in The Caucasus)	113
2.6.3. Karaçay Saha Çalışması (About Our Karachay Collecting Field-Trips)	114
2.6.4. Karaçay-Malkarlar Hakkında (About The Karachay-Balkar People) (Ufuk Tavkul)	117
2.6.5. Karaçay-Malkarlar'ın Sosyal Hayatı (On Their Social Life)	118
2.6.6. Eski Gelenekler, Şarkılar, İnanışlar (Old Customs, Songs, Gods)	119
SONUÇ	121
KAYNAKÇA	124

GİRİŞ

Türk-Macar ulusları ortak bir geçmişe sahip olup birlikte geçirdikleri zaman içerisinde ilişkilerini ilerletir ve sadece ortak bir tarihe değil aynı zamanda benzer özellikler taşıyan bir kültüre sahip olur. Türk-Macar uluslarının ortak kökenleri Orta Asya'ya kadar uzanır. Orta Asya'da başlayan bu yakınlık zaman içerisinde gerçekleşen göçlerle de devam edip günümüze kadar gelişir.

Orta Asya'da başlayan Türk-Macar ilişkilerinin zamansal olarak geçmişi milattan önceye kadar dayandırılabilir. Bu ortaklık sadece mekânsal yakınlık olarak değil dilsel yakınlık olarak da devam eder. Türkçe ve Macarca aynı dil ailesine sahiptir; Ural-Altay dil ailesi. Türk ve Macar uluslarının benzerliği dil konusunda örtüşür.

Macarlar hakkındaki en eski bilgi 9. yüzyıla dayanmaktadır. 9. yüzyıl öncesi için Macarlar hakkında pek fazla kaynak bulunmamaktadır. “Macar kavmi ancak 9. yüzyılda tarih sahnesine çıkmıştır; bu zamandan önce tarih Macarları tanımamaktadır. 7.- 11. yüzyıllarda, Volga-Don ve Kuzey Kafkasya bölgesinde hüküm süren büyük Hazar-Türk Devleti'nin hâkimiyeti altında yaşayan Macarlar, 9. yüzyılda Hazar Devleti'nde ortaya çıkan karışıklıklar sonucunda bağımsız bir hale gelme fırsatını bulurlar ve bu tarihten sonra hem İslam hem de Bizans kaynakları onların adlarını kaydederler. Aslında bir Fin-Ugor kavmi olan Macarlar, Türk kavimleri ile birlikte yaşadıkları uzun asırlar sonunda, birlikte yaşadıkları kavimler gibi, muharip, devlet kurmaya ehil, ziraatla uğraşan ve ordular kurabilen bir kavim haline gelmiştir.”¹ Bunun için söylenebilir ki Macar tarihi için 9. yüzyıldan önce kaynak bulabilmek neredeyse imkânsızdır.

Macarlar Türkler gibi tarih boyunca göç hareketlerinde bulunur. Orta Asya'dan yola çıkan Macarlar göç ederek günümüz Macar topraklarına yerleşir. Günümüz Macaristan topraklarına Macarlar 896 yılında yerleşmeye başlar.² Burayı kendilerine yurt edinen Macarlar Türklerle olan ilişkilerini koparmaz. Macar topluluklarının içinde Türk grupları, Türk gruplarının içinde Macar grupları da bulunur. Macarlar

¹ Şerif Baştav, “Türk Kültürüne Hizmet Eden Macar Türkologlar”, **2023 Aylık Dergisi**, Sayı: 59, 2006, s.5.

² Şerif Baştav, “Türk Kültürüne Hizmet Eden Macar Türkologlar”, **2023 Aylık Dergisi**, Sayı: 59, 2006, s.6.

içerisindeki Türk grupları zaman içerisinde Macarlaşır, Macar dilini, dinini ve kültürünü benimser. Macarların etnik kökenleri hakkında kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bazı bilim insanları Türkler ile Macarların aynı etnik kökene sahip olduklarını iddia eder. Bu konuda kesinleşmiş bir tez bulunmamaktadır.

Türkler göç ederek Orta Asya'dan Anadolu topraklarına doğru ilerler. 1071 Malazgirt Savaşı ile Oğuz kavimlerinin Anadolu'ya doğru göç hareketleri ağırlık kazanır. Anadolu'ya yerleşen Türkler zaman içerisinde Batı'ya doğru genişler. Anadolu topraklarında 13. yüzyılda hüküm sürmeye başlayan Osmanlı Devleti için batıda bulunan Macar toprakları önemli bir hedeftir. Zaman zaman bu bölgeye fetihler düzenleyen Osmanlı Devleti 1526 Mohaç Zaferi ile tamamen Macaristan topraklarına sahip olur. Osmanlı Devleti'nin Macaristan üzerinde gerçekleştirdiği seferler sonucunda Türk-Macar ilişkileri ilerler.

Osmanlı Devleti'nin Macaristan üzerine gerçekleştirdiği seferlerin birinde tarihsel olarak önemli bir şahsiyet olan Gül Baba'nın da sefere katıldığı düşünülür. Gül Baba bir Bektaşî dervişi olup Macaristan seferine katılır. Bu sefer sırasında vefat ettiği düşünülen Gül Baba Macaristan'a defnedilir. Bu mezar zaman içerisinde türbe halini alıp ziyaretçilere açılır. Günümüzde Gül Baba türbesi olarak bilinen türbe Macaristan toprakları üzerinde yer almakta olup türbenin ortaya çıkışı Osmanlı Devleti'ne rastlamaktadır. "Bu Gül Babalardan en tanınmış XV. yüzyıl sonunda ve XVI. yüzyıl başında yaşamış, Budapeşte'nin Buda (Budin) kısmında türbesi bulunan ünlü bir Türk mücahidi ve Bektaşî dervişi olan Gül Baba'dır. Bu türbe gerek Macarlar gerekse Türkler tarafında özenle korunmuştur. Tarihi kişiliği, yaşadığı çağ ve çevre hakkında çeşitli rivayetler bulunan Budinli Gül Baba, Evliya Çelebi'nin merhum babasından naklettiğine göre Merzifonlu bir Bektaşî dervişidir."³ Gül Baba türbesi günümüzde Macaristan tarafından korunmaktadır ve ziyarete açıktır. Türk-Macar ortaklığı ile türbe ziyaret edilebilir hale getirilir. Bu kısa tarihi özet gösterir ki Türk-Macar ilişkisi her daim var olmuştur ve devam etmektedir.

Türk-Macar ilişkileri zaman içerisinde devam etmekte olup iki ulus açısından araştırılmaya değer görülür. Bununla ilgili olarak Türk-Macar ilişkilerinin bilimsel olarak incelenmesi adına Macaristan'da Türkoloji kürsüleri kurulurken Türkiye'de Hungaroloji kürsüleri kurulur. Macaristan'ın Budapeşte şehrinde 1870 yılında ilk

³ İsmail Tosun Saral, "Gül Baba Kimdir?", **Düşünce ve Tarih Dergisi**, Yıl:3, Sayı:32, 2017, s. 32.

Türkoloji kürsüsü kurulurken 1936 yılında Türkiye’de Ankara Üniversitesinde Hungaroloji kürsüsü kurulur. Hungaroloji kürsünün başına Macar Prof. Dr. László Rásonyi getirilmiştir. Böylelikle iki ulus arasında akademik araştırmalar başlar.

Türk-Macar ilişkilerinin bilimsel yollarla incelenmesinin tarihi 19. yüzyıla kadar dayandırılabilir. Türklerin Macar tarihine ve Macarların Türk tarihine olan ilgisi Birinci Dünya Savaşından öncesinde ortaya çıkmaya başlar. Budapeşte’de kurulan Türk Derneği bu amaç doğrultusunda çalışır. “Yirmi iki kişilik bir üye listesi bulunan Türk Derneği Budapeşte şubesi, entelektüel çevre içinde teşekkül etmiş, zengin bir kütüphane kurmayı, akademik çalışmalar ve konferanslar düzenlemeyi ve buradan çıkan sonuçları da gerek kitaplarda gerekse süreli yayınlarda yayımlamayı ve Türk meslektaşlarla yakın bir işbirliğini hedeflemektedir.”⁴ Budapeşte’de kurulmuş olan bu dernek Macarların Türkoloji hakkında incelemelere başladığını gösterir. Bu çalışmalar çoğunlukla Türk tarihi, Türk dili ve Türk kültürü gibi konular üzerine yoğunlaşır. Macaristan’da başlayan Türkoloji çalışmalarını Türkiye’deki Hungaroloji çalışmaları takip eder.

Tarihi ortaklığı bulunan bu iki ulusun birbirlerinin tarihini ve kültürünü merak etmesi kaçınılmazdır. 19. yüzyılda bilimselliğin hız kazanmasıyla bu iki ulus arasındaki ilişkiler araştırılmaya başlanır. Macarların kendi kökenlerine dair yaptıkları çalışmalar sonucu kökenlerinin Orta Asya’ya dayanmasıyla Macarlar Türkler ile aralarında bulunan ortaklıkları araştırır ve bu ilişkiyi Türklere oranla daha önce keşfeder. 19. yüzyıldan itibaren Macaristan’da Macar Türkologlar bilimsel araştırmalar yapmaya başlar. Ünlü Macar Türkologların başında Ármin Vámbéry, Gyula Németh, Sándor Takáts, István Vásáry gibi isimler gelmektedir. Macar Türkologlar içerisinde Türk ulusu ve Türk tarihi hakkında çalışmalara öncülük eden kişi Ármin Vámbéry’dir. “Ármin Vámbéry, XIX. yüzyıl Macar bilim dünyasının en karakteristik şahsiyetlerinden birisi olmuştur. Vámbéry, Doğu ve Batı dillerini aynı ölçüde çok iyi konuşması yanında ortaya koymuş olduğu eserleri ile halen günümüzdeki önemini korumaktadır. Vámbéry’nin Türkler hakkındaki çalışmalarının

⁴ Cüneyd Okay, “Türk Derneği Dergisi ve Birinci Dünya Savaşı Öncesi Macaristan’daki Türkoloji Çalışmaları”, **Macar-Türk İlişkileri Üzerine Makaleler Macar Kardeşler**, (Ed. Yeliz Okay), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012, s.59.

yanı sıra Macarlığın kökeni hakkında yazmış olduğu yazıları Macaristan’da Türkoloji sahasına karşı önemli bir ilginin oluşmasına katkı sağlamıştır.”⁵

Türk ve Macar ulusları dil ve etnik köken olarak benzerlik gösterirken din yönünden ayrışır. Türkler İslamiyet’i tercih ederken Macarlar Hristiyanlık’ı benimsemişlerdir. Bununla birlikte dinsel olarak farklılaşma neredeyse milattan önce geldiği düşünülen Türk-Macar ilişkilerine zarar vermemiştir. Türk ve Macar tarihi, kültürü, dili ve müziği beraber ilerler. Macar müziği hakkında 19. yüzyılda çalışmaların hız kazanmasıyla Macarların etkileşimde bulunduğu uluslar da araştırmaya tabi tutulur. Orta Asya’dan beri Macarlar ile ortaklığı bulunan Türkler Macarların araştırma yaptığı ulusların başında gelir. Macar müziği ile Türk müziği arasında benzerlikler ve farklılıklar Macar etnomüzikologların ilgisini çeker. Bu nedenle Macar halk müziği araştırmalarına yön verilirken Türk sahası da araştırılır. Bu araştırmalar sadece Anadolu sahası ile sınırlı kalmayarak Orta Asya ile dahil edilerek genişletilir.

Türk-Macar halkları arasındaki ilişkiyi anlamak ve değerlendirmek adına zaman zaman sempozyumlar düzenlenir. TİKA’nın katkılarıyla gerçekleştirilen *Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması* adlı sempozyum da bunlardan biridir. Bu sempozyumda açılış konuşmasını gerçekleştiren Gazi Üniversitesi Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü Müzik Eğitimi Anabilim Dalı Başkanı Prof. Dr. Ali Uçan’ın Türk-Macar halkları müziği üzerine gerçekleştirmiş olduğu bir çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmada Prof. Dr. Ali Uçan Türk ve Macar ilişkilerinin çok eskiye dayandığını ve tarih boyunca devam ettiğini belirtir. “İki ulus kimi dönemlerde gönüllü olarak, kimi dönemlerde ise zorunlu olarak birlikte yaşadılar. Birbirleriyle kimi dönemlerde dayanışma, kimi dönemlerde yardımlaşma içinde oldular; kimi dönemlerde ise dolaylı ya da doğrudan savaşma sürecine girdiler. Ancak, Macarlar, özellikle de Macar soyluları çoğu kez Türklerle savaşmak, Türklere karşı savaşlara katılmak istemediler.”⁶ Bu durum gösterir ki Türk-Macar ilişkileri dostluk ya da düşmanlık

⁵ Pinar Yiğit Türker, “Macaristan’da Türkoloji Çalışmalarına Genel Bir Bakış: Türkoloji’nin Gelişimi ve Macar Türkologlar”, **Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, (Ed. Alpaslan Demir), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, s.755.

⁶ Ali Uçan, “Türk-Macar Kültür/Müzik İlişkilerine ve Türk-Macar Karşılaştırmalı Halk Müziği Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, **Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması**, Macaristan Büyükelçiliği Ankara Büyükelçiliği Yayını, Ankara, Temmuz 2005, s.53.

yönüyle tarih boyunca devam eder. Türk ve Macar halkları arasında ilişkiler kaçınılmazdır.

Türk ve Macar ulusları köklü bir geçmişe sahiptir. Bu geçmiş Türk-Macar ulusları arasında benzerlikleri ve farklılıkları taşımaktadır. Dilsel ve etnik köken olarak ortaklık taşıyan bu iki ulusun müzikleri arasında da bir benzerlikten söz edilebilir mi? János Sipos'un temelde sormuş olduğu sorulardan biri budur ve bunun için çalışmalarına Anadolu sahasından başlayarak Orta Asya'ya doğru genişletir. Türk halk müziği ile Macar halk müziği arasındaki benzerlikler ve farklılıklar Sipos'un araştırma alanlarının başında gelmektedir. Türk halkını bir bütün olarak değerlendiren Sipos'un çıkış noktası Anadolu olmakla birlikte Azerbaycan, Kazakistan, Azerbaycan, Kırgızistan, Kafkasya gibi Türklerin yaşamış olduğu bölgeleri kapsar. Türk halk müziği çalışmalarına Bektaşî müziği çalışmalarını da ekleyen Sipos böylelikle tasavvuf müziği çalışmalarına da katılmış olur.

Biz bu çalışmada Sipos'un yapmış olduğu derleme çalışmalarını kendi fikirlerimiz ile birleştirerek analitik bir bibliyografya hazırlamaya ve Türk halk müziği adına önemli gördüğümüz Sipos'un eserlerini Türk bilim dünyasına kazandırmaya çalıştık.

Tezimiz János Sipos'un hayatı ve eserleri şeklinde iki bölümden oluşmaktadır. Tezimizin ilk bölümünde Sipos'un hayatını, eğitimi, Türkiye'ye gelişini ve Belá Bártok ile ilişkisini anlatmaya çalışacağız. Tezimizin aslını oluşturan ikinci bölümde ise Sipos'un *Anadolu'da Bartók'un İzinde, Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe, Azeri Folksongs, Comparative Research on the Folk Music of Turkic and Hungarian People, The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order: The Music of Bektashis in Thrace, Shaman Songs, Kyrgyz Folksongs, Karachay-Balkar Folksongs* adlı eserlerini kendi düşüncelerimizi de ekleyerek analiz edeceğiz. Bu analizi gerçekleştirirken Avrupalı bir araştırmacının ve yabancı dilde yazılmış olan kaynakların bu konudaki bilgilerinden haberdar olmak adına Azerbaycan, Kazakistan ve diğer Türk gruplarının tarihi, dili ve etnik yapıları ile bilgilerin bir kısmını aynen bırakmayı tercih ettik.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. JÁNOS SÍPOS'UN HAYATI VE BELÁ BARTÓK İLE İLİŞKİSİ

1.1. Hayatı

János Sipos 1953 doğumlu Macar asıllı bir etnomüzikolog olup çalışma alanı halk müziği üzerinedir. János Sipos'un halk müziği hakkında çok sayıda karşılaştırmalı analizi ve incelemesi bulunmaktadır. Asıl çalışma alanının başında ise Türk halk müziği hakkında yaptığı çalışmalar gelmektedir. János Sipos'un Amerika'dan Kazakistan'a kadar farklı sahalarda halk müziği derlemeleri bulunmaktadır.

Sipos'un müziğe olan ilgisinin ilk temelleri ailede atılır. Sanatçı bir aileye sahip olan Sipos'un babası şair, annesi folklorcu ve piyanist, ağabeyi ise baş kemancıdır. Sipos da müzikle olan bağını çocuk yaşlarda keşfeder ve müzik okuluna giderek Budapeşte'nin Lorántffy Zsuzsanna Müzik Okulundan mezun olur. János Sipos keman eğitimine bu okulda başlar.

Sipos'un bu okuldaki müzik öğretmenlerinden biri ünlü besteci ve derlemeci Zoltán Kodály'dir. Sipos'un müzik okulunda almış olduğu müzik eğitimi birçok yönüyle kapsamlıdır. Beste yapmayı, koro ile şarkı söylemeyi, müzik tarihini Sipos bu okul sayesinde öğrenir. Sipos Lorántffy Zsuzsanna Müzik Okulunun mezuniyetinin ardından Móricz Zsigmond Lisesine gider.

Lise eğitimini müzik üzerine alan Sipos liseden sonra Szeged JATE Üniversitesi (JATE) Matematik bölümünde eğitim alır. Müzik ile bağlantısı hiçbir zaman kopmayan Sipos üniversite eğitimi sırasında arkadaşları ile beraber bir orkestra kurar. Birçok organizasyona kurmuş oldukları orkestra ile katılan Sipos, kurmuş oldukları grup ile Macar halk danslarının orkestrası olma görevini üstlenir. Bu grup ile Finlandiya'dan Cezayir'e kadar seyahat ederler. Bir yandan üniversite eğitimleri için para kazanırken bir yandan da yeteneklerini geliştirme şansını orkestra ile bulurlar. Sipos üniversite eğitimi sırasında müzik faaliyetlerine ağırlık vermek için bir yıl okulu bırakır. Macaristan'daki dans evlerinde enstrüman çalar. Budapeşte'de sadece müzik evlerinde enstrüman çalmaz. Aynı zamanda Bale Enstitüsünde başkemancı olarak görev alır. Bir yandan da Müzik Bilimleri Enstitüsü için kayıtlar almaya başlar.

Sipos müziğe duyduğu ilgiyi her alanda göstererek matematik bölümü lisans mezuniyet tezini de halk müziğinin bilgisayarlı analizi üzerine yazar. Bu noktada hem matematik hem müzik eğitimi beraber kullandığını söylenebilir. Doktorasını da aynı üniversitede tamamlayan János Sipos'un doktora tezi müzikoloji üzerinedir. Sipos kendisine örnek aldığı Béla Bartók'un çalışmalarına ilgi duyarak Bartók'un Anadolu gezisi ve bu gezi sırasında yapmış olduğu derlemeleri inceler. Bu incelemelerin sonucunda kendisi de Anadolu'da derleme gezileri yaparak doktora tezini bu doğrultuda oluşturur. *In The Wake of Béla Bartók in Anatolia* adlı doktora tezinin ardından Sipos ara vermeden derleme çalışmalarına devam eder. Sipos halen Franz List Müzik Enstitüsünde öğretim üyeliğine devam etmektedir.

János Sipos hocası olarak gördüğü Béla Bartók 'u kendisine örnek alarak Béla Bartók'un Anadolu'da bırakmış olduğu derleme çalışmalarına devam eder. 1987 yılında Türkiye'ye gelen János Sipos Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinde okutmanlık yapmaya başlar. 1987 yılında ilk olarak Türkolog eşi Éva Csáki Macarca okutmanlığı yapmak üzere Ankara'ya gelir. Bu sırada Sipos İngiltere'de bir yazılım şirketinde çalışmaktadır; fakat Sipos Türkolog olan eşinin Türkiye'ye gelmesinin ardından İngiltere'deki işini yarıda bırakarak Türkiye'ye gelir. Türkiye'ye geldiğinde hiç Türkçe bilmeyen Sipos altı ay içerisinde Türkçeyi öğrenerek altı yıl boyunca Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinde Macarca okutmanlığı yapar. Bu altı yıllık sürede bir yandan okutmanlık yaparken bir yandan Anadolu'yu gezerek geleneksel ezgileri kayıt altına alır.

Altı yıllık Anadolu araştırmasının ardından ülkesine dönen Sipos Szeged Üniversitesinde Türkoloji bölümünde birleşik doktora programını Anadolu'da gerçekleştirmiş olduğu çalışmalar ile tamamlar. Doktor ünvanını almasının ardından Sipos Macar Bilimler Akademisi Müzik Bilimleri Enstitüsünde baş araştırmacı olarak göreve başlar. 2001 yılında gelmiş olduğu bu göreve hâlâdevam etmektedir. Halk müziği çalışmalarına devam eden Sipos "Türkçe konuşan halkların halk müziğini araştırma grubunu" kurar. Aynı zamanda ICMT (The International Council for Traditional Music – Uluslararası Geleneksel Müzik Konseyi) adlı araştırma grubunun üyesidir. Bir web sitesine sahip olan Sipos bu sitede 30 yıllık araştırmalarını Macarca, İngilizce ve Türkçe olarak erişime açar. Bu web sitesinde sadece teorik bilgiler değil, video ve ses kayıtları ile fotoğraflar da bulunur.

Türkiye’de okutmanlık görevi yaparken Sipos Türk halklarının müziği ile ilgilenmeye başlar ve bu sürecin ardından Türk halklarının müziği ile ilgili olan çalışmalarına yoğunlaşır. “Ankara’da geçirdiğim altı yıl boyunca hem Türkçemi ilerlettim hem Türk etnomüzikolog arkadaşlarımla görüştüm, hem de her şeyden önemlisi düzenli olarak türkü derleyip notaya geçirdiğim ezgileri inceledim, böylece ileride yayımlayabileceğim derli toplu, geniş kapsamlı bir Türk musikisi malzemesi elde ettim.”⁷

János Sipos’un çalışma alanının başında Türk halkları müziğinin derlemesi gelmektedir. Sipos Türk halklarının müziğini derlerken bu müzik türlerini Macar müziği ile karşılaştırır ve inceler. Çalışma alanlarının başında Anadolu, Trakya, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan, Kafkasya ve Türkiye’deki Karaçay-Malkar grubu gelmektedir. İncelemiş olduğu halkların müziğini Macar halk müziği ile karşılaştırarak aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit eder. Kitaplarında incelemiş olduğu bölgenin tarihi, bölge halkının kültürel yaşayışı, gelenekleri ve görenekleri, kendi deneyimleri yer alır. Bununla birlikte her nota ve o notaya ait besteler de kitaplarında kendilerine yer bulur. Kitaplarına saha çalışması sırasında çekmiş olduğu fotoğrafları ve doldurmuş olduğu CD’leri de eklemeyi ihmal etmez.

János Sipos Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesinde okutmanlık yaparken Anadolu sahasında çalışmalarına başlar. Bu çalışmalarını *Török Nepzene 1 (Türk Halk Müziği 1)*, *Török Nepzene 2 (Türk Halk Müziği 2)* adlı iki kitapla yayımlar. Bu çalışmalarını aynı zamanda doktora tezi olan *In The Wake of Béla Bartók in Anatolia* adlı kitabı takip eder. Bu eser 2009 yılında *Anadolu’da Bartók’un İzinde* adıyla Türkçe olarak yayınlanır.

Bu çalışmaları Kazakistan’da yaptığı çalışmalar izler. Kazak sahası derleme çalışmalarını 2001 yılında *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe* adlı kitabıyla yayımlar. János Sipos yüz ölçümü büyük olan Kazakistan’ın birbirine uzak iki bölgesini derleme yapmak için tercih eder; böylelikle birbirinden kilometrelerce uzak iki bölgenin halk müziği olarak yaşadığı değişimi tespit edebilir. Derlemiş olduğu çalışmaların beste ve güfteleriyle birlikte yaşamış olduğu maceraları, yolculuk

⁷ János Sipos, *Anadolu’da Bartók’un İzinde*, çev. Sanat Deliorman, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 15.

sırasında neler yiyip içtiği, kimlerin kendisine rehberlik ettiği gibi bilgilere kitabında yer verir.

Sipos derleme gezilerine ara vermeden devam ederek 2004 yılında Azerbaycan halkının müziği ile ilgili yapmış olduğu çalışmaları yayımlar. Azerbaycan müziği ile ilgili yayımladığı kitabın adı *Azeri Folksongs*'tur. Dil olarak Azerbaycan Türkçesi ve Anadolu Türkçesi birbirine benzemektedir; fakat bu benzerlik halk müziği için de söylenebilir mi? János Sipos bu çalışmasında bu tarz bir benzerlikten müzik için de söz edilebilir mi ya da farklılar hangi noktalardadır gibi sorulara cevap aramaktadır.

Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı (TİKA) 2005 yılında Türk-Macar halk müziğinin karşılaştırmalı araştırmasını yapmak üzere bir sempozyum düzenler. János Sipos bu sempozyuma katılarak Anadolu, Kazakistan ve Azerbaycan sahalarında yapmış olduğu çalışmalarından bahseder. Bu eser *Comparative Research on the Folk Music of Turkic and Hungarian People* ismiyle 2005 yılında yayınlanır.

Anadolu sahası içinde çalışmalarına devam eden János Sipos Alevi-Bektaşî müziği ile de ilgilenir. Bektaşî müziği hakkında derleme çalışması yapmak için Tekirdağ Çorlu'daki bir Bektaşî köyünü seçerek derleme çalışması yapmak üzere Çorlu'ya gider. Sipos'un fark ettiği Alevi-Bektaşî kültürünün oluşumuyla ilgili tarihi, kültürel, sosyolojik çalışmalar bugüne kadar yapılmıştır. Müzik kısmının derlenmesi, Alevi-Bektaşî müzik tarzının Anadolu'daki halk müziği ile benzerliği ya da farklılığı ile ilgili çalışma ise çok fazla yoktur. Çorlu'da Bektaşî ayinlerine katılan Sipos sadece müzik konusunda değil aynı zamanda Bektaşiliğin tarihini ve bugüne kadar olan gelişimini anlatan *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order: The Music of Bektashis in Thrace* adlı eseri yazar. János Sipos'un aynı zamanda Türkolog olan eşi Éva Csáki Trakya yolculuğu sırasında János Sipos'a eşlik eder. *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order: The Music of Bektashis in Thrace* 2009 yılında János Sipos ve Éva Csáki'nin ortak eseri olarak yayınlanır.

János Sipos Türk halk müziğinin neredeyse her alanıyla ilgilenir. Bunlardan biri de Türkler için çok önemli olan Şaman müziğidir. Şaman müziği günümüzde az da olsa hâlâ yaşamaya devam etmektedir. János Sipos bu şaman müziklerinin otuz yedi tanesini derlemeyi başarır ve bununla ilgili olarak bir eser ortaya çıkarır. Şaman anlayışıyla ilgili çalışmalar yapan Mihály Hoppál ile birlikte *Shaman Songs* adlı

çalışmayı 2010 yılında yayımlar. Bu çalışma diğer çalışmalara oranla daha az melodi ve görsel malzeme içermektedir.

János Sipos Türk halklarının müziklerini derlemeye Kırgız sahasından devam eder. Yakın gelecekte Kırgız folk müziğinin eski tabakalarının yok olma tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu fark eden Sipos, bu bölgedeki derleme çalışmalarının bir an yapılması gerektiğini düşünür. Derleme yaptığı çalışmalar bile sadece eski Kırgız halk müziğinin kalıntılarıdır.⁸ János Sipos 2014 yılında Kırgızistan’da yapmış olduğu çalışmaları *Kyrgyz Folksongs* adlı kitabıyla yayımlar. Kitabında yapmış olduğu gezi anıları, derlemiş olduğu notalar bu notalarla beraber söylenen şiirler ve çekmiş olduğu fotoğraflar yer alır.

János Sipos son çalışmasını bir Kafkas grubu olan Karaçay-Malkar halkı üzerine gerçekleştirir. Karaçay-Malkar halk müziğini derleyen János Sipos’a bu çalışmasında Ufuk Tavkul eşlik eder. 2015 yılında iki araştırmacının çalışması olan *Karachay-Balkar Folksongs* eseri ortaya çıkar. Bu eserde Karaçay-Malkar grubunun etnik kökeninden, tarihinden, folk müziğine kadar birçok önemli noktanın üzerinde durulur. Bu eser de János Sipos’un diğer eserleri gibi notalar, şiirler, fotoğraflar ve anılar ile desteklenir.

János Sipos etnomüzikoloji alanında çalışmalarını sürdürürken çeşitli burslar kazanır, ödüller alır. Aynı zamanda dünyanın farklı bölgelerinde sempozyumlara, konferanslara, projelere katılır, misafir öğretim üyeliği görevinde de bulunur.

Tez süreci boyunca János Sipos ile iletişime geçilmiş olup hayatı hakkındaki pek çok bilgi bu görüşmeler aracılığı ile sağlanmıştır. Özel hayatı hakkında elde edilen bu bilgilerin bir kısmı İngilizce bir kısmı Macarca olup tarafımızdan Türkçeye çevrilmiştir.

1.2. Belá Bartók’un Hayatı ve Türkiye Derlemeleri

János Sipos Anadolu sahasında derleme çalışmalarına başlamadan önce bu alanda bir duayen olan Belá Bartók’un çalışmalarını inceler. Türk halk müziği ile Macar halk müziği arasında bir benzerlik olduğunu düşünen Bartók’un çalışmaları

⁸ János Sipos, *Kyrgyz Folksongs*, çev. Judit Pokoly, L’Harmattan, Budapeşte, 2014, s. 8.

yarım kalmıştır ve Sipos bu benzerlik fikrinin ne kadarının doğru ne kadarının yanlış olduğunu tespit etmek üzere Anadolu’da derleme gezilerine başlar.

Belá Bartók ünlü bir besteci, piyanist ve aynı zamanda etnomüzikologtur. Genel olarak konçerto, opera, bale ve dans müzikleri ile tanınan Belá Bartók sadece salon müzikleri bestelemez, bununla birlikte halk müziği derlemeleri de yapar. Halk müziği derlemesi yapmaya Macaristan’dan başlayan Bartók Macar halk müziği ile benzerlik taşıyabileceğini düşündüğü ulusların da halk müziğini derlemeye çalışır.

Belá Bartók 1881 Macaristan doğumludur. Piyanist bir anneye sahip olan Bartók küçük yaşlarından itibaren piyano çalmaya başlar ve Budapeşte Yüksek Müzik Okulunda eğitim alır. Macar halk müziği ile gençliğinden itibaren ilgilenmeye başlayan Belá Bartók halk müziği derleme çalışmalarına Zoltán Kodály ile başlar. “Yirmi Macar Halk Şarkısı” (Twenty Hungarian Folksongs) adlı eseri ilk eseridir.”⁹ Macar halk müziği çalışmalarına Macaristan’da başlayan Belá Bartók çalışmalarına devam etmek için başka sahaları da düşünür. Anadolu sahası otantik müziğin değerlerini koruyan bir alandır, bunun için Belá Bartók’un öncelik verdiği çalışma sahası Anadolu olmuştur.¹⁰

Béla Bartók’un derleme yapmak için Anadolu’ya gelmesi Türk Cumhuriyetinin kurulmasının ilk yıllarına rastlar. Türk halk müziği çalışmaları Cumhuriyet’in ilanının ardından hız kazanmıştır. Anadolu sahasında Cumhuriyet’in ilk yıllarında bu araştırmaları yapmak için yeterli sayıda araştırmacı bulunmamaktadır. Türk müziği hakkında çalışma yapmak isteyen Belá Bartók’un Türkiye’ye gelmesi için bu dönem uygundur. Belá Bartók Türk müziği ile ilgili çalışma yapmak ve bu çalışmasını Macar halk müziği ile karşılaştırıp benzer yönlerini tespit etmek istemektedir. Yeni kurulmuş olan Türk Cumhuriyeti de Türk halk müziği hakkında çalışma yürütebilecek araştırmacılar aramaktadır. 1936 yılında Ankara Halkevi Başkanı Belá Bartók’a Türk halk müziğini Anadolu sahasında çalışması için davet mektubu yollar. Bela Bartok Türkiye’ye davet edilişi ve çalışmalara başlayışını “Türkiye’deki Derleme Gezilerim” adlı yazısında şu şekilde bizlere aktarmaktadır.

⁹ H. Serkan Sarıkaya, Sancar Tunalı “Belá Bartók’un Çağdaş Türk Müziğine Katkılarının İncelemesi”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 16, Sayı:2, 2014, s.301.

¹⁰ Funda Esin, “Belá Bartók’un Perspektifinden Türk ve Macar Halk Müziği Değerlendirmesi”, **İdil Dergisi**, Cilt:6, Sayı:33, 2017, s.1584.

“Aşağı yukarı iki yıl kadar önce Türk resmi çevreleri Paul Hindemith’in yardımı ve yönlendirmesiyle belediyeler eliyle Avrupa çizgisinde bir musiki eğitimi örgütlemeye başladılar. Ama Türk milli musikisinin Türk halk musikisi temeli üzerinde nasıl geliştirilmesi gerektiğini anlatacak, gerçek bir halk ezgisi derlemesi için onlara yol gösterebilecek hiç kimse yoktu.

Bundan dolayı Halkevi’nin Ankara şubesinde benim davet edilmeme karar verilmişti. Küçük Asya gezimi hazırlayan şartlar bunlardı. Musiki folkloru üzerine üç konferans vermek, bir de Macar orkestra musikisi konserinde yer almak üzere 1936’da Ankara’ya davet edildim. Ayrıca Macaristan Bilim Akademisi için Anadolu Türk Halk Musikisi örneklerinden plak doldurmamı sağlayacak iki gezi için de söz almıştım. Söylemek bile gereksiz bu daveti büyük bir zevkle kabul ettim, çünkü gerçek Türk Halk Musikisi (yani Türk köy musikisi) üstüne o sırada hiçbir şey bilmiyordum. Türk halk musikisinden daha önce derlenmiş olan çok sınırlı malzeme sistemsiz bir derlemeydi; bu küçük ölçekli malzemedan de hemen hemen hiçbir şey yayımlanmamış, yayımlanmışsa bile baskısı tükenmişti. En eski hiç şüphesiz Asya kökenli olan Macar halk musikisi ile Türk halk musikisi arasında herhangi bir bağ olup olmadığını da merak ediyordum.”¹¹

Belá Bartók’un Türkiye’ye geliş amacı hem Türk halk müziğini derlemek ve derlediği çalışmaların ne kadar eskiye gidebildiğini tespit etmek hem de derlemiş olduğu beste ile güftelerin Macar müziği ile olan bağlantısını değerlendirmektir. Bunun için çok heyecanlanan araştırmacı Türkiye gezisi önce mevcut Türk halk musikisi araştırmalarını incelemeye ve Türkçe öğrenmeye başlar.

2 Kasım 1936 yılında Belá Bartók Türkiye’ye gelir. Anadolu sahasında yapacağı geziler ve derleme çalışmalarına yardım etmek üzere Ahmet Adnan Saygun, Ulvi Cemal Erkin ve Necil Kazım Akses Bartók’a eşlik eder. Adana ve Osmaniye merkezli 14 yerleşim yeri gezen Belá Bartók ve ekibi toplamda 30 kişinin söylediği halk müziği ezgilerini kayıt altına alır.¹² Belá Bartók’un Türkiye’deki zamanının kısıtlı olması bunun yanında Türkiye’de iken rahatsızlanması çalışma sahasının dar olmasına sebebiyet verir. Buna rağmen derlemiş olduğu çalışmalar Macar halk müziği

¹¹ Belá Bartók, “Türkiye’deki Derleme Gezilerim”, **Musiki Dergisi**, 2018. <http://www.musikidergisi.net/?p=2019>.

¹² Belá Bartók, “Türkiye’deki Derleme Gezilerim”, **Musiki Dergisi**, 2018. <http://www.musikidergisi.net/?p=2019>.

ile Türk halk müziğini karşılaştırmalı olarak çalışabilmesine olanak sağlar. Çalışmaları daha sonra *Küçük Asya'dan Türk Halk Musikisi* adlı kitabıyla yayınlanır. Bu eser 1944 yılında ilk olarak *Turkish Folk Music From Asia Minor* adıyla İngilizce olarak yayınlanır, Türkçeye ise 1991 yılında çevrilir. 1944 yılında yayınlanan bu kitabın ilgi görmesi ise 1976 yılına dayanır. Bu konuda Prof. Dr. Ali Uçan “Bartók’un araştırmasında yaptığı karşılaştırmının sadece bir bölgeden derlenen çok kısıtlı bir malzeme üzerinde yapılmış olması çalışmanın yöntem bakımından ‘karşılaştırmalı bir araştırma’ kapsam bakımından ‘Türk-Macar karşılaştırmalı halk müziği araştırması’ olma niteliğini değiştirmez.”¹³

Belá Bartók 16 Kasım ila 29 Kasım arasında derleme gezisini gerçekleştirir. Sağlık sorunları yüzünden toplamda sekiz gün derleme çalışmalarını yürütür. Derleme çalışmaları sırasında Bartók ve ekibi çeşitli sıkıntılarla karşılaşır. Derleme yapılan tarih Ramazan ayına denk gelmiştir. Bununla birlikte kadınlar eşlerinden izin almadan halk ezgilerini söylememektedir. Bu tarz olumsuzluklara rağmen Bartók’un çalışmalarında kullanabileceği ezgiler kayıt altına alınabilmektedir. Osmaniye’de Ali Bekir oğlu Bekir adında yaşlı bir adamdan dinlediği ezgi Bartók’u heyecanlandırır. “Kulaklarıma inanmadım, eski bir Macar ezgisinin bir varyantı gibi gelmişti bana çünkü. Büyük bir sevinç içinde Koca Bekir’in türküsünü iki büyük silindire kaydettim.”¹⁴

Belá Bartók Anadolu sahasında derleme çalışmalarını tamamlar ve ülkesine döner. Ülkesine döndükten sonra patlak veren savaş Bartók’un çalışmalarına ara vermesine neden olur. Bu sürede Belá Bartók Türkiye’ye yerleşmek ister; fakat dönemin siyasi koşulları buna izin vermez. Bartók Amerika’ya konser vermeye gider ve bunun ardından oraya yerleşir. Anadolu sahasında yapmış olduğu çalışmaları da Amerika’da yayınlatabilme imkânı bulur. *Turkish Folk Music From Asia Minor* adlı kitap 1 Temmuz 1944 yılında Colombia Üniversitesinde kendisine yer bulur. 1991 yılında Bülent Aksoy İngilizce aslından çevirerek *Küçük Asya'dan Türk Halk Musikisi* adıyla bu eseri Türkçeye kazandırır.

¹³ Ali Uçan, “Türk-Macar Kültür/Müzik İlişkilerine ve Türk-Macar Karşılaştırmalı Halk Müziği Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, **Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması**, Macaristan Büyükelçiliği Ankara Büyükelçiliği Yayını, Ankara, Temmuz 2005, s.82.

¹⁴ Belá Bartók, “Türkiye’deki Derleme Gezilerim”, **Musiki Dergisi**, 2018. <http://www.musikidergisi.net/?p=2019>.

Macar halk müziği ile Türk halk müziğini karşılaştırma fikrinin kurucularından olan Belá Bartók'un Anadolu sahasında gerçekleştirmiş olduğu derleme çalışmaları müzikoloji ve halk bilimi açısından büyük bir önem taşımaktadır. Kendisinden sonra yapılacak olan çalışmalar için temel kaynaklardan biri olmayı başarmıştır. Bu çalışma Macar ve Türklerin bağlarının ne kadar eskiye dayandığını bize kanıtlar niteliktedir. “Belá Bartók'un Anadolu'nun çeşitli yerlerinde özellikle Adana Osmaniye yöresinden derlediği ve pentatonik bir sistemin izlerini taşıdığı görülen birçok Yörük türküsünün yapılan değerlendirmeler sonucunda Macar türkülerinin bir varyantı olduğu kanısına varılmış, bu da Türk ve Macar halkları arasındaki tarihi ve kültürel bağların ne kadar eskiye ve köklü bir geleneğe dayandığı gerçeğini ortaya koymuştur.”¹⁵

1.3. János Sipos Belá Bartók'un İzinde

Belá Bartók Macar halk müziğini çalışan ilk araştırmacılardan biri olarak etnomüzikoloji kapısını Macar folkloru için açar. Macar halk müziğini sadece kendi sahasında değerlendirmeyen araştırmacı komşu ülkelerle olan müziksel bağını da araştırır. Bunun için Belá Bartók ilk etapta Macar diliyle bağlantısı olan Fin-Ugorların halk müziği ile ilgilenir. Bu araştırmasının ardından Macar halk müziğinin Türk halk müziği ile bağlantısı olabileceğini düşünür, Türkiye derlemeleri yapar ve Türkiye derlemelerini Macar halk müziği ile karşılaştırmalı olarak çalışır.

János Sipos etnomüzikolog Belá Bartók'un çalışmalarını yakından takip eder ve kendisi de bir etnomüzikolog olarak bu çalışmaları devam ettirmek ister. Macar halk müziği ile Türk halk müziği arasında bir benzerlik olabileceğini düşünen János Sipos Belá Bartók'un yapmış olduğu Türkiye derlemelerine yenilerini ekler. Gerçekleştirdiği derleme çalışmalarını doktora tezi olarak *Anadolu'da Bartók'un İzinde* adlı kitabıyla yayımlar.

Belá Bartók'un yapmış olduğu çalışmalar alanında öncü olması yönüyle önemlidir. Bununla birlikte Belá Bartók'un Türkiye'de geçirmiş olduğu zamanın azlığı, Anadolu kadınlarının eşlerinden izin alamadan türkü, ninni, ağıt gibi ezgileri söyleyememesi gibi engeller nedeniyle Bartók'un kaydedebildiği ezgi sayısı oldukça

¹⁵ Funda Esin, “Belá Bartók'un Perspektifinden Türk ve Macar Halk Müziği Değerlendirmesi”, *İdil Dergisi*, Cilt:6, Sayı:33, 2017, s.1595.

sınırlıdır. “Bartók’un Türkiye’de gerçekleştirdiği derleme o kadar az ezgiden ibarettir ki ondan yola çıkarak günümüzde 70 milyonluk bir halkın müziği hakkında geçerli bir sonuca ulaşmak bir iddiada bulunmak zordur.”¹⁶ János Sipos bunu söyleyerek ünlü etnomüzikolog Belá Bartók’un çalışmalarının sonuçlarıyla genel bir kanıya varmanın yanlış olduğunu söyler. Bu nedenle Macar halk müziği ile Türk halk müziğini karşılaştırmasının daha bilimsel olması için daha fazla ezgiye ihtiyaç vardır. Gerçekten iki halkın müziği arasında benzerlik var mıdır yoksa bunlar sadece bir rastlantıdan mı ibarettir? Bunun için János Sipos Belá Bartók’un bıraktığı yerden devam eder. Anadolu sahasında derleme çalışmalarına başlar.

János Sipos Türkiye sahasındaki çalışmalarını 1988-1993 yılları arasında gerçekleştirir. Bu sırada yapmış olduğu derlemeleri *Türk Halk Müziği 1* ve *Türk Halk Müziği 2* adlı iki cilt ile yayımlar. *Anadolu’da Bartók’un İzinde* adlı eseri de Anadolu’da yapmış olduğu derlemelerin ve de bu derlemelerin Macar halk müziği ile karşılaştırmasını içeren bir eseridir. Bu eserleri ile Anadolu sahasında derlemiş olduğu ezgileri beste ve güfteleriyle tanıtmış olur. János Sipos Türkiye’de üç bin ezgi derlemiştir.¹⁷

Sipos’a göre Türk halk müziğinin derinlemesine araştırılması için Anadolu sahası dışında Türklerin ilk yerleşim yeri olan Orta Asya’ya da gitmek gerekmektedir. Bunun için derleme sahasını genişletir. János Sipos bunu gerçekleştirmek üzere yola çıkar. Sipos’a göre Kazakistan, Azerbaycan, Kazakistan, Kafkaslar gibi Türklerin yoğun olarak yaşadığı bölgelerde derleme yapmak için uygundur. Bu bölgelerde yapılan derlemelerin hem Anadolu’da mevcut olan halk müziği ile ilişkisi hem de Macar halk müziği ile olan ilgisi, benzerliği ve farklılığı araştırılmalıdır. O bu konudaki düşüncelerini bir konuşmasında şu şekilde özetlemektedir: “Araştırmanın dar bir alanla ya da birer ülkeyle kısıtlanması yanlıştır; çünkü halk müziğinin birçok tabakası alana bağlıdır. Nehirler ve dağlar gibi müzik de sınır tanımaz. Kendi halk

¹⁶ János Sipos, “Macarların Türk Halkları Arasında Gerçekleştirdiği Halk Müziği Araştırmaları”, **Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması**, Macaristan Büyükelçiliği Ankara Büyükelçiliği Yayını, Ankara, Temmuz 2005, s.19.

¹⁷ János Sipos, “Macarların Türk Halkları Arasında Gerçekleştirdiği Halk Müziği Araştırmaları”, **Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması**, Macaristan Büyükelçiliği Ankara Büyükelçiliği Yayını, Ankara, Temmuz 2005, s.21.

müziğimizin özelliklerini ancak öteki halkların müziğini tanıyarak değerlendirebiliriz.”¹⁸

Sipos hocası olarak gördüğü Bartók’un izinden yola çıktığı zaman sadece dini kaynaklı olmayan halk ezgilerini derlemez. Türkiye’de hâlâ varlığını sürdüren Alevi-Bektaşî ezgilerinin de derlenmesi gerektiğini düşünür. Dini bir grup olarak Bektaşî ezgilerinin Türk halk müziği ile benzerliğini araştırır. Bektaşî ayinlerine katılır, Bektaşî nefesleri derler ve bunların Türk halk müziği ile benzerliğini araştırır.

János Sipos ünlü besteci ve etnomüzikolog Bartók’un izinden gider. Bartók’a oranla daha fazla ezgi derlemiş ve daha fazla Türk sahası gezme imkânı bulur. Sipos’un yapmış olduğu çalışmalar Bartók’un yapmış olduğu çalışmadan daha kapsamlıdır; fakat bununla birlikte Bartók’un yapmış olduğu derleme çalışmaları alanında öncü olması sebebiyle çok kıymetlidir. İki değerli etnomüzikolog da Macar halk müziği ile Türk halk müziğini karşılaştırır, aralarındaki benzerliği ve farklılığı bilimsel yöntemlerle araştırır. Yapmış oldukları değerli çalışmalar ile müzikoloji ve halk bilimi literatürüne katkıda bulunur.

¹⁸ János Sipos, “Macarların Türk Halkları Arasında Gerçekleştirdiği Halk Müziği Araştırmaları”, *Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması, Macaristan Büyükelçiliği Ankara Büyükelçiliği Yayını, Ankara, Temmuz 2005, s.18.*

İKİNCİ BÖLÜM

2. JÁNOS SİPOS'UN ESERLERİ

İkinci bölümde János Sipos'un eserlerinin başlıklarına ve alt başlıklarına sadık kalınarak eserlerin analitik incelenmesi yapılmaya çalışılmıştır. Kitap başlıklarının ve alt başlıklarının orijinal isimleri *Anadolu'da Bartók'un İzinde* adlı kitap dışında İngilizce'den Türkçeye tarafımızca çevrilmiş olup İngilizce asılları parantez içinde verilmiştir.

Bu bölümde Sipos'a ait olan *Anadolu'da Bartók'un İzinde*, *Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe*, *Azeri Folksongs*, *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order: The Music of Bektashis in Thrace*, *Shaman Songs*, *Kyrgyz Folksongs*, *Karachay-Balkar Folksongs* adlı kitaplar analiz edilmiştir. Sipos'a ait olan bu eserlerin *Anadolu'da Bartók'un İzinde* adlı kitap hariç İngilizce asılları kullanılmıştır. Sipos'a ait olan bu eserlerin Macar dilinden İngiliz diline çeviren Judit Pokoly olup *Anadolu'da Bartók'un İzinde* adlı eser İngilizce'den Türkçeye Sanat Deliormanlı tarafından çevrilmiş ve Pan Yayıncılık tarafından basılmıştır.

2.1. ANADOLU'DA BARTÓK'UN İZİNDE

János Sipos'a göre Türk halkları müziği ile Macar halk müziği arasında karşılaştırmalı araştırma yapan öncüler Macar etnomüzikologlardır. Béla Bartók Volga Bölgesini ve Anadolu'yu; Zoltán Kodály Çeremişler ve Çuvaşları, László Vikár Çeremiş, Çuvaş, Mordvin, Tatar ve Başkurtları halk müziği yönünden inceler. Sipos için Macar halk müziğinin diğer uluslar ile karşılaştırmalı çalışması etnomüzikologların çalışma alanıdır, Anadolu müziği ile Macar halk müziğinin bağlantılı olabileceğini düşünen ilk Macar etnomüzikologlardan biri Béla Bartók'tur.

Bartók 1936 yılında Anadolu'da derleme çalışmaları gerçekleştirir. Derleme çalışmalarını hemen yayımlama imkânı bulamayan Bartók'un Anadolu ile ilgili

yaptığı derleme çalışması 1976'da Amerika'da 1991 yılında Türkiye'de yayımlanır. “Macarlarla Türklerin tarih öncesi çağları ve bu iki halkın musiki gelenekleri arasındaki bağlantıları derinlemesine ele alan bu eser etnomüzikoloji alanında başlı başına bir kilometre taşı olmuştur.”¹⁹ Bartók'un bu eseri alanında öncü olup kendisinden sonra gelen etnomüzikologlara kaynak niteliği taşır.

2.1.1. Bartók'un Türk Müziği Derlemesi

Bartók Macar halk müziği ile ilgili çalışmalarını yürütürken Macar halk müziğinin farklı ulusların müziği ile benzerlik taşıyabileceğini düşünerek Çeremişlerin müziği ile ilgilenmeye başlar. Macar halk ezgilerinde görülen pentatonik üslup Çeremiş müziği ile Macar müziği arasında ortaktır. Volga boyunca araştırma yapmayı planlayan Bartók Rusça öğrenir. Birinci Dünya Savaşının ortaya çıkmasıyla Volga Bölgesi hakkındaki çalışma ertelenmek zorunda kalır. Macar halk müziğinin Volga Bölgesi uluslarının müziği ile ortaklığı olabileceğini düşünen Bartók Volga'nın ardından Fin-Ugor-Türk müziği ile Macar müziği arasında ortaklık olabileceğini düşünür. Bu düşüncenin sonucunda ise Türklerin yaşamış olduğu Anadolu sahasına gitmeye karar verir.

1 Aralık 1935 tarihinde Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Bölümünde öğretim üyesi olan Macar asıllı László Rásonyi Bartók'a mektup yazarak Anadolu sahasında derleme yapmasını önerir. Nisan 1936'da Ankara Halkevi başkanı Bartók'a Türkiye'ye gelmesi için resmi bir davet mektubu gönderir. Bu yıllarda Halk Evleri halk müziği açısından önemli araştırmaların yapıldığı bir kurumdur. “Gazimihal'in ‘yerel konservatuar’ olarak gördüğü Halk Evleri'nin çalışmalarında yeni devletin Batılılaşma projesini pratiğe geçirecek sanatsal ve kültürel faaliyetler ile yerel derlemeler önemli bir yer tutmuştur.”²⁰ Bartók bu davetin ardından Türkçe öğrenmeye başlar ve 2 Kasım 1936'da Türkiye'ye gelir. 18 Kasım akşamı besteci Ahmet Adnan Saygun ile Bartók Osmaniye'ye derleme yapmak üzere yola çıkarlar. Ahmet Adnan Saygun “Türk Beşleri” olarak bilinen Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Türk halk

¹⁹ János Sipos, **Anadolu'da Bartók'un İzinde**, çev. Sanat Deliorman, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 15.

²⁰ Armağan Coşkun Elçi, “Tarihsel Gelişim Bağlamında Türk Halk Müziği Araştırmaları, **Milli Folklor**, Sayı: 78, 2008, s. 44.

müziğini araştıran beş kişiden biridir. Bu nedenle Bartók'a eşlik etmesi için Ahmet Adnan Saygun seçilir, böylelikle Adnan Saygun bir yandan Bartók'a yardımcı olurken bir yandan Bartók'tan derleme çalışmaları hakkında bilgi edinir. "Bartók'un ülkemize gelerek yaptığı bu çalışmanın ülkemizdeki Türk halk müziği faaliyetlerine bir ivme kazandırdığını söylemek mümkündür. Zira bu seyahatte Saygun, Akses ve Erkin bilimsel metotlarla halk müziği derlemelerinin nasıl yapıldığını yerinde görerek tecrübe kazanmışlar ve deneyimlerini 1937 yılından itibaren başlayan Türk halk müziği derleme seyahatlerinde başka derlemecilere de aktarmışlardır."²¹

Osmaniye-Adana bölgesinde yaşayan konar-göçerlerden eski ezgileri derlemek asıl amaçtır. 19-20 Kasım'da Adana'ya 21 Kasım'da Tarsus'a ve Mersin'e geçerler. Türkiye'ye gelerek derleme çalışması yapmaktan büyük bir sevinç duyan Bartók yerel halktan türkü derleme çalışmalarına bir an önce başlamak ister. Dinlediği türkülerin eski bir Macar ezgisine benzemesinin ardından Bartók'un sevinci artar. Bu türküyü söyleyen Ali Bekir oğlu Bekir'dir. Bütün gece Bekir ve tanıdıkları türkü söyler. Gece boyunca dinlemiş olduğu ezgiler Macar halk müziği ile benzerlik taşımaktadır.²²

23 Kasım'da Çardak adlı köye, 24 Kasım'da Tüysüz dağı eteklerine gidilir. Türkü derleme işinin en zor kısmı türkü söylemek için gönüllü katılımcılar bulabilmektir. Bartók derleme çalışmaları sırasında bunun zorluğunu yaşar. Kadınlar eşlerinin izni olamadan türkü söyleyemezler. 25 Kasım'da 64 kovan dolusu ezgiyle derleme çalışmaları son bulur. Bu ezgilerin notaya dönüştürülüp transkribe edilmesi zaman almıştır.

Avusturya'nın işgal edilmesi ve Bartók'un annesinin vefatı Bartók'u etkiler ve bir daha dönmek üzere Bartók ABD'ye göç eder. Bartók ilk olarak Türkiye'ye göç etmek istemiş, bunu Adnan Saygun'a bildirmiş; fakat dönemin siyasi koşulları buna izin vermemiştir.

1940 yılında konser vermek üzere ABD'ye giden Bartók geri dönmez, ABD'ye yerleşir. Anadolu'da gerçekleştirmiş olduğu derleme çalışmalarını da ABD'de yayımlama fırsatı bulur. 1 Temmuz 1944'te Bartók *Küçük Asya'dan Türk Halk*

²¹ Ünal Deniz&Uğur Gökteş, "Türk Beşleri'nin Türk Halk Müziği Derleme Çalışmalarına Katkıları", **2. Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi**, Müzik Eğitimi Yayınları, Muğla, 26-28.09.2016, s. 327.

²² János Sipos, **Anadolu'da Bartók'un İzinde**, çev. Sanat Deliorman, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 19.

Musikisi adlı kitabı Colombia Üniversitesi kütüphanesine teslim eder. 1976'da hakkettiği değeri gören bu eser ABD ve Macaristan'da İngilizce olarak yayımlanır.

Bartók'un Anadolu derlemeleri hakkında yazmış olduğu eserde Macar ve Türk halklarının ortak bir geçmişlerinin olduğunu ve buna bağlı olarak bu iki ulusun müziklerinin birbirine benzeyebileceği üstünde durulur. Bartók dizelerin vezin kalıbını, bentlerin yapısını, beste ve güfteler arasındaki ilişkiyi inceler.²³ Pentatonik üslup iki ulusun halk ezgilerinde benzerdir. Türklerin geleneksel olarak kullandığı sekizli ve on birli ezgi kesitleri Macar müziği ile ortaklık gösterir. Türklerin türkülerinde ilk dizeler doldurmadır, bu durum Macar halk ezgilerinde de görülür. Sipos'un yazmış olduğu aynı zamanda doktora tezi olan *Anadolu'da Bartók'un İzinde* adlı kitap Bartók'un saptamış olduğu özelliklerin geçerliliğini koruyup korumadığını araştırmak üzere ortaya çıkar.

2.1.2. Anadolu'da Derlediğim Halk Ezgileri Üstüne

Sipos ve Türkolog eşi Éva Csáki Macarca okutmanlığı yapmak üzere Ankara Üniversitesine 1987 yılında gelerek Türkiye'de kaldıkları süre içerisinde Türk dilini öğrenip geleneksel halk ezgilerini derlerler. Anadolu'da derleme gerçekleştirmek için izne ihtiyaç duyan Sipos'a Hungaroloji bölümü başkanı Hicran Yusufoglu, fakülte dekanı Rüçhan Arık, Macaristan büyükelçisi ile Türk dünyası araştırmaları uzmanı Prof. Dr. István Vásáry, etnografya bölümü öğretim üyesi Nevzat Gözaydın ve Macar halk oyunları araştırmacısı György Martin yardımcı olur. İzin almak için bekleyen Sipos o sırada Muzaffer Sarısözen'in 1936'da Adana'da derlediği güftelerin yazıldığı fakat ezgilerin notaya geçirilmediği kayıtları notaya geçirmeye başlar. Türk etnomüzikologlar derleme çalışmalarını büyük şehirlerde gerçekleştirirken Bartók Anadolu'ya giderek yerel halktan geleneksel melodileri derler. Bartók'un Sarısözen'den bir yıl sonra Adana yöresinde kayıt altına almış olduğu ezgiler Sarısözen'in kaydettiği ezgiler ile benzerlik gösterir. Sarısözen'in gerçekleştirmiş olduğu çalışma Bartók'un derlemiş olduğu basit yapıli ezgilerden daha zengin bir yapıya sahiptir.

²³ János Sipos, *Anadolu'da Bartók'un İzinde*, çev. Sanat Deliorman, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 28.

Sipos 1988’de Türkiye’de derleme çalışmalarına başlar ve 1993 yılında sonlandırır. Derleme çalışmaları yapmak üzere Adana, Antalya ve Mut Bölgesini tercih eden Sipos Bartók’un derleme yapmış olduğu sahayı genişletir. Toroslar dışında Türkiye’nin farklı bölgelerine de derleme çalışmaları yapmak üzere gider. 85 ayrı yerden 233 katılımcıdan toplamda bin 1500 melodi kayıt altına alınır. Bu ezgilerin 500’ü 61 köyden 132 katılımcıdan kayıt altına alınır. Derleme çalışmalarının yapıldığı yerler genellikle köylülerin evidir. Bu derleme çalışmasının kapsamını arttırmak için TRT repertuarı ve Bartók’un çalışmalarından da yararlanılır.

26 Eylül 1988’de Sipos derleme gezisi yapmak üzere Adana’ya doğru yola çıkar. Adana gezisi sırasında Çukurova Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Musiki Bölümü öğretim görevlisi Halil Atılğan kendisine rehberlik eder. Adana’ya trenle giden Sipos yolculuk sırasında göçebe aşiretlerin çadırlarını görür. Adana’da derleme çalışmalarına başlamadan önce Sipos Çukurova Üniversitesinde musiki derslerine katılır. Bu derslerde dinlemiş olduğu geleneksel melodileri kayıt altına alır.

Düziçi kasabasının Gökçayır köyü ile derleme çalışmaları başlar. Bu köy Bartók’a geleneksel ezgiler okuyan iki kişinin hâlâ hayatta olduğu bir köydür. Düziçi kasabasında derleme yapmak için ertesi gün izin alınır. İzinlerin ardından Gökçayır köyüne tekrar gidilir. Gökçayır köyünde halk ozanı Mehmet Demirci’nin evi ziyaret edilir. Mehmet Demirci destanlar okur ve üç telli curasını çalar. Âşık bir yandan destan okurken bir yandan da sazını çalar. Âşık destan okurken bir yandan hikâyeyi canlandırır. Âşıktan birer saatlik üç kaset doldurulur. Âşık; Karacaoğlan’dan, Köroğlu’ndan, Âşık Halil’den, Deli Boran’dan, Dadaloğlu’ndan pek çok destan bilir.

Köydeki çalgıcılar genel olarak düğünlerde para karşılığı performanslarını sergilemektedir. Bu nedenle Karacaören’de bir düğüne katılırlar. Çalgıcıların çalmış oldukları melodiler kayıt altına alınır. Çalgıcıların çoğu Abdal Romanlardır. Çalgıcılar bir grup olarak düğünlere katılırlar ve çoğunlukla akrabadırlar. Bir yandan davul-zurna çalınırken bir yandan da düğündekiler halay çeker. Halay başı mendil sallar. Halay ağır havalarda başlar ve gittikçe hızlanır. Çalgıcılar performanslarına ara verince eve geçilip eğlenceye evde davul-zurna eşliğinde devam eder. Gece köyde konaklanılır.

Ertesi gün küçük bir kasaba olan Ellek’e otobüs ile gidilir, oradan Küçük Akarca’ya traktör ile geçilir. Burada yerleşik yörükler ile görüşülür, köylüler kaval çalar ve performansları kayıt altına alınır. Bir saatlik kaval kaydının ardından

Bıçaklı'da kaval çalan başka bir köylünün olduğu haber verilir. Burada kaval çalan köylülerden birinin kavalı madeni birininki ağaçtandır. Çok değer verdikleri sazlarını yörükler süslü kilimlerde saklar. Geceyi orda konaklayarak geçirirler. Sabah kahvaltıda tuzlu beyaz peynir, zeytin, ekmek, tereyağı yer, çay içerler. Bu tarz kahvaltı geleneksel bir Türk kahvaltısı olup yere bir örtü serilir, kadınlar kahvaltı için servis yaparlar. Kahvaltının ardından Toprakkale'ye kadınlı-erkekli bir grup şeklinde gidilir. Yol kenarında konar-göçer yörükler vardır. Bir nineden türkü söylemesini isterler; ama nine türkü söylemeyi kabul etmez. Üç çadırılı küçük bir obaya gidilir, Veli Sarısoy ve Ayşe adlı iki katılımcı türkü söyler. Ayşe boğazını tutarak uzun bir ritim katar, buna boğaz türküleri denir.

Adana çevresinde gerçekleştirilen bu ilk derleme çalışması sonraki gezilere oranla en kısa olanıdır. Geleneksel halk ezgileri kayıt altına alınmış, yarı göçebe halk ile tanışılmış olur. Ankara'ya dönüşünün ardından Sipos kayıt altına aldığı ezgileri notalara geçirir.

2.1.3. Bugünün Türkiye'sinde Halk Musikisi

Sipos için halk müziği dünyanın diğer bölgelerinde olduğu gibi gelişen ve büyüyen dünya ile yavaş yavaş kaybolmaya başlar. Sipos'un değerlendirmesine göre Türkiye'deki halk müziği de 1980'lerde arabesk müziğin toplum tarafından seilmeye başlanmasıyla gölgede kalır. Köyden kente göç eden köylüler arasında arabesk müzik halk müziğinden daha fazla sevilir. Acılar, aşklar, hüznler arabesk vasıtasıyla ifade edilir. Bundan yıllar önce halk müziğinin karşıladığı bütün duyguları 1980'lerden itibaren arabesk temsil eder.

Bir kadın ölen bir yakının üzüntüsüyle ağıt yakar, çocuğunu uyutmak için ninni söyler. Zaman içerisinde halk ezgileri yok olmaya yüz tutar; fakat tamamen yok olmaz. "Türküler, insanoğlunun başından geçen olayları; bunların toplum içindeki iz ve yansımalarını; aşk, hasret, gurbet gibi insanlığın ortak duygularını; mertlik ve kahramanlık gibi milli hasletleri işler. Türküler, bu olayları yaşayan veya böylesine duygular taşıyan kişiler tarafından yakılır."²⁴ Sipos'un kayıt altına almak istediği halk

²⁴ Metin Özarslan, "Türk Halk Müziği veya Geleneksel Türk Müziği", **Türk Dili, Kültürü ve Tarihi**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2016, s. 115.

ezgileri arasında ağıt da vardır. Ankara’da cenazesinin ardından ağıt yakan bir kadından ağıt derlemesi gerçekleştirir. Türkiye’nin başkentinde bir ağıt yakma töreninin olması Sipos’u hem şaşırtır hem de sevindirir.

Toroslarda derleme yapma çalışmaları için giden Sipos yol boyunca lüks otelleri ve köylere doğru uzanan keçi yollarını bir arada görür. Burada yaşayanlar yazı yaylalarda geçirirken kışın sahillere dönerler. Maddi gücü yeterli olanlar yaylada ev satın alırlar ve yazın sıcaklığından kaçarak yaylaya göçerler.

Sipos’a göre derleme yapmak için en uygun yerler çoğunlukla düğünlerdir. Düğünden önce Türk geleneklerine göre gerçekleştirilen kına geceleri de derleme yapmak için uygun alanlardır. Kına gecelerinde hem eğlenceli türküler söylenir hem de gelin uğurlaması için ağıt yakılır. Damat kız evine gelirken bir türkü, ata binerken ayrı bir türkü söylenir. Bu geleneklerin bazıları hâlâ devam etmekle birlikte bazıları yok olmuştur.

Sipos’un fark ettiği bir nokta da düğünlerde çalgı çok önemlidir. Davul-zurna ekibi genellikle Abdal Romanlardan oluşur. Bu çalgıların daha modern versiyonlarını kullanan çalgıcılar da vardır; keman, klarnet gibi. Maddi durum değiştikçe düğüne katılan çalgıcıların sayısı azalıp artabilir. Bu çalgı ekipleri Macaristan’da da görülür. Çalgıcı Romanlar Macaristan ile Türkiye’de benzer özellikler gösterir. Çalgıcı Romanlar genellikle çalmış oldukları enstrümanlara, söylenen türkülere hakimdir.

Sipos’a göre düğünlerde halay sevilen bir oyundur. Halay aralarında halay çekenler masalara oturup bir şeyler içebilir, türkü söyleyenlere katılabilir. Destan okuma geleneği günümüz düğünlerinde neredeyse yok olmuştur. Destanı ezbere bilen âşık sayısı azalmıştır. Âşıklar arası atışma geleneği ise az da olsa devam etmektedir. Bağlama özellikle âşıklar arasında en yaygın olan enstrümandır. Bağlamanın en küçük üyesi cura, ortancası orta, en büyüğü âşık bağlaması yahut kara bağlama olarak bilinir.²⁵ Bağlama Türkler arasında sevilen bir çalgıdır. Geleneksel Türk ezgilerinin çalındığı kopuza benzemektedir. Sadece saz değil davul, zurna, sipsi, kaval gibi enstrümanlar da Anadolu sahasında yaygındır.

²⁵ János Sipos, **Anadolu’da Bartók’un İzinde**, çev. Sanat Deliorman, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 46.

2.1.4. Anadolu Ezgileri ile Macar Ezgileri Arasında Benzerlikler

Bartók Anadolu’da gerçekleştirmiş olduğu derleme çalışmalarının sonucunda Macar müziği ile Anadolu müziği arasında benzerlikler tespit eder. Bartók’un Anadolu’daki araştırmasının ardından Ahmet Adnan Saygun, László Vikár Anadolu geleneksel ezgileri üzerinde çalışmalar yürütürler. Bununla birlikte bu iki araştırmacının yürütmüş oldukları çalışmalar Bartók’un gerçekleştirmiş olduğu sınıflandırmalar kadar belirleyici değildir. Sipos da Anadolu’daki derlemelerini sınıflandırarak Macar müziği ile karşılaştırır.

Sipos için halk müziği araştırmaları gerçekleştirilirken yeterli sayıda geleneksel ezgiye ulaşmak gerekir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında Sipos’un değerlendirmelerine kendi yorumlarımızı da katarak bir inceleme yapılmaya çalışılacaktır.

Genel bir değerlendirmeye ulaşmak için aynı özellikleri taşıyan benzer ezgilere ulaşmak esastır. Aynı özellikleri taşıyan ezgilerin bulunması sonucunda karşılaştırmalı olarak müzik grupları çalışılabilir. Küçük parçaları araştırmak sonuçların tespit edilmesinde yanıltıcı olabilir. Büyük parçalara ulaşmak gerekir. Macar halk müziği Türk halk müziği arasında karşılaştırma yapmak için güvenilir verilerin sayısı yüksektir.

Etnomüzikoloji çalışmalarının temel sorunsallarından biri iki halkın müziğini karşılaştırırken ortak geçmişlerinden ne derece bahsetmek gerektiğidir. Ortak bir kökene yahut ortak bir geçmişe sahip iki ulusun geleneksel ezgilerinin ortaklık taşıdığını söylemek ne derece doğrudur. Ortaklığı bulunmayan iki halkın müzikleri birbirlerinden farklı mıdır? Müzik tek başına bir bütünlük gösterir, bu nedenle etnik kökenden, kültürden ve ortak geçmişten ayrı bir ilerleme kaydeder. Birbiriyle aynı kökenden gelen iki halkın müziklerinin birbirine benzemesi zorunlu değildir. İki farklı bölgede yaşamlarını sürdüren iki halkın müziği de birbirine benzeyebilir. Müzik tarih, coğrafya, kültürden ayrı bir yapıya sahiptir. Aynı geçmişe sahip iki halkın müziğinin birbiriyle ortaklık gösterip göstermediğini yeterli sayıda güvenilir veriye ulaşıktan sonra bir etnomüzikolog tespit edebilir. Müzik yüzyıllara dayanarak günümüze kadar gelir. Geleneksel ezgileri tespit etmek zor olsa da imkânsız değildir.

Sipos Anadolu müziği ile Macar halk müziği arasında benzerlikler tespit eder. Bunlardan biri (sol)-mi-re-do ikiz ölçülü Anadolu ezgileri ile Macar ezgileri ile benzerliğidir. Bu benzerlik re sesinde karar kılan mi-re-do dizilişiyle Macar çocuk şarkıları ile Anadolu çocuk şarkıları arasında benzerlik taşır. Bu basit yapıli diziliş Anadolu'da sadece çocuk şarkılarında değil nazar ve bereket dualarında da sıklıkla görülür.

Ağıtlar geleneksel Türk ezgilerinden biridir. Bartók Anadolu'da derleme çalışmaları sırasında kadınlardan yeterli kayıt alamadığını belirtir. Bununla birlikte iki kadından ağıt derleme fırsatı bulur. Sipos da Anadolu'da ağıtları kayıt altına alır. Bartók ve Sipos, Macar ve Anadolu ağıtlarının yapısal özelliklerinin birbirine benzediği sonucunu çıkarır. Anadolu'da en yaygın ağıt biçim 4/4/3 şeklindeki on birli hece ölçüsü şeklinde söylenen ağıtlardır. Anadolu ve Macar Ağıtlarında sol-mi-re dizilişi görülür. Anadolu ağıtlarının merkezinde sol-fa-mi-re-do dizilişi bulunur. Bu diziliş gelin ağıtları ile ninnilerde görülür. Anadolu sahasında bu diziliş yaygındır. Anadolu'da ağıtları genellikle kadınlar söyler. Mezmur üslubuna bakıldığında ise Macar müziğinde do-re-mi çekirdekli ezgiler ve tiz tarafa doğru genişleyen yapılar Anadolu mezmur ezgileri ile Macar mezmur ezgilerinde ortaktır. Mezmur ezgilerde Anadolu ve Macarlarda bir farklılık gösterir. Anadolu mezmur ezgilerinde çoğunlukla yedili, sekizli, on birli hece ölçüsü kullanılırken, Macar mezmur ezgilerinde altılı, sekizli, on ikili hece ölçüsü kullanılır. Temel olarak Macar ve Anadolu geleneksel ezgilerinde benzerlik mi-re-do üçlüsünü kullanmalarından gelir.

2.1.5. Tarih Boyunca Türk Macar İlişkileri

Macar ve Türk halkları ortak bir geçmişe sahip olup Macar halkının oluşumda Fin-Ugor ve Türk halklarının birleşmeleri belirleyicidir. Geçmişten günümüze Macar halkları ile Türk halkları yakın ilişkiler kurar. Zaman içerisinde bu iki grup birbirleri içerisinde eriyerek birbirlerinin dillerini ve kültürlerini öğrenir. Bu nedenle bu iki halk arasında benzerlikler fazladır.

Anadolu tarih boyunca birçok ulusa ev sahipliği yapar. Türklerin Anadolu'ya gelmesi 1071 Malazgirt Savaşı ile resmiyet kazanır ve hızlanır. Akın akın Oğuz kabileleri Anadolu'ya göç eder. Bu Oğuz grupları temelde Kıpçak Türkçesi konuşur,

bununla birlikte Uygurca ve Moğolcayı kullananlar da vardır. Birçok farklı etnik grup da Türkleşerek bir bütün haline gelir. Türklerin yaşamış olduğu yer sadece Türkiye değildir. Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Türkmenistan gibi ülkeler de Türklerin yoğunlukta yaşadıkları yerlerdir. Her Türk grubunun kendilerine ait gelenekleri olmasıyla birlikte genel olarak Türk kimliği çatısı altında birleşir.

Türklerin konuşmuş olduğu Türkçe güçlü bir etkiye sahiptir. Bu etki halk ezgilerinde izlerini gösterir. Zaman içerisinde bu ezgiler değişim göstermiş olsa bile Türk unsurlarının etkisi ezgilerde hâlâ görülmektedir. Türkiye’de yaşayan Türklerin müziği Orta Asya’da yaşayan Türklerden farklılık gösterir. Bunun sebebi Anadolu’da yaşayan Türklerin kendilerinden önce gelen kültürlerden etkilenmesidir.

Anadolu’da mevcut olan halk ezgileri her duyguyu ifade edebilir. Yakını ölen bir kişi ağıt yakar, bereket için yağmur duasına çıkılır, gelin uğurlama ağıtları vardır, çocuk oyunları sırasında söylenen tekerlemeler, çocukları uyutmak için söylenen ninniler Anadolu sahasında hâlâdevam eder. Halk müziği Anadolu’da çokseslidir.

“Halk musikisi doğanın sesidir. (...) Bu doğa eseri, yeryüzündeki çiçek, hayvan benzeri öteki canlı varlıklar gibi sere serpe gelişir. Halk musikisi işte o yüzden bu denli güzel, bu denli güzel, bu denli mükemmeldir. Yalın, anlam yüklü biçimi ve zengin araçları ile olsun, taptazeliği, çıplaklığı ile olsun, bizi şaşırtan, o katıksız musiki duygusunun cisimlenişidir.”²⁶

2.2. BOZKIRIN İKİ UCUNDAN KAZAK HALK ŞARKILARI (KAZAKH FOLKSONGS FROM THE TWO ENDS STEPPE)

János Sipos Türk halkları müziği ile ilgilenip Türk halkları müziğinin Macar müziği ile bağlantılı olup olmadığını araştırır. Sipos için Türk halklarının müzikleri de dilsel araştırmalar kadar ilgi çekicidir. Türk halkları müziksel bağlamda birbirine benzerler mi? Bu benzerlik Macar müziği ile ilişkilendirilebilir mi? Macar etnomüzikologlar bu gibi sorulardan yola çıkarak araştırmalarını sürdürür. Sipos Macar etnomüzikologların bu soruları ele alarak yola çıktığını ve kendisinin de Macar bir etnomüzikolog olarak bu sorulara cevap aradığını belirtir.

²⁶ János Sipos, **Anadolu’da Bartók’un İzinde**, çev. Sanat Deliorman, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 13.

Sipos'un değerlendirmesine göre bugüne kadar Türk halklarının müziğini inceleyen kapsamlı bir eser ortaya çıkmamış, nota tipleri ve müzik katmanları ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Sipos'un fark ettiği diğer bir nokta ise yerel halktan derleme çalışmaları oldukça yetersizdir. Sipos araştırmaları sırasında yerel halkın geleneksel melodileri seslendirmek istemediğini görür; bu nedenle Türkiye, Kazakistan, Kırğızistan, Azerbaycan, Türkmenistan gibi Türki Cumhuriyetlerde şarkı söyleyecek katılımcılar bulmak oldukça zordur. Yerel halk derleme yapan araştırmacılara güven duymakta zorlanmaktadır. Sipos'a göre derleme sırasında geleneksel melodileri seslendirecek gönüllü katılımcılara ulaşmak derleme çalışmalarının en önemli kısmıdır.

Sipos derleme yapan araştırmacının ulaşmak istediği notaların geleneksel notalar olması gerekliliğinin üstünde durur. Sipos'a göre birçok araştırmacının düştüğü hata yerel halktan geleneksel notaları seslendirmeleri istemesidir; fakat bazen yerel halkın geleneksel zannettiği notalar aslında geleneksel değildir. Bunun için Sipos'a göre iyi bir araştırmacı geleneksel olan ile sonradan ortaya çıkan melodileri ayırt edebilmelidir. Sipos bundan sonraki aşamanın toplanan materyaller arasında geleneksel olanların tespit edilip başka uluslar ile olan bağlantısı değerlendirilmesi olduğunu belirtir, böylelikle karşılaştırmalı analiz gerçekleştirilmiş olur.

Sipos'un gerçekleştirmiş olduğu Kazak halk müziği derleme çalışmaları kapsamlı bir araştırmadır. Bu alışma Çuvaş, Tatar, Başkurt, Kazak, Türkmen, Azerbaycan ve Anadolu Türklerini de kapsamaktadır. Sipos Türk bloğunu beraber değerlendirir. Sipos'a göre Macar- Türk müziğinin karşılaştırmalı araştırmasının yapılması için de Türk sahası bir bütün olarak değerlendirilmelidir.

Sipos British Royal Academy's Stein-Arnold ve Soros bursuyla Kazak müziği derleme çalışmaları gerçekleştirir. Sipos Kazak halk müziği derleme çalışmalarının sonucunda Moğol Kazakları ve Türkmenistan'a gidip son yıllar içerisinde tekrardan güneybatı Kazakistan'a geri dönen Kazaklar hakkında bir değerlendirmeye sahip olur. Bu alışma birbirlerine 3000 km uzaklıkta bulunan iki farklı Kazak grubunu kapsamaktadır. Sipos'a göre birbirine bu kadar uzaklıkta bulunan iki halkın arasında müziksel bir benzerlikten bahsedilebilir mi sorusu bu çalışmanın ortaya çıkmasını sağlayan soruların başında gelir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında kitabın yazarı

János Sipos'un görüşleri kendi değerlendirmemiz ile birleştirilerek incelenmeye çalışılacaktır.

2.2.1. Macar Etnomüzikologların Türk Halkları Hakkında Çalışmaları (Hungarian Ethnomusicological Researches Among Turkic Peoples)

Macar bilim insanları arasında Macar müziği araştırma konusu olmuştur. Birçok etnomüzikolog bu çalışmaları gerçekleştirirken Macar müziğinin etkileşim halinde bulunduğu ulusları da göz önünde bulundurur. Bu nedenle tarih içerisinde etkileşim halinde bulunan Macar-Türk ilişkileri de araştırma konularının içerisinde yer alır. Macar etnomüzikologlar Macar halk müziği Türk halk müziği arasında bir benzerlik olduğunu tespit ederler.

Sistematik bir biçimde müzik araştırması yürütmek oldukça zordur. Geleneksel olarak yaşamını sürdüren melodilere ulaşmak bu araştırmanın başlatılması için atılması gereken en önemli adımdır. Geleneksel olan melodiye ulaşmak neredeyse imkânsızdır. Bir etnomüzikolog en fazla 300-400 yıllık bir ezgiye ulaşabilir. Karşılaştırmalı müzik çalışması yapmak isteyen araştırmacı bulmuş olduğu geleneksel notaları karşılaştırarak araştırmalarını sürdürür.

Melodileri benzerlik yönüyle değerlendiren araştırmacı dikkatli davranarak melodileri tasnif edebilir. Aynı bölgede derlenmiş olan melodiler bile birbirleriyle benzer olmayabilir. Aynı bölgede derlenen melodilerin birbirleriyle her zaman uyum içinde olduğunu düşünmek yanlış bir yaklaşımdır.

Sipos etnomüzikolog olarak Macar müziğinin Türk müziği ile olan bağlantısını araştırır. Asıl çalışma sahası Türk dünyası halk müziğidir. Bu nedenle Anadolu, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Kafkasya gibi Türklerin yaşamış olduğu sahaları gezerek derleme çalışmaları gerçekleştirir ve derleme yaptığı sahanın halk müziğini Macar halk müziği ile karşılaştırır. Bu kitap Kazak sahasında yaşayan Türk ve Moğolların halk müziği derlemelerinin sonucunda meydana gelmiştir.

Sipos tarafından Kazakistan'a ilk ziyaret Abay Kunanbaev isimli ünlü Kazak şairin anma töreni için 1995'te gerçekleştirilir. İlk ziyaret sırasında sadece başkent Almatı'dan sınırlı sayıda şarkı derlenir ve Kazak halk müziği hakkındaki çalışmalar araştırılır. 1997 yılında Sipos ve David Somfai Kara güneybatı Kazakistan'da bulunan Mangıstav eyaletine bir gezi düzenlerler. Aynı yıl Sipos'un Türkolog eşi Éva Csáki ve

David Somfai Kara, Nalayh ve Ulan Batur'dan Moğol Kazakları hakkında derleme çalışmaları yürütür. Sipos Kazak sahası hakkında bu kitabı oluştururken 1996 yılında Batı Moğolistan'da bulunan Bayan Ölgii şehrinden derleme yapan David Somfai Kara ve Kiyanatuli Babakumar'ın çalışmalarından da yararlanmıştı. Bu kitabın müzik ve metin analizlerinin temelini bu üç koleksiyon oluşturmaktadır.

2.2.2. Kazakların Tarihi Hakkında Birkaç Kelime (A Few Words About The History of The Kazakh People)

M.Ö 9.-7. yüzyıllar arasında Kazakistan bölgesinde Sarmat kabileleri yaşamaktadır. M.Ö 7.-4. yüzyıllar arasında Sarmat kabileleri yerlerini doğuda bulunan İran kabilelerine bırakır. İlk Hun göçü M.Ö 47 ikinci Hun kavmi göçü M.S 1. yüzyılda gerçekleşir. Üç yüzyıl boyunca göç dalga dalga devam eder. Kazakistan'da 500'lü yıllarda Türk Kağanlığı hakimdir ve Türkler bu kağanlık hâkimiyetinde göçebe olarak yaşar. Zamanla Karahitaylar ve Tatar akınına uğrayan Türkler bu zaman içerisinde Moğol etkisinde kalır. Türkler, Moğollar ve İranlılar 13. yüzyıldan itibaren Kazakları meydana getirir. Kazakların etnik yapısını temelde bu üç grup oluşturmaktadır.

Kazak kelimesi ilk olarak 14. yüzyılda yazılı bir dokümanda geçer. Buradaki anlamı “özgür, avare” şeklindedir. Kazak ismi zamanla politik bir anlamda ardından da etnik bir grubu nitelendirmek için kullanılmaya başlar. Kazakistan'da üç büyük Kazak aşireti bulunmaktadır; Ulu Jüz, Orta Jüz, Kisi Jüz.

15. ve 16. yüzyıllarda birçok Tatar ve Türk kabilesi birleşerek Kazakları ve Kazakçayı meydana getirir, 17. Yüzyılda ise bölge üzerinde Rus baskısı hissedilmeye başlar. Kazakistan Rusya için Orta Asya'nın kapısı anlamına gelir, Kazakistan'ın Ruslaştırılması ve Hristiyanlığın yayılması için Rusya Kazakistan'da ilerler. Rus Çarlığı ve SSCB döneminde Kazaklar tamamıyla hâkimiyet altına girer. Rusça resmi dil olur, İslamiyet yasaklanır, camiler kapatılır, 1988'e kadar Rusça resmi dil olarak kullanılır. Bunun sonucunda birçok Kazak atalarının dili olan Kazakçayı konuşamaz hale gelir. 1991 yılında Kazakistan Cumhuriyetinin kurulmasının ardından Kazakistan bağımsızlığını tam anlamıyla kazanmış olur.

1989 yılında Kazakistan'ın nüfusu 18 milyon olup nüfusun 8,3 milyonu Kazak, 6,4 milyonu Rus, 1 milyonu Ukraynalı, 2,3 milyonu diğer uluslardan meydana gelmektedir. Diğer ulusları Almanlar, Beyaz Ruslar, Koreliler, Yahudiler,

Moldovyalılar, Tatarlar, Azerbaycan Türkleri, Özbekler, Yahudiler, Çuvaşlar ve Başkırtlar oluşturmaktadır. Kazaklar Kazakistan'da neredeyse azınlık haline gelmekte olup bunun en önemli sebeplerinden biri Rusların kollektifleştirme hareketi sırasında Kazakları bölgeden uzaklaştırıp yerlerine başka uluslardan grupları getirmesidir. Kazak nüfusunun büyük bir bölümü Çin'in kuzeyinde bulunan Sincan Özerk Bölgesinde, Rusya'da, Özbekistan'da bulunmaktadır. Bu bölgelere kıyasla daha küçük Kazak grupları Batı Moğolistan'da ve Türkmenistan'da bulunmaktadır.

Sipos'un yapmış olduğu bu çalışma iki farklı Kazak grubunu inceler. Kazaklar üzerinde Rusların etkisi hâlâ hissedilmektedir. Kazak dili ve kültürü gerilemiş; fakat tamamıyla ortadan kaybolmamıştır. Kaybolmakta olan Kazak halk müziğinin güçlendirilmesi adına Kazak sahası derleme çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma sadece etnomüzikoloji alanında değil aynı zamanda beşeri bilimlerin bütünü için de önemli bir eserdir.

2.2.3. Kazak Derleme Gezilerinin Tanımı (Description of The Collecting Trips)

2.2.3.1. Güneybatı Kazakistan'da Mangıstav Derleme Gezisi (Collecting Trip to Mangıstav in Southwest Kazakhstan)

Sipos altı yıl boyunca Anadolu sahasında okutmanlık görevi yaparken Oğuz grubunun Türkçesini öğrenir. Bununla birlikte Kazakça Anadolu'da kullanılan Türkçeden farklı olduğunu bilen Sipos, Kazak sahasında araştırma yapmaya gitmeden önce kitaplardan Kazakçayı öğrenmeye çalışır. Derleme çalışmaları sırasında dile ve bölgeye hâkim biri Sipos'a eşlik eder; fakat Sipos aynı zamanda bölgenin dilini kendisi de öğrenmeye gayret eder. Etkili bir derleme çalışması yapmak için bir araştırmacı en azından konuşmanın temel noktalarını anlayabilmelidir. Müzik kayıtlarının transkripsiyonu ve analizi için yerel dili bilmek zorunlu bir önkoşul olmasa da yerel dili mümkün olduğu kadar konuşup anlayabilmek büyük bir avantajdır.

1997 yılının güzünde derleme çalışmaları yapılmak üzere ilk olarak Güneybatı Kazakistan'da bulunan Mangıstav Eyaletine gidilir. Mangıstav, Türkmenistan'ın kuzeyinde Hazar Denizi ile Aral Gölü arasında yer alır. Macar Türkolog István Mándoky Kongur geleneksel göçebe kültürün Kazakistan'da en sadık kaldığı bölgenin

Mangıstav olduğunu belirtir. Mangıstav'ın yüksek ihtimalle etnik etimolojik olarak anlamı koyunların kışın yerleştikleri yerdir.

Başlarda bu bölgeye Oğuz kabileleri yerleşmiştir. Türkmen geleneklerine göre 14. yüzyılın ortalarında Mangıstav Altın Orda Devleti'ne katılır. Moğol fethinden sonra Karakum çölü ve Mangıstav birkaç yüzyıl boyunca Özbek sultanları tarafından yönetilen Türkmenlerin yerleştikleri yer haline gelir. 17. yüzyılda bu bölge bağımsızlığını kazanır.

Mangıstav ticaret yolu ile Volga Basın ve Harzemşahlar arasında ticaret yapılır. Ticaret karavanlar aracılığı ile gerçekleştirilir. Mangıstav aynı zamanda Şii İran Devleti üzerinden seyahat etmekten kaçınan Orta Asya tüccarları ve Mekke'ye giden hacıların 16. ve 17. yüzyıllarda kullanmış oldukları güzergâhın başlangıç noktasında yer alır.

16. yüzyılda Nogay baskınları ve bölgenin kuraklaşması Türkmenlerin Mangıstav'ı terk etmelerine sebep olur. 17. yüzyılda Kalmukların bölgeye gelmesiyle gönüllü ya da zorunlu olarak Türkmenler Mangıstav'ı terk eder. 17. Yüzyılın sonlarında Türkmenler Mangıstav'ı terk etmeye devam eder. Hazar Denizi kıyısında az sayıda Chador Türkmenleri yaşar. Bu çalışmada Chador Türkmenlerinin melodileri derlenmeye çalışılır.

18. yüzyılın ortalarından itibaren Mangıstav'da Türkmenler yerlerini Aday kabilesine bağlı Kisi Jüz aşiretinden Kazaklara bırakır. Aday Kazakları için Mangıstav kışlık otlak bölgesidir. Yazın ise yazlık otlak olarak bölgeden 600 mil uzaklıkta kuzeyde bulunan bir bölgeye gidilir. Ruslar bölgeye saldırı düzenleyebilmek adına Mangıstav'a kale kurarak 1873 yılında Rus İmparatorluğu Mangıstav'ı hâkimiyetine alır. 1881'de Rusya'nın Türkmenistan'ı fethetmesinin ardından Mangıstav da Transkafkasya Federasyonuna katılır. SSCB'nin kurulmasının ardından en güneyde yer alan Kara-Boğaz Bay çevresi hariç Mangıstav Türkmenlerden ayrılıp Kazakistan Cumhuriyetine bağlanır.

Mangıstav'ın sınırları ve nüfusu zaman içerisinde büyür. Ekonomik ve stratejik bir öneme sahip olan Mangıstav petrol, doğalgaz, uranyum ve mineraller yönünden zengin bir bölgedir.

Sipos Kazakistan derlemesi için 13 Eylül 1997 yılında Atrav'a gider. Havaalanında daha önceden konuşulduğu üzere Sipos'u bir arkadaşı karşılamaya gelir.

Beraber akşam yemeği yenilir, ardından 400 km gúneydođu da bulunan Kulsari adlı bölgeye gidilir. Gece orada konaklanır, ertesi gün 800 km güneye doğru hareket edilir.

Öğlen vakti Mangıstav'ın merkezi Aktav'a varılır. Kazakistan'ın çekiciliğe sahip olan bu şehir merkezi 4-5 katlı binalardan oluşmaktadır. Burası son zamanlarda yapılmış bir Sovyet kasabasına benzemektedir. Manzarasıyla ünlü olan Aktay resmedilmeye değ er bir görüntü sergilemektedir.

İlk olarak bölgeye hâkim bir rehber bulmaları gerekmektedir. Bu nedenle belediye başkanının ofisine gidilio oradan kültür merkezine geçilir. Nurniyaz Bey kültür merkezinin başkanıdır. Izbasar ve Amandik adlı iki profesyonel şarkıcı Sipos ve arkadaşına rehberlik etmek üzere görevlendirilir. Armandik hemen yirmi halk şarkısını okumayı ya da saha araştırmasına çıkmayı teklif eder. Sipos ise derleme yapmak üzere saha araştırması yapmayı kabul eder.

Aktav araştırmanın merkezi halinde bulunur. Çevredeki göçebe halde yaşayan yerli halka ve küçük yerleşim yerlerine derleme yapmak üzere buradan gidilir. Kazakistan'da suç oranı oldukça yüksek olmasına rağmen küçük alanlarda derleme yapan Sipos ve arkadaşları bu durumu fark etmezler.

Rehberleri Amandik Kömekov ve ailesi Sipos'un konaklama yerlerini, yemeklerini ve ulaşım imkânlarını küçük bir ücret karşılığında sağlar. Amandik Kömekov arabası ile gidecekleri noktalara götürür ve yerel halkı şarkı söylemeye ikna eder. Şarkı derlemek derleme çalışmasının en zor kısmıdır. Özellikle kadınlardan şarkı derlemek oldukça güçtür. Aynı zamanda yerel halk bazen yabancılara şarkı söylemeye daha istekli davranabilir. Bunun sebebi yabancı olan derlemecilerin gidecek olmasıdır. Yabancı derlemeciler yerel halkın geleneklerine tamamıyla uymak zorunda değildir. Saha araştırması yaparken yabancı araştırmacıların daha avantajlı olduğu da düşünülebilir.

Sipos ilk günlerde rehberlerine tam olarak neyi kayıt altına almak istediğini anlatır. Kayıt altına almak istediği yerel halkın söylediği geleneksel ve basit notalardır. Sipos profesyonel ya da yarı-profesyonel şarkıcılardan derleme yapmak istememektedir. Bu nedenle şarkı söylemelerini istedikleri kesim genellikle yaşlı kadın ya da yaşlı erkeklerdir. Geleneksel notaları hatırlayan kesim genellikle yerel halkın

yaşlı kesimidir. Genellikle şarkı söyleyecek kişi kadın olduğunda rehberlik eden Kazaklar ayrılır ve yabancı araştırmacı olan Macarlar kayıt altına alır.

Yaşlı kesim geleneksel notaları bilir ve söyler. Bununla birlikte yaşlıların söylemiş olduğu geleneksel notaları gençler de öğrenir. Yaşlılar kendilerinden sonraki kuşaklara geleneksel notaları öğretir, böylelikle eski notalar genç nesiller sayesinde devam edebilmiş olur. Buradaki derleme çalışmalarından sonra Üskürt'e eski karavan yolu üzerinden gidilir. Üskürt'ten Fort-Şevçenko'ya geçilir. Bu geziler sonucunda 18 köy ziyaret edilir. 21 erkek ve 20 kadından 200 şarkı kayıt altına alınır.

2.2.3.2. Moğolistan'da Bayan Ölgii'deki Kazakların Derleme Gezisi (Collecting Among The Kazakhs of Bayan Ölgii in Mongolia)

Kazaklar Orta Asya sahasına dağılmış bir şekilde varlıklarını sürdürür, örneğin Çin'in Sincan bölgesinde bir milyon Kazak yaşamaktadır. Sadece Çin'de değil Moğolistan'da da çok sayıda Kazak bulunur. Moğolistan en batısında Aimaklar yaşar. Aimaklar Xasag Aimaklar olarak da bilinmektedir. 1940'lerden beri Bayan Ölgii Aimakları olarak varlıklarını sürdürürler. Moğolistan'da yaşayan bu Kazaklar dilsel, kültürel ve tarihsel olarak Kazakistan'da yaşayan Kazaklar ile bağlantılıdır. Bununla beraber günümüzde etnik kimliklerinden ziyade sadece Sünni Müslüman olarak kabul edilirler.

Bayan Ölgii'de yaşayan Kazak ve Tuvalar bölgedeki Türk ırkını oluşturur. Atlı konar-göçer olarak yaşayan bu halk çadırlarda ikamet eder. Son yıllarda Moğol Kazakları müziği hakkında Kazakça yazılmış olan güvenilir halk müziği kitabı bulunmaktadır. Bölgeye kolayca tanımlanabilen halk müziği stilleri hâkimdir. David Somfai Kara 1996 yılında bu bölgede derleme çalışması gerçekleştirir. Bu çalışmada kullanılan notalar ve doğrulanmış müzik analizleri bu çalışmayı destekleyici unsur olarak kullanılır.

Bayan Ölgii Moğolistan'ın en batısında bulunan illerden biri olup Altay Dağlarından geçilerek bu bölgeye ulaşılır. Moğolistan'ın 4374 metre olan en yüksek zirvesi Tavan Bogd bu şehirde bulunur. Bu ilin halkı genellikle göçebedir ve hayvancılık ile uğraşır. Yazın bölge halkı daha serin olduğu için jaylaw adı verilen yaylalara çıkar, kışın da rüzgârdan korunmak için daha aşağıya göç ederler. Neredeyse bütün arazi çorak, dağlarla ve ardıç ağaçlarıyla kaplıdır. Ardıç ağacının kutsal

iyileştirici bir gücü olduğuna inanılır. En uzun nehirleri Ölgüy beşiği ve Xowd adı verilen şehrin merkezinden akan nehirlerdir.

18. yüzyılın sonlarında İç Asya iki büyük güç tarafından bölünür; Rus Çarlığı, Mançu Çin İmparatorluğu. Moğolistan, Çungarya, Doğu Türkistan Çin'in, Kıpçak steplerindeki Kazaklar Rusya'nın hâkimiyet alanına girer. 1770'lerde Orta Jüz kabilesi Rusya'nın hâkimiyeti alanına girmek istemez ve Çungarya'ya göç eder.

Günümüzde yarım milyon Kazak Sincan Özerk Bölgesinde yaşamaktadır. 1870'lerde bölge halkı seçim hakkına sahipken zamanla Mançu Çin Devleti bölge üzerindeki kontrolü tamamıyla ele geçirir. Moğolistan'ın 1921 yılında bağımsızlığını kazanmasının ardından Çungarya'da yaşayan Kazaklar ile Moğol Kazakları arasında bağlantı kopar. 1991'de Kazakistan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından Moğolistan'da yaşayan Kazakların bir bölümü Kazakistan'a göç eder. Bu göç hareketleri hâlâ devam etmekte olup bunun sonucunda Moğolistan'daki Kazak sayısı düşmeye devam etmektedir.

Bayan Ölgüy ulusal azınlıkların yaşadıkları bir alandır. Nüfusun üçte ikisini az sayıda Oirat Moğolları dilini konuşan Kazaklar ile Türkçe konuşan Tuvalar oluşturmaktadır. Lamaist Moğollar ile Müslüman Kazaklar barış içerisinde yaşarlar. Tuvalar Şaman inancını devam ettirmektedir ve Kazaklar arasında da transa geçen şamanlar bulunur.

Macar müzikologlar daha önce Moğolistan'ın batısında yer alan Altay Dağlarında derleme çalışmaları gerçekleştirmiştir. Erken yaşlarda vefat eden Türkolog István Mándoky Kongur ve György Kara bu alanda çalışmıştır. 1996'da Bayan Ölgüy'de bulunan Nogon-Nur'u Sipos ziyaret eder. Kiyanatuli Babakumar isimli bu bölgede doğmuş, yerel dile ve halka hâkim etnograf, Sipos'a derleme konusunda rehberlik eder. Konar-göçer halkın yayladaki çadırlarına geleneksel kültürü inceleme yapmak üzere gidilir. Almatı'da yaşayan Babakumar ile Almatı'da buluşulup dört saatlik uçak yolculuğu ile Bayan Ölgüy'ye varılır. Havaalanı çayır olarak bulunan bir yerde bulunmaktadır. Moğolistan'da yapılı yol bulmak neredeyse imkânsızdır.

SSCB'nin gücünü hissettirmesiyle göçebe halk Ölgüy'e akın eder. İnsanlar kışın burada odun evlerde yaşarken havalar iyiye dönünce keçe çadırlarına taşınırlar. Yazın bu bölge neredeyse tamamen kurur. Göçebe halk yazın otlaklara giderek

hayvanları otlatır ve çadırlarını kurar, kış olunca geri dönerler. Eskiden göç develer aracılığı ile gerçekleştirilirken günümüzde deve yerine kamyonlar kullanılır.

Formaliteler bittikten sonra Jantekey kabilesine ait Babakumar'ın akrabaları ziyarete gidilir. Altay Cumhuriyeti Rusya Federasyonu'na bağlı özerk bölgede 5.000 Kazak yaşar. Yabancıların ziyaret için özel bir izin almaları gerekmektedir. Nogon-Nur Bölgesine jip ile gidilirken yol sırasında Kazak çadırları kendilerini göstermeye başlar. Dağın ruhunun onuruna inşa edilmiş kutsal taş yığınları orijinal adıyla “owo”dan geçilir. Güneyde karlı kaplı Cengel Hairhan görülür. Hari-Gowi ovasına gidilir. Cagan Nur'a geldiklerinde Babakumar'ın akrabaları derleme çalışması yapan grup için atlar verir. Yukarı doğru atlar ile vadi tırmanılır. Buradan Ulan Batur'dan geçen kamyonların sesleri duyulur.

Vadinin ortasından bir dere geçmekte olup keçe çadırları derenin etrafına küçük gruplar halinde dizilmişlerdir. Buradaki Kazaklar Sipos'un Kazakça konuşması karşısında şaşkınlığa düşmezler. Gelmeleri onuruna bir koyun kurban edilir. Kurban edilen koyun Kambar-Ata'ya sunulur ve akşam yemek hazır olunca tören ile servis edilir.

Yemeğin ardından metinleri toprak veya akrabalar için sevgi ve özlem içeren ifadelerden oluşan şarkılar söylenmeye başlanır. Şarkıların ilk iki satırı mesaj içermiyorsa göçebe zihniyetleri ve putperest inançları taşıyan motifler içerir. Asıl mesaj ikinci iki satırda bulunur. Bu tarz şarkıları yaşlı kadınlar söyler ve sözlü kültürün ürünleridir. Ağızdan ağıza aktarılıp kuşaktan kuşağa geçer.

Kazaklar arasında aile ve aşiret bağları oldukça kuvvetli olup yedi kuşağa kadar atalarının isimleri bilirler. Ata aşiretin başında bulunan kişidir. Aşiretin geri kalan üyeleri atalarının kardeşi olarak addedilir. Aşiret içerisinde birbirlerine bağlılık esastır. Almatı'dan gelecek olan akrabalar için gezi düzenlenmiştir ve Sipos da o geziye katılır.

İlk olarak kocası vefat etmiş bir kadına ziyarete gidilir. Kazaklar arasında ölümün üzerinden ne kadar zaman geçerse geçsin toplanarak ağıt okumak bir gelenektir. Toplanma eylemine “köris”, ağıt okumaya “joktav” adı verilir. İki beyaz başörtülü kadın birbirleriyle göz göze gelince sesli bir şekilde ağıt yakmaya başlar. Kadınlardan biri misafirleri karşılamak üzere çadırdan çıkar. Yeni bir misafir gelerek atından iner. Çadırın içerisinde dizleri birbirlerine değecek şekilde otururlar. Başları

birbirlerinin omuzlarındadır. Birlikte çok derin hisler içeren ağıtları okurlar. Bu yürek yakan ağıt töreni bir adamın gelip ortamı sakinleştirmesi ile son bulur. Sipos ağıt yakma sırasında ağıtları kaydeder; fakat kayıtlar çözümleme yapmak için uygun değildir. Bu nedenle Sipos kayıt için kadınlardan tekrar ağıt okumalarını rica eder. Tekrar okunan ağıtlar bir önce okunan ağıtlara göre daha az duyguyla yakılır; fakat gözlerde yaşlar hâlâ durmaktadır. Yeni yakılan ağıt yetim kalan çocuklar hakkındadır. İlk iki dizesi ağıta uygun ortamı oluşturmak adına doldurma iki dize şeklindedir. Sonraki iki dize ise asıl olayın anlatıldığı bölümdür.

Kazaklar için cenaze törenleri büyük önem taşır. Ölünün gömülmesinin ardından yedi gün boyunca hayır için yemek verilir ve ölümün ardından ağıtlar gün boyunca devam eder. Kırkıncı gün tekrardan büyük bir yemek verilir. Buna “kırki” denir. Yüzüncü gün ölen kişinin hayrına bir hayvan kurban edilir.

Önemli törenlerden biri de toy törenleridir ve bu tören sırasında şarkılar söylenir. Toy törenleri büyük törenlerdir, sadece komşular değil Moğollar bile törene davet edilir. Asıl büyük toy düğün sırasında gerçekleştirilir, birçok geleneksel melodi seslendirilir. Düğünlerde gelin vedası “kız-uzatuv” adlı gelinin çocukluğundan genç kızlığına kadar devam eden süreci anlatan bir ağıt yakılır. Bu ağıt gelinin damadın aşiretine gitmesine kadar devam eder. Şarkı söyleyen ya da ağıt yakan kesim genellikle 70-80 yaşlarında kadın ve erkeklerden oluşur. Yaşlı kesimin birçoğu geleneksel melodileri hatırlamakta ve derleme çalışmaları için seslendirmektedir.

“Bet-aşar” popüler bir şarkı olup gelinin duvağı açılırken söylenir. Yeni gelen gelin duvağı kapalı bir halde gelir ve damat tarafına tanıtılır. Gelinin mutlu bir evliliğinin olması için geline tavsiyeler verilir. “Bet-aşar” söylenmesi hâlâ Kazak düğünlerinin vazgeçilmezidir. Gelinin duvağının açılması motifi bir Müslüman motifidir, Şamanist gelenekleri devam ettiren Türk ve Moğol gruplarından görülmez. Gelin, babası eşliğinde süslü bir ata biner. Gelin alma törenleri gençlerin geleneksel şarkıları öğrendiği alanlardır. Düğünler genel olarak yaz işlerinin bitip güz dönemi başladığında yapılır. Bu nedenle Sipos bir düğüne katılma şansı yakalayamaz.

Yaz aylarında kışa hazırlık yapılır. Kazakların geleneksel içeceği olan kımız, peynir, tereyağı üretimi yazın gerçekleştirilir. Koyunlar kırpılır, yün yapılır. Kısacası kış için ne gerekiyorsa yaz bunun için değerlendirilir.

Derleme çalışmaları sırasında sadece ağıtlar değil, ninniler de kaydedilir. Ninniler başlarken “Uyu! Uyu!” anlamına gelen “Aldiy! Aldiy!” ikilemesi söylenir. Kazaklar arasında Ramazan ayı da Müslüman geleneklerine göre kutlanır. Kazak halkı Ramazan ayı boyunca oruç tutar, Kuran okur, gençler “jarapazan” adlı ilahiler okur.

Kazaklar için önemli olan bir diğer gelenek “jır” adı verilen epik destan anlatma geleneğidir. Epik destanların uzunluğu iki yüz ila bin satır arasında değişmektedir. En kutsal epik destanlar “batırlık jır” ismiyle adlandırılır. Epik destanlar okunurken yarı trans haline geçilerek atalarının ruhunun kendilerine geçtiğine inanılır. Eski göçebe kültürde epik destan geleneği tarih öğreticiliği yerine geçer. Böylelikle sözlü kültür aracılığı ile tarih zihinlerde yaşamaya devam eder. Epik destan sözlü kültürde yaşayan bir gelenektir. Bu nedenle epik destan okuyan şairlere “jırav” denir. “Jırav” dışında akın olarak da bilinen destancılar gezerek performanslarını sergiler.

Kazak destan anlatıcılarına “jırav”, “jırşı”, “akın” denilmekte olup destanlara “jır”, “dastan”, “epos” adı verilmektedir. “Jır” sadece destan anlamına gelmeyerek felsefi didaktik şiirleri de kapsar. “Jır” Kazak Türkleri arasında türün ve nazım şeklinin adıdır. “Jırav” ise sadece “jır” okuyan kişi değildir, aynı zamanda savaflara katılan, askerin moralini yükselten, kahramanlık hikayeleri anlatan, gelecek hakkında tahminlerde bulunan hitabeti kuvvetli kişilerdir.²⁷

Metin Arıkan Kazak kültürüne ait olan “jır”, “jırav”, “destancı”, “akın” grupları hakkında ayrıntılı çalışmalar yürütmüş olup bunlardan eserlerinde ayrıntılı bir biçimde bahsetmektedir. “Akın”lar da “jırav”lar gibi hitabet gücü yüksek, hikâye anlatan, toplum içerisinde önemli bir konuma sahip olan kişilerdir. “Destancılar aynı bölgede kalmamakta, bölgeden bölgeye gezip icralarını gerçekleştirmektedirler. Çünkü usta birer ‘destancı’ olmak isteyen adayların geleneğe uyarak meşhur akınlar gibi diyar diyar dolaşıp meşhur olmuş destancılardan icazet almaya çalıştıkları görülmektedir. Bu Kazak akınları arasında olduğu gibi diğer boyların destancıları arasında da gelenek haline gelmiştir. Akınlar daha önce de belirttiğimiz gibi sadece

²⁷ Metin Arıkan, **Türk Dünyası Destan Anlatma Geleneği**, Kömen Yayınları, Konya, 2017, s.41-42. Ayrıca bkz. Metin Arıkan, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları**, İzmir: Elik Yay.

kendi ustalarından icazet almakla yetinmemişler, diğer usta akınlardan da dua (icazet) almaya çaba göstermişlerdir.”²⁸

Edebiyat kültürüne sahip bir toplulukta kütüphane ne anlama geliyorsa göçebe kültürde de epik destan o anlama gelir. Epik destanlar dörtlüklerden meydana gelir. Yedili ve on birli hece kalıplarından ve trans halini geliştiren basit notalardan oluşur.

Destancılar çocukluk dönemlerinden itibaren şiir okuyup enstrüman çalmayı öğrenirler. Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği* adlı kitabında destancıların nasıl yetiştiği hakkında bilgiler sunar. “Bu bağlamda, geleceğin destancısını bekleyen bir problem de müzik enstrümanını çalmayı öğrenmektir ki çoğu çok gelişmiş olmayan bu aletleri ya kendisi büyüklerinin kullandığı aletleri kopya ederek veya bir yakını ona yapabilir. Ritim ise değişkenlik göstermeyen temel bir ritimdir çok zengin ve değişken bir notalamaya sahip olmayan basit aletlerle büyüklerinin çaldığı melodiyi, parmaklarını kullanmasını, kullanım tavrını onları taklitte veya bir büyüğün göstermesiyle kolayca öğrenebilir. Bu dönemde öğrenmiş olduğu melodiler onun hayatının sonuna kadar kullanacağı temel melodi ve ritimler olacaktır, ilerleyen yaşlarında başkalarından öğrenecekleri de ilk öğrendiklerinin üzerine eklenerek gelişecektir.”²⁹

2.2.3.3. Moğol Kazaklarının Madencilik Köyü Nalayh’tan Derleme Çalışmaları (Collecting in A Mongolian Kazakh Mining Village: Nalayh)

Bayan Ölgüy’den toplanan materyaller derleme çalışması yapmak için yetersiz bulunmuş, bu nedenle Moğolistan’da bulunan başka bir Kazak kasabasına gidilmiştir. Seçilen bölge Nalayh’tır.

Nalayh Kazak ve Moğol nüfusuna sahip Moğolistan’ın başkenti olan Ulan Batur’un güneydoğusunda bulunan bir madencilik kasabasıdır. Burada yaşayan Kazaklar Bayan Ölgüy’den 1.500 km uzaklıkta bulunur. SSCB zamanındaki sosyalist ilkeler doğrultusunda yüzlerce Kazak ailesi Moğolistan’ın bu bölgesine göç ettirilmiştir. Zengin çiftçiler Bayan Ölgüy’den buraya taşınabilir değerli eşyaları ile gelirler. Yerleşmek için eski yurtlarına dönmeleri yasaktır; fakat ziyarete gidip

²⁸ Metin Arıkan, *Türk Dünyası Destan Anlatma Geleneği*, Kömen Yayınları, Konya, 2017, s. 130-131.

²⁹ Özkul Çobanoğlu, *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 80.

gelebilirler. Diğer bir Kazak grubu Nalayh'tan 460 km uzaklıkta bulunan Bugant'a göç ettirilir.

Nalayh'ta yaşayan birçok Kazak Moğolistan'ın batısında bulunan Kazaklar ile irtibat halindedir. Genç nüfus ana dil olarak Kazakçayı ve Moğolcayı kullanmaktadır. Bununla birlikte beş yüz Kazak ailesi Kazak kimliklerini korumayı başarmış ve ayrı bir mahalle oluşturmuşlardır. Kimliklerini koruyan Kazaklar olduğu gibi Moğollar ile karışan Kazaklar da vardır.

Son yıllarda Kazakistan Moğolistan'dan gelen Kazakları kabul eder. Moğolistan'da diasporada yaşayan Kazaklar Kazakistan'da tanıdıkları olmamasına rağmen Rusların ve Almanların terk ettikleri Kazakistan'a göç ederler. Bu tarz bir göç hareketi Moğollar için de geçerlidir. SSCB'nin yıkılmasının ardından Moğolların bir kısmı da Moğolistan'a göç eder. SSCB zamanında Nalayh'ta tek bir okul vardır. Bu nedenle Rus kurallarına göre bölgedeki her çocuğun bu okulda eğitim alması zorunludur. SSCB'nin yıkılmasının ardından çocukların okula gitmesi zorlaşır.

Nalayh kömürüyle ünlü bir bölgedir; fakat zamanla kömür ocakları kapanmıştır. Bölgenin yaşam kaynağı olan kömür ocaklarının kapanmasının ardından bölgede işsizlik ortaya çıkmış ve hayat şartları gittikçe zorlaşmıştır. Kazak halkı çok fakirdir; ama hayat bölgede bir şekilde devam eder. Kadınlar çocuk bakar, yemek yapar, erkeklerin takmış oldukları başlıkları Kazak motifleri ile işlerler. Erkekler de kadınlara ve çocuklara bakmakla yükümlüdür.

Moğolistan'ın başkenti Ulan Batur'dan Nalayh'a yarım dolar karşılığında otobüs kalkmaktadır. Ertesi sabah Sipos ve David Somfai sabah dokuzda otobüse binerek Nalayh'a hareket eder. Bir saatlik bir yolculuğun sonunda Nalayh'a varırlar. Burada Kazak grubunun “molla” adı verilen lideri ile görüşülür. Kazak grubunun lideri bildiği kadarıyla Moğolistan'ın on yedi bölgesinde Kazakların yaşadığını belirtir. Çocuklar Moğolların okullarına gitmektedir. Bölgede altmışa yakın göçebe hayatı sürdüren Kazak ailesi vardır.

Kazak grubunun liderinin halk üzerinde kutsal bir vazifesi de vardır. Müslüman Kazaklar, Budist Moğollar “molla” adı verilen lidere efsun ve tılsım yaptırmak için gelir. Lider topluluk içerisinde dini bir motife de sahiptir.

Nalayh'ta geleneksel şarkılar ve dini melodiler kayıt altına alınır. Şarkı söylemek için gelen ilk katılımcı Kenesar isimli 56 yaşında dombıra çalıp epik destan

okuyan biridir. İbrahim Sotan adlı katılımcı iftardan önce “jarapazan” adlı Ramazan’da söylenen şarkıyı söyler. Maliyke adlı Sincan doğumlu Moğol Kazaklarından biriyle evlenmiş olan 91 yaşındaki kadın birçok geleneksel ezgiyi seslendirir. Tilew isimli 54 yaşındaki biri de dombıra çalarak epik destan okur. Bununla birlikte birkaç kişiden daha geleneksel notalar kayıt altına alınarak Nalayh’taki derleme çalışması son bulur. Bayan Ölgü ve Nalayh’ta geleneksel notalar kayıt altına alınmış olur.

Orta Asya sahasında gerçekleştirilen derleme çalışmaları sırasında Şaman ezgileri de kayıt altına alınır. Şaman ezgileri Moğol ve Türk ezgileri ile benzerlik taşımaktadır. Şaman müziği halk müziğinin bir parçası şeklindedir. Şamanlar bu ezgileri söylerken bir yandan da performanslarını sergiler. Basit formlarda söylenen şarkılardır. Arkaik unsurları barındırırlar.

2.2.4. Güneybatı Kazak Ezgilerinin Türleri (Types of The Southwestern Kazakh Tunes)

Göçebe kültürde şarkıların nesilden nesile aktarımı sözlü kültür aracılığı ile sağlanır. Hafızalarda devam eden müzik türleri hayatın her alanını kapsar. Çocukların uyuması için söylenen ninniler, evlilik törenlerinde gelin uğurlamasında söylenen gelin uğurlama şarkıları, ölünün ardından yakılan ağıtların hepsi hafızalarda yaşamaya devam eder. Bu tarz geleneksel şarkılar basit notalara sahip olup hafızalarda kalmasını kolaylaştırma açısından ritmik ve uyaklıdır. Bu şarkılar hece ölçüsüne bağlı kalınarak söylenir.

Düğünler geleneksel şarkıların söylendiği alanlardır. “Toy-bastar” düğün başlarken söylenirken “bet-aşar” gelinin damadın evine girip duvağının kaldırılması sırasında söylenen şarkılardır. “Jar-jar” düğün sırasında kadın ve erkeklerden oluşan bir topluluğun söylemiş oldukları şarkılara verilen isimdir. Düğünlerin dışında yılın belli zamanlarında söylenen geleneksel şarkılar da vardır. Örneğin Nevruz, sünnet törenleri, yeni doğan bebeğin kırkının çıkması bunlardan birkaçıdır. Türler arasında notalar açısından keskin bir ayrım yoktur. Basit notalar ve benzer motifler geleneksel şarkılarda ortaktır. Söylenen şarkılar genel olarak enstrümanlar ile desteklenir. Küy, dombıra, sibizgi bu enstrümanlardan bazılarıdır.

Geleneksel ezgiler sadece yılın belli zamanlarında değil, hayatın her anında varlıklarını sürdürür. Erkekler koyunları güderken ya da kadınlar süt sağarken şarkı söylerler. Bu tarz şarkılar genellikle pastoraldır. İş sırasında ve mola ararında seslendirilirler.

Kazak geleneksel melodiler içerisinde önemli bir bölümü epik destanlar oluşturur. Epik destan söyleyip dombıra çalan kişilere “akın” denir. “Akınlar” profesyonel olarak performanslarını sergiler. “Akınlar” yeni notalar bestelemez, geleneksel olanların içerisinde en güzellerini seçerek performansını zenginleştirip çeşitlendirir. Epik destan anlatımı sırasında geçmiş ve tarih izleyicilere hissettirilir. Bu epik destanın içerisinde didaktik ve lirik motifler de bulunur. Epik destanın kendisine “jır” destanı okuyan kişiye “jırşı” adı verilir.

Kazak epik destanları hece ölçüsünün yedili ve sekizli kalıpları ile söylenir. Duraklanması 4+3 ve 3+2+3 şeklindedir. Performansın giriş kısmı yüksek bir ritimle başlar. Orta kısımdan itibaren başlangıca oranla ritim düşer. Bu iniş yavaş yavaş gerçekleşir. Nakarat bölümleri daha yavaş tempo ile söylenir. “Akınlar” sadece epik destanları değil, sosyal ve diğer temalarda da şiir okurlar.

Didaktik olan basit notalı şarkılar da vardır. Bu şarkıların söylenmesinden önce “akın” övülür. Bu didaktik şarkıların çoğunlukla teması eski gelenekler, İslam’ın övülmesi, ihtiyarların anlatımı, kötü davranışların neler olduğu, sosyal hayatla ilgili tavsiyelerdir. Örneğin “bet-aşar” şarkıları da didaktiktir. Bu şarkılar gelinin evliliğinde nasıl davranması gerektiğini anlatır.

Bu çalışma gösterir ki Kazakistan sahasının çok geniş olması ve etnik olarak Kazakların bugüne kadar göstermiş oldukları karışıklık müziksel farklılıkların doğmasına yol açmıştır. Kazak dili diyalektik sapmalara rağmen oldukça benzerlik gösterirken müzik bağlamında bu söylenemez. Kazak müziği müziksel bağlamda farklılıklar barındırır.

Beliaev’e göre Kazakistan müziksel alanda üçe ayrılır. Güney Kazakistan basit formulu, düzenli ritme sahip ezgilerden oluşmaktadır. Batı Kazakistan’da geniş melodilere rastlanır. Kazakistan’ın merkezinde ise melodik zenginlikten bahsedilebilir ve müziksel yapı karmâşık bir özellik taşır.

Do- ve so- pentatoni notaları Moğol Kazakları ile Moğollar arasında benzerdir. Çin’de yaşayan Kazakların melodileri ile Moğol Kazakları arasında da benzerlikten

bahsedilebilir. İncelenen iki Kazak sahasında etnik olarak karmaşık bir yapı göze çarpar. Bu da yüksek ihtimalle sınırlı ve homojen bir tarzda müzik oluşumunu engeller. Bu durum etnik olarak karışık olan Anadolu ve Macar halk müziği ile tezatlık oluşturur. Anadolu ve Macar müziğinde homojenlik görülürken Kazak müziği için aynı şey söylenemez.

Ağıtlar bağlamında Kazakistan'da yapılan derlemeler sonucunda farklı bağlantılar bulunur. Bazı Anadolu ağıtları ile Mangıstav ağıtları benzerlik gösterirken bazı Anadolu ağıtları ile Moğol Kazaklarının ağıtları benzerlik gösterir. Bir Mangıstav ağıtı ile Türk ve Macarların küçük formulu ağıtı bire bir aynıdır. Mezmur notalar sadece Anadolu ve Macaristan sahasında değil Mangıstav'da bulunan Türk sahasında da yaygındır. Diğer farklılıkların çoğu Bayan Ölgüy'de do- pentatonik ölçüsü baskınken Mangıstav'da minör üçlü içerisinde ikili ölçünün baskın olmasıdır. Pentatonik ölçü ile pentatonik çeviklik bir arada giderek notanın karakterini belirler. Bu bağlamda Moğol Kazaklarının müziği ile Çin'de yaşayan Moğolların, Volga bölgesi halklarının, bazı Macar stillerinin müziği birbirine benzerken Mangıstav halk müziği Anadolu halk müziğine yakındır.

Azerbaycan, Türkmen, Kırgız müziğinin çalışılması ile Kazakların müziğinde bir sapmanın olduğu tahminini ortaya konulabilir. Üst pentatonik alan Çin'den Moğolistan'a ve Kazakistan'dan Volga bölgesine uzanırken güneyde pentatonin izleri Kırgızistan ve Güney Kazakistan'dan Türkmen ve Azerbaycan toprağı ile Anadolu'ya kadar varlık gösterir.

Güneybatı Kazak halk müziği Çuvaş, Tatar, Başkurt, Moğol ve Çin notalarının geniş sınırı ve genellikle kullanılan pentatonik ölçüleri ile ilişkilendirilemez. Bu müzik tarzında mütevasi ve özgür formlar baskındır. Türkmen, Kırgız, Kıpçak, Özbek gibi göçebe kültüre sahip Türk milletlerinde dans ezgisine sahip olmama belirgin bir özelliktir.

Aynı zamanda çalışılan alanların müzikleri halk müziği dünyasına yeni renkler katar. Bu kitabın yazılış amacı Moğol Kazaklarının müziği ile Macar pentatonik ezgilerinin karşılaştırılmasıdır. Güneybatı Kazak notaları kendi alanında bir güzelliğe sahip olup diatonik olmasıyla Azerbaycan ve Anadolu notalarından ayrılır.

Bütün bu çalışmalar gösterir ki Türk halklarının müziği hakkında genel bir sonuca ulaşmak henüz mümkün değildir. Derlenen çalışmalar karşılaştırmalı bir

etnomüzikoloji çalışması yapmak için uygun bir zemin hazırlar. Kayıt altına alınan ezgiler bir kaynak özelliği gösterir. Burada önemli olan birinci elden kaynaklara ulaşp onları kayıt altına alabilmektir. Kayıt altına alınmış ezgiler tekrar tekrar dinlenerek oluşabilecek hataların düzeltilmesine olanak sağlar.

2.3. AZERBAYCAN HALK ŞARKILARI (AZERI FOLKSONGS)

János Sipos'a göre dünya üzerinde çeşit çeşit farklı ırk buna bağlı olarak kültür, dil, tarih gibi unsurlar mevcuttur. Bu farklı farklı ırklar yüzyıllar boyu evlenerek, savaşarak, ticaret yaparak birbirleriyle bağ kurar. Zaman içerisinde her şey değişir; fakat insan ruhunu yansıtan müzik sabit kalır. Önemli olan farklı gruplar ve farklı coğrafi alanlar içerisinde en eski temel halk müziği notalarına ulaşabilmektir.

János Sipos'un etnomüzikoloji çalışmalarına başlarken çıkış noktası Macar halk müziği ile etkileşimde bulunmuş halkların müziğini araştırmak olur. Bunu yaparken Türk halk müziği ile Macar halk müziği arasında bir yakınlık olduğunu tespit eder ve buradan yola çıkarak Türk müziği araştırmalarına başlar. Sipos'a göre Türk müziğini araştırmak meşakkatli bir iştir. Türkler mekânsal olarak sabit kalmayarak birbirlerinden uzak coğrafi bölgelere yayılmışlardır. Bunun için Sipos sahasını genişleterek Türklerin yaşamış oldukları bölgelere derleme çalışması yapmak için gider. Bu sahalardan biri de Azerbaycan'dır.

Türkler günümüze gelene kadar sadece tek bir gruptan meydana gelmemiştir. Başka grupların Türkleştirilmesi ile de Türk grupları ortaya çıkmıştır. Örneğin Kafkas Türk ırkı olan Karaçay-Malkar Türkleri ortaya çıkarken etnik olarak farklı gruplar olan Bulgarlar, Alanlar, Kazaklar ve Kıpçaklar gibi ırklar da Karaçay-Malkar ile bütünleşir. Aynı durum Azerbaycan Türkleri için de geçerlidir, Azerbaycan Türkleri de etnik grup olarak birçok ulus ile bütünleşir.

Azerbaycan Türkçesi ile Anadolu Türkçesi birbirine benzer. Bununla birlikte bu iki etnik grup birbirlerinden farklı gelişmişlerdir. Müzik katmanları olarak Anadolu müziği ile ve dolaylı yoldan Macar müziği ile bağlantısı olup olmadığı Sipos'un araştırma konusudur. Azerbaycan'da hayatta kalmayı başarabilen ilk melodiler derlenerek bu soruya cevap aranmıştır.

2.3.1. Azerbaycan Tarihi Hakkında (About The History of Azerbaijan)

Azerbaycan Cumhuriyetinin başkenti Bakü olup nüfusu yedi buçuk milyon, yüzölçümü 85,600 km²'dir. Kafkasya'da yer alan Azerbaycan kuzeyde Dağıstan, kuzeybatıda Gürcistan, batıda Ermenistan'a komşu olup doğuda Hazar Denizi güneyde Aras nehrine sınırdır. Nehrin güneyi İran'da bulunur; ama Azerbaycan olarak adlandırılır. Bu alanındaki 15 milyon kişi Azerbaycan Türkçesi konuşur. Bu iki Azerbaycan sahasının dili ve dini ortaktır; Azerbaycan Türkçesi ve İslam. Aynı zamanda 19. yüzyıla kadar tarihsel gelişimleri de ortaktır. Bununla birlikte Azerbaycan'ın iki bölgesi politik olarak özel bir konuma sahiptir. Bunlardan biri Nahçıvan, diğeri ise Karabağ'dır. Ermeni ve Azerbaycan gerginliği bu iki bölgede ortaya çıkar.

Azerbaycan tarih boyunca birçok imparatorluğa ev sahipliği yapar, sırasıyla Kafkas Albanyası, Med İmparatorluğu ve Pers İmparatorluğu bu topraklar üzerinde hüküm sürer. Büyük İskender, Seleukos İmparatorluğu ve Sasaniler de Azerbaycan'da yaşar. 7. yüzyılın ortalarında Göktürklerin Orta Asya'da güç kaybetmeleriyle Azerbaycan büyük bir Türk göçü alır. 667 yılından sonra ise Arapların bölgeyi ele geçirmesiyle Azerbaycan İslamlaşmış olur. 1071 yılında Türklerin Bizans Devletini yenmesiyle Türk etkisi bölgeye hâkim olmaya başlar. Orta Asya'dan yeni gelen göçebe Türk kabileleri Azerbaycan'ı Türkleştirir.

1256'da Moğol istilasını ile Hülagü Han yönetimi Azerbaycan'da etkin olur. Moğol istilasına uğrayan Azerbaycan daha sonra Türkmenlerin gelmesiyle Kara Koyunlu ve Ak Koyunlu yönetimlerinin himayesi altına girer. 1500'lerde ise Farsça konuşan Safavi İmparatorluğu bölgede hâkimiyet kurar. Safaviler yeni bir İran İmparatorluğu oluşturur. Hatayi mahlasıyla bilinen Şah İsmail'in bölgedeki varlığı Şii hareketinin yükselmesine sebebiyet verir. Osmanlı Devleti'nin bölgeyi ele geçirmesiyle Sünnilik Azerbaycan'da değer görmeye başlar. 1700'lerde Afgan işgaline uğrayan bölge tekrar Osmanlı Devleti'nin hâkimiyetine girer. 18. Yüzyılda ise Kafkaslar ve Karadeniz için stratejik öneme sahip olan Azerbaycan Türkler ve Ruslar arasında sıcak nokta haline gelir.

Azerbaycan konumu gereği birçok devletin hâkimiyeti altına girer ve bu bölge sık sık savaşların yapıldığı bir alan haline gelir. 19. yüzyılda Osmanlı Devleti ile İran arasındaki gerilimlerin çıkış noktalarından biri de bölgenin hâkimiyeti konusudur. İki devlet kendi aralarında çekişme yaşarken Rusya için de stratejik bir öneme sahip olan Azerbaycan Osmanlı Devleti ile İran arasında yaşanan bu gerginlikler sırasında bölgede güçlenme fırsatı bulur. Bu güçlenmenin sonucunda İran ve Rusya karşı karşıya gelir. 1826-1828 yılları arasında süren İran-Rus savaşında Osmanlı Devleti kendi toprak bütünlüğünü korumak adına İran'ı destekler, İngiltere de Rusların güçlenmesini istemediği için İran'dan yana taraf tutar. Azerbaycan toprağını geri kazanmaya çalışan İran bu savaşta yenilir.

Azerbaycan Rusya'nın hâkimiyetine geçer, Rusya'nın SSCB olarak rejim değişikliğine gitmesiyle Azerbaycan Türkleri tamamıyla özgürlüklerini kaybeder ve asimilasyona zorlanır. Azerbaycan'a ağır vergiler yüklenir ve verimli topraklarına Ruslar yerleştirilir. Azerbaycan'ın doğal kaynaklarına el konulur. Rus yöneticiler Azerbaycanlı kadınlara hoş olmayan muamelede bulunur, İslam'a karşı sıkı tedbirler alınır ve İslamiyet yasaklanır.

Rusların bölgede hâkimiyet kurmasıyla bölgedeki gerginlikler artar. 1905 yılında Ermeniler ve Azerbaycan Türkleri arasında yaşanan gerginlikte Rusların Ermenileri desteklemesi olay Ermenilerin lehine sonuçlanır. Bunun yanında Ruslardan endişelenmeye başlayan Azerbaycan elitleri İran kültürüne ve Farsçaya sevgiyle yaklaşmaya başlar. Azerbaycan Türkleri kendi dillerine Azerbaycan Türkçesine sahip çıkar, dillerini ve kültürünü unutmayarak Rusların asimilasyona dair çabalarına karşı mücadele eder.

Azerbaycan Türkleri Rus baskılarına karşı Müslüman Türk birliğini kurmaya çalışırlar. Azerbaycan hareketi yükselmeye başlar. Türkler aynı kökenden geldiği için dilsel farklılıklar olsa bile aynı çatı altında yaşama fikri Azerbaycan Türkleri tarafından destek görür. Bu düşünce 1917 Ekim Bolşevik Devrimi ile başarıya ulaşamaz ve 1918 Nisan'da Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan'ın oluşturduğu Transkafkasya Demokratik Federatif Cumhuriyeti kurulur. Kurulmasından kısa bir süre sonra Azerbaycan bağımsızlığını ilan eder; fakat bu bağımsızlık uzun sürmez. Sovyet Birliği Azerbaycan'ı işgal eder. Azerbaycan Türkleri Dağlık Karabağ'da yükselen bir Ermeni hareketi ile karşı karşıya kalır. 1922'de Transkafkasya Sovyet

Federatif Sosyalist Cumhuriyeti kurulup Azerbaycan bu birliğin üç ülkesinden biri olur. Azerbaycan bütün çabalarına rağmen bu birliğin bir parçası olmak durumunda kalır.

SSCB ekonomik ve sosyal olarak Azerbaycan Türklerini şekillendirmek isteyip yerli elementlere bürokrasi içerisinde yer verir. SSCB'nin amacı Türkler arasındaki dayanışma ruhunu ortadan kaldırmaktır. Bunun için Azerbaycan'ın Türkiye ile olan bağlantısını da koparıp Kiril alfabesini zorunlu hale getirir. Azerbaycan aydınları ülkeden gönderilir. Ruslaştırma çalışmaları eğitim yoluyla yaygınlaştırılır. Bakü petroleri SSCB'nin en önemli gelir kaynaklarından biri haline gelir, Azerbaycan halkına bu paydan çok az bir oran verilir. Kolhozlar kurulur ve köylüler zor durumda bırakılır.

Azerbaycan Türkleri SSCB gelene kadar tarihleri boyunca hanlık ile yönetilir. SSCB'nin gelmesiyle merkezi Rus yönetim sistemine geçilir. SSCB'nin amacı tek bir ulus oluşturmaktır; fakat Rusya'nın baskısının artması Azerbaycan'da teröre dönüşür. Rusların amacı din ve halk kültüründen mahrum bir eğitim ile Azerbaycan gençleri yetiştirmektir. Diğer bir amaç ise Sovyet Birliğinin mümkün olduğunca yayılmasını sağlamaktır. Azerbaycan Türkçesi ilkokullarda öğretilir sonrasında ise eğitim dili Rusçadır. Eğitim herkes için zorunludur, o nedenle okur-yazarlık çok yüksektir.

Stalin'in SSCB'nin başına gelmesiyle baskılar artar. Pan-İslamcı ve Pan-Türkizm düşüncelerine sahip olanlar sürgün ya da idamla cezalandırılır. Stalin döneminde Federasyon Birliğinde olan Azerbaycan doğrudan SSCB'ye bağlanıp SSCB'ye bağlı 16 kurucu cumhuriyetten biri olur. Azerbaycan'ın diğer ülkeler ile olan doğrudan bağlantısı tamamen ortadan kalkar. Azerbaycan'ın resmi ismi olan Azeri-Türk ismi Azerbaycan olarak, resmi dili de Türkçeden Azerbaycan Türkçesine çevrilir. Rusya Azerbaycan'ı işgal ettiği zaman İran tarafından baskı altında bulunan Türk dili çeşitli enstitü ve eğitim kurumları tarafından desteklenmektedir.

1953'te Stalin'in ölümünün ardından basın ve eğitim özgürlüğü önceki döneme oranla daha görünür hale gelir. Bununla birlikte dini özgürlükten söz edilemez. Türkistan, Azerbaycan, Kırım, Tataristan kısacası SSCB sahası içerisinde bulunan bütün camiler dini amaçlı kullanım için kapatılır. Dini eğitim yasaklanır. SSCB sınırları içerisinde sadece çocuklar için değil yetişkinler için de Ateist eğitim zorunlu tutulur. Bütün bunlara rağmen İslam gücünü ve etkisini Azerbaycan halkı üzerinde

korumaya devam eder. SSCB'deki Müslüman bölgelerin nüfusu Rusya tarafından uygulanan kültürel asimilasyona karşı dirençli olduğunu kanıtlar. Bütün baskılara rağmen ibadet edilen gizli yerler vardır, hac yolları değiştirilerek Müslüman Azerbaycan Türklerinin Hacca gitmelerine olanak sağlanır. Günümüzde ise Azerbaycan'da İran ve Türkiye'nin yardımları ile Azerbaycan'a tekrardan binlerce cami yapılır.

Azerbaycan halkının çoğu Müslümandır. Bununla birlikte Müslümanların büyük bir çoğunluğu Azerbaycan'da İslam'ın gerektirdiği şartları tam olarak yerine getirmemektedir. İslam'ı bir kimlik, tamamlayıcı bir unsur olarak görürler. 1970 ve 1980'li yıllarda SSCB'nin baskısı azalmaya başlar. Bununla birlikte o yıllarda dini hayatı yaşamak hâlâ daha yasaktır. Azerbaycan Türkleri karakter, dil, din ve kültür hayatlarını korumaya yönelik haklarını almaya bu süreçte başlar.

1988 yılında Azerbaycan-Ermeni gerginliği Dağlık Karabağ bölgesi nedeniyle tekrar alevlenir. Sovyet istatistiklerine göre Karabağ'da yüzde 60 Ermeni, yüzde 40 Azerbaycan Türkü yaşamaktadır. Dağlık Karabağ uzun zaman Azerbaycan hâkimiyeti altında kalır daha sonra Rusya'nın kontrolüne girer. Bu bölgede ortaya çıkan gerginlikler sonucunda Rusya Ermenistan'a yardım eder ve Karabağ'da bulunan Azerbaycan Türklerinin evleri yakılır, birçok Azerbaycan Türkü öldürülür, birçoğu da yurtlarından kovulur.

Komünist Parti ortaya çıkan karışıklıklar konusunda yetersiz kalır. Bu olaylar Bakü'de genel bir greve sebebiyet verir. Bunun üzerine dönemin SSCB lideri Gorbaçov isyanı bastırması için Kızıl Ordu'yu gönderir.

1991 yılında SSCB'nin parçalanması ile Azerbaycan bağımsızlığını ilan eder. Bununla birlikte Dağlık Karabağ sorunu ivedilikle çözülmeyi bekleyen bir problemdir. Bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan'ın ilk Cumhurbaşkanı Ayaz Muttalibov'dur. Kısa bir başkanlık dönemi yaşayan Muttalibov'un ardından Ebulfeyz Elçibey ikinci cumhurbaşkanı olur. 1993 yılına gelinde ise Elçibey'in yerine Haydar Aliyev gelir.

Azerbaycan'ın durumu petrol kaynaklarının zenginliğinden dolayı karışıktır. Batı ülkelerine yaklaşmak isteyen Azerbaycan'da Rusya hâlâ daha gücünü hissettirmekte olup aynı zamanda İslam dini, kültürel benzerlik gibi sebepler Azerbaycan'ı Türkiye ile İran arasında Orta Doğu'ya yakın bir kimlik kazandırmaktadır.

Azerbaycan günümüzde önemini korumakta olup Orta Asya, Anadolu ve Kafkaslar arasında ticaret rotasının üzerindedir. Ruslar o nedenle Azerbaycan ekonomisini uzun süre ellerinde tutarlar. Azerbaycan Rus ekonomisi için önemli bir merkez haline gelir. Azerbaycan için petrol en önemli geçim kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Bununla birlikte Azerbaycan'ın başka doğal kaynakları da mevcuttur, örneğin Azerbaycan dünyadaki havyar ihtiyacının yüzde seksenini karşılamaktadır. Aynı zamanda üzüm, pamuk, tütün, çay ve daha birçok meyve- sebze üretmektedir. Rezerv olarak sadece petrol ve doğalgaz değil, demir, alüminyum, kobalt gibi maddeler yönüyle de zengindir.

Azerbaycan'ın en büyük ihracat kaynağı doğalgaz ve petroldür; fakat bununla birlikte teknoloji geri planda kalır. SSCB zamanında hammaddeler işlenir ve ihracatı yapılır, Azerbaycan'da endüstriyelleşme sonucunda çevre kirliliği ortaya çıkar. Gelişmiş sanayiye geçmek için Azerbaycan günümüzde çaba harcamaktadır. SSCB'nin yıkılmasıyla Azerbaycan'a harap olmuş bir ekonomi kalır. Bunun üzerine Karabağ sorunu da eklenince Azerbaycan ekonomisi sıkıntı içerisine girer. Halkın dörtte üçü yoksulluk içerisinde yaşamaktadır. Buna rağmen Azerbaycan halkında umutsuzluk görülmez. Bunun sebebi de insani ve doğal kaynakların günümüzde de zenginliğini korumasıdır.

Azerbaycan'ın nüfusunda en büyük kitleyi Azerbaycan Türkleri oluşturmaktadır. Daha sonra sırasıyla Ruslar, Lezgiler, Avarlar, Yahudiler, Tsakhurlar, Ukraynalılar, Kürtler ve diğer ırklar gelir. Yıllık nüfus artışı %2,2'dir. En çok kullanılan dil Azerbaycan Türkçesidir. Azerbaycan Türkçesi Türkçe, Türkmence ve Gagavuz diline benzemektedir. Aynı zamanda Azerbaycan'da birçok kişi Rusça konuşmaktadır. Nüfusun büyük bir kitlesi Müslüman'dır. Çoğunluk İslam'ın Şii mezhebinden olup geriye kalan Sünni'dir. Aynı zamanda az da olsa Hristiyan ve Museviler de yaşamaktadır.

Azerbaycan topraklarının kuzeyinde Paleo-Kafkas ırkı yaşar ve bu toprakların güneyinde İran etkisi görülür. Türkler ise ilk olarak Hunlar döneminde Azerbaycan'a gelir. Göçebe kitleler halinde gelen Türklerin bir bölümü göçe devam ederken bir bölümü bölgeye yerleşme kararı alır. Bazı bilim insanlarına göre Azerbaycan'da Türkleşme üç basamakta meydana gelir; Selçuklular, Moğollar, Post-Moğollar. Selçuklu Devleti'nin Bizans'ı yenip Anadolu'ya doğru akın etmesiyle Oğuz kabileleri

Azerbaycan'ın kuzeyine ve Anadolu'ya yerleşir ve bu ilk Türkleştirme hareketini oluşturur. İkinci Türkleştirme hareketi Moğolların istilasını ile gerçekleşir. Üçüncü basamak ise Ak Koyunlu ve Kara Koyunlu Devletleri ile gerçekleştirilen Türkleştirme'dir. Bu karışık yapı nedeniyle Azerbaycan Türklerinin kökeni hakkında kesin bir yargıda bulunulamaz. Göçebe halde yaşayan Azerbaycan halkı zamanla yerleşik düzene geçerek günümüzde göçebe kültürü tamamıyla ortadan kalkmıştır.

Çalışmanın bundan sonraki kısmında János Sipos'un Azerbaycan halk şarkıları üzerine gerçekleştirdiği çalışma analiz edilmeye çalışılacaktır. Bu analiz sırasında kendi yorumlarımız da eklenerek değerlendirilmeye alınacaktır.

2.3.2. Azerbaycan Gezileri (Account of The Azeri Expedition)

1996 yılında Ankara'da düzenlenen 5. Türk Folkloru Kongresi sırasında János Sipos Bakü Müzik Akademisinden Fettah Halıkzade ile tanışır. Sipos'un gerçekleştirmek istediği Azerbaycan gezisi üzerine konuşurlar. 1998 yılında ise İzmir 1.Uluslararası Müzik Kongresinde Sipos, Prof. Dr. Gülnaz Abdullazade ile tanışır. Abdullazade Sipos'u Azerbaycan'a davet eder ve projesini maddi-manevi destekleyeceğini belirtir. Bununla birlikte aynı yıl British Academy Stein Arnold Exploration Fund adlı kurum Sipos'un proje için fon başvurusunu kabul eder.

1999 yılında Bakü Müzik Akademisinin rektörü Sipos'a davet mektubu yollar. Bakü Müzik Akademisi rektörü Azerbaycan gezisi sırasında harici bütün şartların kendileri tarafından karşılanacağı teminatını verir. Bu gezi iki aylık bir süreyi kapsayacak şekilde planlanır. Elde edilen sonuçlar yönüyle değerlendirildiğinde sürenin kısalığına rağmen derleme çalışması başarıya ulaşmıştır. Azerbaycan gezisi kronolojik olarak değil, derleme yapılan bölgelere göre raporlanır. Böylelikle yapılan çalışmalar daha açık bir şekilde açığa kavuşturulur.

Azerbaycan gezisi beş bölge şeklinde planlanır. Birinci bölge Bakü ve çevresi, ikinci bölge Şamahı ve çevresi, üçüncü bölge Guba ve çevresi, dördüncü bölge Zakatala çevresi, son bölge de Karabağ ve çevresi'dir. Karabağ'da özellikle mülteciler ile görüşülür. Guba ve Zakatala'ya bir kere giden Sipos, Şamahı'ya iki kez gider. Derleme yaptıktan sonra muhakkak Bakü'ye döner. Derleme yapacağı bölgeye Bakü'den yola çıkar. Sipos'un asıl derleme yapmak istediği kesim Karabağ

mültecileridir. Bununla birlikte diğer alanlardan toplanan malzemeler de çalışma için değerlidir. Azerbaycan gezisinin sonucunda 46 yerleşimden 6 etnik gruptan 140 katılımcıdan 650 nota derlenmiştir.

Azerbaycan gezisi için János Sipos yağmurlu bir günde Budapeşte’den yola çıkar. Uçağa binmeden önce son görüşmelerini tamamlar ve yola çıkarken çalışmasının başarılı olup olmayacağını bilmediğinden endişe duyar. Yola çıkarken en az 200-300 nota derlemeyi, güzel fotoğraflar ve videolar çekebilmeyi umut etmektedir. Önemli olan metinlerin ve notaların transkripsiyonun doğru bir biçimde gerçekleştirebilmektir. Bu konuda kendisine Fettah Halıkzade yardım eder.

Havaalanına giden Sipos iki saatlik bir rötarla İstanbul’ a oradan da iki buçuk saatte Bakü’ye varır. Uçakta iken ilk fark ettiği şey taşlardır. Hazar Denizine sınır olan Bakü yıpranmış bir görüntü sergilemektedir. Azerbaycan’ın coğrafi özellikleri, sert iklimi, dağları halk ezgilerinde de kendilerini hissettirmektedir. “Azerbaycan çok küçük bir ülke olmasına rağmen; kısa mesafede değişen yükselti farkları, iklimlerin çeşitliliği, yeryüzü şekilleri, zengin halk kültürü ile birleşince coğrafi özellikler türkülerin içerisine derin nüfus etmişlerdir. Türkiye’de olduğu gibi Azerbaycan’da da halkın tabiatla barışık olarak yaşaması, Türk kültürünün zenginliği ile bir araya gelince yörenin en belirgin birkaç coğrafi özelliği mutlaka ya türküleri dolaylı olarak etkilemiş ya da direk türkünün ana temasına oturmuştur.”³⁰

2.3.2.1. Bakü ve Çevresinde Derleme Çalışmaları (Collecting in and around Baku)

Bakü Rusya’nın hâkimiyeti altına girdikten sonra başlarda yavaş bir şekilde gelişir. 1807’de 5.000 nüfusu olan Bakü’de şehri halkı eski bir kalenin etrafında gruplaşmış olarak yaşar. Bölgede petrolün ortaya çıkmasıyla 1879’da şehir nüfusu 112,000’e yükselir. SSCB’nin kurulmasına yakın Bakü Rusya’nın petrol ihtiyacının %95ini karşılar durumdadır. SSCB’nin kurulmasının ardından şehir büyümeye devam eder ve 1939’da nüfusu 809,300’e yükselir. Bakü günümüzde petrole dayalı endüstrisi gelişen modern bir şehirdir. Aynı zamanda önemli devlet üniversiteleri de burada bulunmaktadır.

³⁰ Hasan Kara, “Azerbaycan Türkülerinde Coğrafyanın Rolü”, *Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi*, Cilt:9, Sayı: 47, 2016, s. 2.

Sipos Bakü'ye indiğinde kendisini Fettah Halıkzade karşılayıp Sipos'a kalacak yer kiralama açısından yardımcı olur. Fettah Halıkzade'nin evi derleme yapılacak sahaya uzak olduğu için Sipos kiralamak için bir daire arar. Bakü'de 1990'larda yaşanan Azerbaycan-Ermeni gerginliğinden dolayı birçok ev boş halde durmaktadır ve Rusya'nın bölge üzerinde hâkimiyet kurmasından önce Ermeniler çoğunlukla Karabağ'da yaşamaktadır. Çarlık döneminde birçok Ermeni Türkiye'den Azerbaycan'a göç eder. Çarlık rejimi, Hristiyan Ermenileri Müslüman Azerbaycan Türklerine karşı yeğ tutar bu nedenle meclisteki Müslümanların sayısı az tutulur. Bakü'de petrolün ortaya çıkmasının ardından birçok Ermeni iyi işlerde çalışmak için Bakü'ye gider. Azerbaycan Türkleri mavi yakalı az kazanan kesim olurken Ermeniler beyaz yakalı iyi kazanan kesim haline gelir.

SSCB'nin gücünün ve petrolün azalmasıyla bölgedeki Ermeni ve Rus sayısında azalma meydana gelir. Bununla birlikte Karabağ sorununun da şiddetlenmesiyle Ermeniler Azerbaycan sahasını boşaltmaya başlar.

Sipos Bakü'de güvenlik problemi yaşandığından Fettah Halıkzade'nin amcasıyla ile görüştüktan sonra onun evinde kalmaya karar verir. Bu arada çalışmalar için Prof. Dr. Gülnaz Abdullazade ile de görüşmeyi ihmal etmez. Sipos konservatuara gidip Prof. Dr. Gülnaz Abdullazade ile yapacağı derlemeler hakkında görüşür.

20 Mayıs günü Sipos Fettah Halıkzade ile görüşür. Sipos, Fettah Halıkzade'nin kaydetmiş olduğu çoğunlukla kadınların söylediği üçlü ya da dördlü akorlardan notaları dinler. Pentatoni hemen hemen hiçbir şarkıda gözlenmemektedir. Bununla birlikte notaların yer aldığı kapsamlı bir kitap ya da arşivden bahsedilemeyeceği için bu değerlendirmelerin kesin bir kanıtlanabilirliği yoktur. Sipos konservatuvarın kütüphanesine gidip burada bulabildikleri kaynaklardan yararlanır. Azerbaycan halk müziği basit formlardan oluşmaktadır. Konservatuardaki çalışmadan sonra yemek yiyip derleme yapmak üzere yaşlı bir kadının yanına giderler.

Yaşlı kadının evi Gençlik adlı metro istasyonuna yakın bir yerdedir. Bu bölge önceden Ermenilerin yaşadığı bir yerdir. Karabağ sorununun çıkmasından sonra bu bölgede de etnik gerginlikler oluşmaya başlar. Ermeniler zamanla bu bölgeyi terk etmiş, yerine Azerbaycan Türkleri gelmiştir. Yaşlı kadın şarkı söylemez; fakat bazı halk şarkılarının şiir kısımların okur. Buradan sonra Azerbaycan'ın güneybatısında bulunan Zəngilan'a giderler. Orada bir kadından dört şarkıyı kayıt altına alma imkânı

bulurlar. Akşam saatlerinde Tiflis'ten gelmiş bir ailenin yanına gidilir ve ailedeki üyelerden erkek olan bir metin okur, kadın yağmur duası söyler. Şarkı söyleyecek birkaç kadın bulacaklarına dair bu aileden söz alırlar. Buradan Yusuf adlı birinin evine giden Sipos Yusuf'un çocukları Sefter ve Pervaz'dan tar ve kemençe ezgilerini kayıt altına alır.

21 Mayıs günü Sipos yine Azerbaycan'daki Devlet Konservatuarına gider. Azerbaycan'ın havası Sipos'a kasvetli gelir. Bir an önce çalışmalara başlamak isteyen Sipos'a Memmedeliyev Vamiq Memmedeli oğlu'nun tar çalışı dinletilir. Sipos bu görüntüleri video kaydına alır ve Sipos'un ricası üzerine rast makamında on dakika derin hisli ve virtüöz olarak tar çalınır. Buradan sonra İsmayılova Cemile Hüseyinqulu kızı derleme çalışmaları için on tane halk şarkısı söyler. Bu hanım 1929 Nahçıvan doğumludur, 1952'den beri de Guba'da yaşamaktadır. Söylemiş olduğu şarkılar ninni, hüznü şarkılar, eğlenceli şarkılar, maniler, ağıtlar, çocuk şarkıları, dans şarkıları, dini şarkılar ve mersiyelerden oluşmaktadır.

22 Mayıs günü Bakü'ye 40 kilometre uzaklıkta bulunan Sumgait kasabasına giderler. Buradaki müzik okulunda Guba doğumlu Sumgayıt'te yaşayan Eliyev Kamal Nuru oğlu ile tanışılır, bu kişi flüt çalmakta ve çobanların hüznü şarkılarını seslendirmektedir. İlk olarak çok yaygın olan Azerbaycan dans melodisi olan terkemeyi kayıt altına alır. Bunun ardından flütü çalan kişinin eşi ağıt okur. Bakü'ye döndükten sonra Sultan Eli adlı camiye gidilir ve orada yemek yenir. Akşamüzeri Tiflis'ten gelen aileye tekrar gidilir. Bu aile kendilerine halk müziği seslendirecek kişiler bulacaklarına dair söz verdikleri için tekrardan o ailenin yanına gidip derleme çalışmalarına devam edilir

23 Mayıs günü Bakü'ye yakın bir yer olan Şüvelan'a yaz aylarında bağa gitme geleneği devam ettiğinden Fettah Halıkzade'nin bağ evine gidilir. Bağda sebze-meyve yetiştirilerek büyük şehirden kaçıp rahatlama imkânı bulunur. Şehrin dışında bahçeler hâlâ mevcuttur; fakat Azerbaycan'da su sıkıntısı devam etmektedir. Burada da akordeon çalan komşunun oğlan kardeşinden melodiler kayıt altına alır.

Bağ gezisinin ardından Karabağ mültecilerinin yerleştirildikleri oteller ziyaret edilir. Karabağ'dan gelen mültecileri devlet yerleştirecek yer bulamadığı için bir kısmını otele yerleştirmiştir. Su ve elektrik açısından sıkıntılı olan bu otel bakımsızdır, bununla birlikte güzel bir manzaraya sahiptir. Ziyaret ettikleri mülteciler ilk olarak

Sipos ve ekibinin ne iş yaptıklarını bilmediklerinden konuşmak istemez. Ardından yaşlı bir kadın ağıt okur, yaşlı bir adam ve oğlu ilahiler söyler. Akşamüzeri tekrardan Bakü'ye dönülerek ertesi gün Şamahı'ya gitmek üzere araç kiralanır.

24 Mayıs günü başlayan gezi 28 Mayıs'a kadar sürer. Şamahı'yı kapsayan bu gezi sırasında bu bölgede derleme çalışmaları gerçekleştirilir. 29 Mayıs günü Bakü'ye geri dönülür. Kasetlerin transkripsiyonları ile ilgilenip akşam çıkılacak yolculuk için hazırlık yapılır.

Sipos 30 Mayıs'ta Şüvelan'da bulunan dağ evinde uyanır ve transkripsiyon çalışmalarına başlar. Şimdiye kadar 64 katılımcıdan 220 ezgi kayıt altına alınmıştır ve bu beklenenden yüksek bir orandır. Çalışmalar başarılı bir sonuç vermiştir. 31 Mayıs'ta komşunun akordeon çalan erkek kardeşinden birçok dans melodisi kaydedilir. Bununla birlikte akordeon ve darbuka çalan katılımcılardan da notalar kayıt altına alınır.

1 Haziran'da konservatuardaki halk müziği derlemelerini incelemeye giderler. Bakü'de derleme yapmaya çıkmadan hazırlık yapmaya fırsat bulabilen Sipos kasetleri derler. Kısa bir hazırlık süresinden sonra konservatuardaki çalışmalar incelenir; fakat bu çalışmalar oldukça zayıftır ve sadece âşıklardan alınan materyallerden oluşmaktadır. Akşamüzeri tekrardan Gürcistan'dan iltica eden bir aile ile görüşülür. 17 yaşında Tiflis'in küçük bir kasabasından gelen kadın ağıt, gelin karşılama ve neşeli şarkılar söyler, oğlu da mersiye okur. Bu durum Azerbaycan halk müziği ile Gürcistan'daki Azerbaycan azınlığının müziğinin aynı olduğunu kanıtlar.

5 Haziran'da Guba'ya gidilip Göy Mescit adı verilen camide mersiye dinlenir. Karabağ mültecileri ile Şamahı'ya tekrar bir ziyarette bulunmaya bu gezide karar verilir. Guba'da geçirilen akşamda arkadaşlar ve aileden oluşan bir akşam yemeğine katılır. 6 Haziran'da Bakü yakınlarında bulunan Karabağ mültecilerden tekrardan derleme yapılır.

7 Haziran'da Bakü'ye 30 km uzaklıkta bulunan Sumgait'te üflemeli çalgı çalan biri ziyaret edilir. Sipos Azerbaycan'da seyahat etmeyi Türkiye'de seyahat etmeye benzetir; gürültülü, tehlikeli ve yeni buluşlar gerektiren. Araçlar güvenli değildir, ev adresleri oldukça karışıktır. Ev numaraları, cadde isimleri tam olarak belli değildir. Bu nedenle belli bir adresi bulmak için zaman harcamak gerekmektedir.

Azerbaycan Türkleri çoğunlukla uzun boylu, fit görünümlü, iri gözlü arkadaş canlısıdır. Bununla birlikte birçoğu işsiz ve ihtiyaç sahibidir. Yabancılar için bölgeden birinin eşliğiyle gezmek çok daha avantajlıdır bunun için bu seferki gezisinde kendisine ev sahibinin oğlu rehberlik eder. Kemal Usta'nın evine onunla beraber giderler. Kemal Usta flüt, klarnet, zurna, balaban çalar. Böylelikle halk ezgilerini kayıt etme imkânı bulunur. Kemal Usta yarı profesyoneldir, profesyonel hocalarla çalışır ve makam öğrenir ve düğünlerin vazgeçilmez çalgıcısıdır. Akşamüzeri Bakü'ye geri dönüp Yusuf Bey'in annesi ziyaret edilir. Sıcaklık gittikçe artmaktadır. 8 Haziran'da Bakü'ye yakın Karabağ mültecilerinin ziyareti planlanır.

2.3.2.2. Şamahı ve Çevresinde Derleme Çalışmaları (Collecting in and around Shamakhy)

24 Mayıs günü konservatuarda rektör ile görüşen Sipos kendisine eşlik etmesi için Fettah Halıkzade'yi önerir. Halıkzade ile birlikte Şirvan bölgesinin merkezi olan Şamahı'ya gidilir. Uzak yolculuklar için Azerbaycan'da taksi kullanmak daha avantajlıdır, dört kişi ulaşım için taksiyi kullanır. Şirvan, Kafkasya menzilinin en doğu kısımlarını ve bu dağlardan Kur nehrine inen toprakları kapsamaktadır. 1859'da Şamahı çok büyük can ve mal kaybına sebep olan büyük bir deprem sonucu nerdeyse tamamen yıkılır. 1917 Bolşevik İhtilalinin ardından ülkenin merkezi haline gelen bölge tarımsal olarak ülkeye katkıda bulunmaktadır. Şamahı'da Azerbaycan Pedagoji Üniversitesinde İngilizce öğretmeni olarak görev yapan Mikayilov Şahseddin Sabiloğlu derleme çalışması için Sipos'a rehberlik eder. Bölgeyi iyi bilen ve yerli dile oldukça hâkim olan Mikayilov Şahseddin Sabiloğlu ve Sipos ilk olarak bölgenin eteklerinde bulunan Şehriyar adlı yere ziyarette bulunurlar. Bu bölgede selden dolayı Zarat adlı köyden göç etmek zorunda kalan Tatlar yaşamaktadır. 30 kişi küçük bir odada toplanır. İlk olarak yaşlı kadınlar şarkı söyler, ardından genç kadınlar da onlara eşlik eder, erkekler kadınlara oranla şarkı söyleme konusunda daha isteksiz davranır. Erkeklerden kısa ve tek melodiden oluşan ezgiler kayıt altına alınabilir. Bölge halkı Tat dilini konuşmak istemez, şarkıları anadillerinde okumazlar. Tat şarkılarının notaları Azerbaycan şarkıları ile ortaklık gösterir. Şarkı söyleme ya da anadilde konuşma fikri söylendiği zaman yerel halk konuşmak istememektedir. Bu sıkıntı

asında bütün gezilerin ortak noktasıdır. Yerel halk çoğunlukla şarkı söyleme özellikle anadillerinde şarkı söyleme noktasında çekimser kalmaktadır.

25 Mayıs'ta Sipos Azerbaycan Türkü bir âşık olan Şerbet Bey ile tanışılıp Şerbet Bey'den kısa bir derleme yapılır. Şirvan Folklor Birliği adlı grup Şerbet Bey'in ardından Medeniyet Evi adlı kültür merkezine gelir. Bu küçük orkestra zurna, üflemeli bir çalgı olan balaban ve vurmali bir çalgı olan nagara ve def çalanlardan oluşmaktadır. Bu orkestraya âşık Ağamurad Merzengeli Balamurad oğlu bağlama çalarak eşlik eder. İki saatten fazla çalarlar, Sipos ve arkadaşlarının isteği üzerine düğün şarkıları da çalınır. Öğlen vakti Melham adlı bir köy de ziyaret edilerek bu geziden başarılı kayıtlar alarak ayrılırlar.

26 Mayıs günü üç bölge ziyaret edilir; Çukuryurt, Kirovka, Demirci, Çukuryurt'ta kayıt edilen şarkılar sadece erkekler tarafından söylenir. Kirovka'da köylü kadınlar Rus şarkıları söyler. Buna ek olarak Kuran'dan bölümler okurlar. Demirci'de köylüler demir işiyle uğraşmaktadır bu nedenle söyledikleri şarkılarda çekiç sesiyle uyumlu ritimlere rastlanır. Akşam saatlerinde sesleri güzel kadınlardan notalar kayıt altına alınır.

27 Mayıs günü Nabur ve Sündi köylerine ziyaret gerçekleştirilir. Nabur'da kadınlar dokuma işiyle ilgilenmektedir. Burada Sipos ve ekibine derleme çalışması için neşeli şarkılar ve ağıtlar söylerler. Burada aynı zamanda bir âşıktan da derleme yapılır. Sündi ziyaret ettikleri ikinci köydür ve bu köyde Sipos'un video çekmesine izin verilir. Kadınların yapmış oldukları yavaş yavaş ve gittikçe hızlanan zikir kayıt altına alınır. Zikir Allah'ı hatırlamak için gerçekleştirilen bir ibadettir. Zikrin pratikleri toplumdan topluma değişebilir. Şeyh tarafından yönetilen zikir sırasında gerçekleştirilen dans ve vücut hareketleri topluluğa göre belirlenir.

Zikirler genellikle Kuran'dan pasajlar okunarak başlar. Böylelikle zihinsel olarak zikre hazırlık yapılmış olur. Zikrin birinci bölümü vird ikinci bölümü semah olarak adlandırılır. Katılımcılar zikre başlamadan önce “La ilaha ill Allah” derler. Zikrin amacı kendi içindeki güzelliği ve birliği bulabilmektir. Manevi olarak aydınlanmak için zikir çekilir. Zikir ruhu disipline edebilmek için uygulanan bir metottur. Katılımcılar zikri bu sözler ile açıklarlar. Zikrin izlenmesinin ardından tekrardan dokuma tezgâhlarına dönülür. Kadınlar dokuma tezgâhlarında çalışırken bir

yandan da şarkı söylemektedir. Sipos ve ekibi teşekkürlerini sunup tekrar Şamahı'ya dönerler.

28 Mayıs Dağ Göyler adlı köyde daha önceden derleme yaptıkları bir kadın tekrardan ziyaret edilir. Ninni, ağıt, epik şarkılar, Şah İsmail hakkında şarkılar, düğün şarkıları, dini şarkılar gibi çeşit çeşit ezgiler isimleriyle beraber kayıt altına alınır. 87 yaşındaki hâlâ Gövher bölgenin en meşhut ağıtçısı olarak bilinmektedir. Kendisinden uzun ağıtlar dinlerler. Mövliyeva Beyistan Ehmed qızı adlı kişiden çeşit çeşit ezgiler ve oradaki erkeklerden de zikir notaları kaydedilir. Yöre halkı zikir çekmek için bir gün tayin etmekte ve tayin edilen günde bir evde toplanmaktadır. Bunun için en yakın tayin edilen tarih 16 Haziran'dır. Yöre halkı Sipos ve ekibine 16 Haziran'da gelip zikir törenlerini izleyebileceklerini söyler. Bunun üzerine 16 Haziran'da tekrardan Dagh-Köyler'e gelmeye karar verilir. Bunun üzerine Şamahı'ya oradan da Bakü'ye dönülür. Bir sonraki derleme yapılacak saha Guba ve Zagatala'dır.

14 Haziran günü Halıkzade Bakü'ye dönmek zorunda kalınca Sipos Zagatala'dan Şamahı'ya geçer. Orada daha önce tanıştığı İngilizce öğretmeni olan Şahseddin Bey ile Kelakhana köyüne gider. Burada bazı erkekler şarkı söyler, aynı zamanda bir âşık da performansını sergiler ve erkekler de ona katılır. Kadınlar şarkı söyleme konusunda isteksiz davranmalarına rağmen ertesi sabah şarkı söyleyeceklerine dair söz verirler. Burada süt sağımı, tereyağ yapımı gibi görüntüler da videoya çekilir.

15 Haziran günü daha önceden zikir derleme çalışması için sözleştikleri Sündi'ye gidilir. Sözleşmiş olmalarına rağmen derleme çalışması için kimse gelmemiştir. Bu nedenle derleme çalışması gerçekleştirilememiştir. Burada derleme çalışması gerçekleştirilmeyince bölgeye uzak bir yerde bulunan Khil'milli adlı kasabaya geçilir. Bu bölgede Türkler gelmeden önce Ruslar yaşamaktadır. Ziyaret ettikleri ilk aile Karabağ'dan gelmiş olan bir ailedir, erkekler salonda muhabbet ederken mutfakta kadınlardan derleme şarkılar kaydedilir. Karabağ'dan gelmiş olan aile ile görüşüldükten sonra Anadolu'dan Gürcistan'a oradan da Azerbaycan'a göç etmiş Türk topluluğunun lideri ile görüşülür. Türk bir kadından da Türkçe şarkılar kaydedilir. Azerbaycan Türklerinden başka bir kadın katılımcı bilinen Azerbaycan melodilerini seslendirir. En son yaşlı bir âşık kendilerini ziyaret eden derlemecilerin onuruna akşam yemeği için keçi kurban eder.

16 Haziran günü zikir dinlemek için Dağ Göyler'i adlı köye geri dönülür. 28 Mayıs tarihinde zikir törenini izlemek üzere köy halkıyla sözleşilmiştir. Üçlü sıra halinde dizilmiş erkekler zikir çeker, bu zikrin ardından muhabbete bahçede devam edilir. Akşam vakti Şahseddin Bey'e ve şoföre veda edilir. Akşam yemeği sırasında bir âşık gelir ve güzel şarkılar çalar. Ertesi gün tekrardan Bakü'ye dönülür.

2.3.2.3. Guba ve Çevresinde Derleme Çalışmaları (Collecting in and around Quba)

2 Haziran günü Guba için seyahat başlar. Guba Kuzeybatı Azerbaycan'ın merkezidir. Kuruluşu 1750 olan Guba Azerbaycan'ın kuzeydoğusunda bulunan Dağıstan'a sınır olan bir bölgede yer almaktadır. Burası Yahudilerin yerleşmiş oldukları bölge olarak da bilinmektedir. Guba'nın ilk yerli halkı Eski Kafkas Arnavutlarıdır. Guba halkı zaman içerisinde farklı etnik gruplar ile etkileşim içerisinde olurlar. 1919 yılında Guba Azerbaycan'a katılarak Azerbaycan'ın SSCB hâkimiyeti altına girmesiyle Guba da SSCB'nin hâkimiyeti altına girer.

Kafkas bölgesi etnik köken olarak karışmış bir gruptur. Guba'nın halkı da Tat, Azerbaycan Türkü, Yahudi, Rus, Ermeni uluslarının bir araya gelmesiyle oluşur. Guba halkının nüfusunun büyük çoğunluğu Müslüman ve Sünni'dir. Sipos'un asıl derleme yapmak istediği grup Azerbaycan Türkleri ve Dağ Yahudileri olarak adlandırılan bölgenin Yahudi halkıdır.

İlk olarak bölgenin belediye başkanı ziyaret edilir. Sipos ve belediye başkanı öğle yemeği yedikten sonra belediye başkanı Talaby Gyshlag adlı kişiyi kendisine eşlik etmesi için gönderir. Sipos ve rehberi bir dağ köyüne gidip derleme çalışmalarına başlar. 30 yerel melodi kaydedilirken aynı zamanda bölgenin meşhur atları da video altına alınır. Geç saatlere kadar çalışıldıktan sonra zurna çalan birinin evine konuk olunur. Zurna, balaban, nagara çalan bir gruptan dans ezgileri dinlenilerek o gece zurna çalan kişinin evinde konaklanılır.

3 Haziran günü Zargova adlı köye gidilerek yaşlı bir zurnacıdan geleneksel dans melodileri kayıt altına alınır. Yaşı zurnacının oğlu da zurnaya darbuka ile eşlik eder. Buradan Qorkhmazoba adlı köye geçilir. Burada da zurna çalan birini bulur; fakat bu kişi zurna çalmaz. Meşhur bir aşığın kızı ziyaret edilir, oğlu ise annesinin şarkı söylemesine izin vermez. Burada ufak bir ekleme yapmak isteyen Sipos

alışmalarının başarılı olmasını sağlayan etkenin ısrarcı olması olduğunu belirtir. Derleme yapmak için gittiğı bölgelerde yerel halk genellikle şarkı söylemek istemez. Bunun üzerine araştırma yapmakta ısrarcı olan kişi şarkı söylemesini istediğı kadınları ya da erkekleri ikna edebilmelidir. İkna edebildiğı kadarıyla çalışması başarıya ulaşır. Burada ise annesinin şarkı söylemesini istemeyen oğlu ikna edemez.

Guba’da Kırmızı Bölge olarak adlandırılan Yahudilerin yaşadığı bölgeye de ziyarette bulunulur. Dans, sanat, dini melodiler kaydedilir. Bölgenin en eski sinagogu restore edildiğı için başka bir sinagogtaki ayine katılır. Kayıt altına alınan Dağ Yahudilerinin melodileri Azerbaycan melodileri ile benzerlik göstermektedir.

4 Haziran günü Medeniyet Evi olarak adlandırılan kültür evi tekrar ziyaret edilir. Burada ilk olarak Müslüman bir dervişin annesinin söylemiş olduğu ninni, ağıt ve Kuran bölümleri kayıt altına alınır. Buradan sonra ağıt okuyan başka bir kadından da değerli materyaller kaydedilir, bu ağıtlar Macar ağıtları ile benzerdir. Sipos’un yeni duymuş olduğu ağıtlar Azerbaycan gezisi sırasında dinlemiş olduğu ağıtlardan farklı ve özgündür.

Yemeğin ardından kültür evinden ayrılarak iki kadının rehberliğinde Amsar adlı köye geçilir. Yağmur başlar, kendisine eşlik eden kadınlar şarkı söyleyebilecek katılımcılar aramaya başlar. Bununla birlikte şarkı söyleyecek birileri bulmakta güçlük çekilir, köy halkı şarkı söylemeyi istemez. Çok az melodiyi kaydetme şansı bulurlar. Derleme yapabilecek katılımcılar bulamayınca Bakü’ye dönerler. 8 Haziran’a kadar Bakü’de derleme çalışmaları değerlendirilir.

2.3.2.4.Zagatala ve Çevresinde Derleme alışmaları (Collecting in and around Zagatala)

9 Haziran günü Azerbaycan gezisinin üçüncü uzun yolculuğı olan Zagatala’ya yolculuk başlar. Azerbaycan’ın kuzeyinde bulunan bölge Kafkasya’ya yakın olup etnik olarak Guba’dan daha karışıktır. Kırtan fazla farklı millet şehir merkezinde ve köylerde yaşar. Araştırma süresince Azerbaycan Türkleri bulmayı umut eden Sipos’un asıl derleme yapmak istediğı kesim Avarlar’dır.

Bakü’den sabah 9’da başlayan yolculuk akşam 5’te son bulur. Sipos ve arkadaşlarını belediye başkanı karşılar, kendilerine rehberlik edecek kişiyi ve kalacak

yeri belediye başkanı hazırlar. Dağıstan’a yakın, kuzeyinde Çeçenistan ve Gürcistan bulunan kasaba tehlikeli bir yer değildir.

Akşamüzeri bölgede festival başlar ve yakın köylerin yetkili kişileri de bu festivale katılır. Ses düzeni yetersizdir, şarkı söylenirken rahatsız bir gürültü ortaya çıkarmaktadır. Âşıklar festival sırasında yarışır, şairane bir yarışma izleme fırsatı bulunur. Ertesi gün âşıklardan derleme yapmak üzere söz alınır. Festival sırasında bir yanda modern müzik yapan bir kesim yer alırken diğer bir yanda Azerbaycan halk müziği yer almaktadır. Azerbaycan halk müziğinin çalınmasının ardından âşıklar epik destan anlatmaya başlar. Âşıklar sadece epik destan değil, farklı tarzda şiirler de seslendirir. “Âşık sanatına eski manzum destanlar, halkın özgürlüğünü, kahramanlığını anlatan, dostluk, aşk içerikli şarkılar dahildir. Âşık sanatı farklı özelliklere sahiptir, yani âşık saz çalar, şarkı besteler, şiir okur, oyunculuk yapar ve dans eder. Son dönemlerde âşıklara nefesli çalgı aleti; balaban (zurna) ve ansambl da eşlik etmektedir, fakat âşığın en önemli aleti sazdır.”³¹ Dans gösterileri ve şarkılar kayıt altına alınır. O gece konuk evinde konaklarlar.

10 Haziran günü Ashagy-Tala adlı kuvvetli bir aksana sahip köye gidilir. Bir sonraki derleme yapılacak saha Tsakhur köyüdür. Tsakhur köyünde yapılan derleme çalışmalarında Azerbaycan notalarından sapma görülür. Ashagy-Tala adlı bölgeye geri dönerek küçük bir kadın topluluğundan şarkı dinlenir. Başkan o akşam kendileri için bir yemek düzenleyip gece Ermenistan Göyce’den gelmiş bir âşıktan derleme çalışmaları gerçekleştirilir.

11 Haziran günü belediye başkanı saha araştırması yapan ekipten rahatsız olarak kalacak yer ve araba imkânlarını iptal eder. Bölge o dönemlerde Dağıstan’dan gelen ajanlar ile tehdit altındadır. Sipos ve arkadaşlarına ajan olma şüphesiyle yaklaşan başkan sunduğu imkânları geri çeker.

Sipos aynı gün Avar köylerine gidip çok sayıda melodiyi kayıt altına alma şansı bulur. Makov adlı yere giderek müzik yapan bir çift ile karşılaşılır, onlardan geleneksel davul-zurnadan oluşmuş dans müziği kaydedilir. Öğlen vakti Dzhar adlı Avar köyüne giderek görme engelli bir adamdan şarkılar dinlenir. Dağıstanlı bir Avar kadın def çalarak Avar şarkıları söyler.

³¹ İlkin Guliyev, “Azerbaycan Âşık Edebiyatı: Tarihte ve Bugünü”, **Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu (21-22 Kasım 2016) Bildirileri**, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 21-22.11.2016, s.264.

12 Haziran günü Zagatala'dan ayrılarak Şahseddin Bey'in bulmuş olduğu katılımcılarla görüşmek üzere Suvagil'e gidilir. Köylülerin bir kısmı İran'dan göç ederek bölgeye yerleşmişlerdir; bununla birlikte şarkı söylemeyi reddederler. Chobanköl adlı köye derleme yapmak üzere gidilip iki eve konuk olunur. Buradan güzel materyaller kayıt altına alınıp geceyi Suvagil'de geçirirler.

13 Haziran günü Zagatala'da geçirilen son gündür. Otobüs ile Qymyr adlı köye varırlar. Kültür evinde şarkı söylemeye gönüllü köylüleri beklerler. Bu bölgede işsizlik ve kirlilik çok yaygın, radyoaktif madde oranı yüksektir. Bölge halkını radyoaktif madde olumsuz etkiler. Bölgedeki yavaşlık ve depresyon hali halkın üzerine sinmiştir.

2.3.2.5. Karabağ Mültecilerinden Derleme Çalışmaları (Collecting among Refugees from Karabakh)

Karabağ bölgesi Dağlık-Karabağ olarak bilinmektedir. Karabağ'ın anlamı verimli topraklardır. Yüksek dağlarla çevrili olan bölgenin nüfus olarak çoğunluğunu Ermeniler oluşturmakta olup Ermeniler dağlık olan bu bölgede derin vadilerde yaşar. Dağlık-Karabağ bölgesi tarih boyunca gerginliklerin yaşandığı bir alan olmuştur. Bu bölgedeki ilk rekabet yerleşik hayat yaşayan Ermeniler ile göçebe Müslümanlar arasında yaşanmıştır. Selçukluların bölgeye gelmesiyle Türk kuralları bölgede hâkimiyet kazanır. Bunu takiben Moğol istilasını yaşar ve bölge İranlılar ile Türkler arasında gerginlik alanı olur. Rusya'nın da bölge üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmasıyla Dağlık-Karabağ üç devletin de sahip olmak istediği bir yer haline gelir. 1900'lerde kısa bir bağımsızlık yaşayan Dağlık-Karabağ SSCB'nin kurulmasıyla Azerbaycan'ın parçası olarak SSCB'ye katılır.

1830'larda Dağlık-Karabağ'da 19.000 Ermeni 34.000 Müslüman yaşamaktadır. Coğrafya, ekonomi ve ulaşım Ermenistan ile dağ bariyerinin ötesinde bulunan bu bölgeyi Ermenistan'a değil, Azerbaycan'a bağlar. Bununla beraber 1905-1907 ve 1908 yıllarında bölgede bulunan Shusha Müslüman Ermeni gerginliğinin merkezi durumuna gelir. 1960'ta Ermeniler Moskova'ya Azerbaycan Türklerinin Dağlık-Karabağ bölgesinde kendilerine ayrımcılık uyguladıklarına dair beyanda bulunur. Azerbaycan Türkleri de Azerbaycan'a bağlı bulunun Dağlık-Karabağ'a Nahçıvan'a göre daha küçük olmasına rağmen daha fazla yatırımda bulunduklarını

belirtir. Zamanla bölgedeki gerginlik yükselir ve iki taraf arasında kısımlar başlar. Bunun üzerine SSCB bölgeye müdahalede bulunur, bu durum birçok Azerbaycan Türkünün ölümüyle sonuçlanır.

Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmesinin ardından 1992 yılında Dağlık-Karabağ da bağımsızlığını ilan eder. Bunun üzerine Ermeni birlikleri stratejik öneme sahip bulunan Şuşa ve Laçın'ı işgal eder. Azerbaycan Türkleri bölgede katledilir, bir milyon mülteci Azerbaycan'a akın eder. Karabağ bölgesi Ermeni yönetimine girer.

Sipos ve arkadaşlarının ziyaret ettiği Karabağ mültecileri zor şartlar altında yaşar. Evlerini terk etmek zorunda kalan mülteciler iş bulamamıştır, Azerbaycan yardımlarıyla yaşamaktadırlar.

31 Mayıs günü Şüvelan'dan Bakü yakınlarında bulunan Mardakan'a Karabağ mültecilerini ziyaret etmek üzere gidilir. Yazlık bir bölgede tahtadan yapılmış bungalov evlerinde yaşamaktadırlar. Burada ağıtlar okunur. Bu ağıtlar farklı notalardan oluşmasına rağmen müthiş bir uyum göstermektedir. Kayıt altına alınmış özel ezgiler bulunmaktadır.

6 Haziran günü Bakü yakınlarındaki bağ evine gidilir, orada bulunan Karabağ mültecileri ile görüşülür. Kayıtlarla ilgili teknik bir problem yaşanmasından dolayı o gün sadece fotoğraf çekilebilir, hiçbir nota kayıt altına alınamaz.

8 Haziran günü Şüvelan'da bulunan Karabağ mültecileri ziyaret edilir. Burada bulunan kadınların çoğunluğu ağıt yakmak istemezler. Kadınların bu davranışı anlayışla karşılanabilir, birinin isteği üzerine ağıt yakmak oldukça güçtür. O bölgede bu nedenle az materyal toplanabilir.

17 Haziran günü Şamahı'dan Bakü'ye oradan da Karabağ mültecilerinden derleme yapmaya gidilir. Şarkı söylemeye hazır bir grup vardır. Bir saatten fazla harika melodiler kayıt altına alınır. Bu notalar arasında polifonik ağıtlar da vardır. Gece bağda kalınır ve ardından Bakü'ye dönülür.

2.3.3. Saha Araştırmasının Sonu (End of The Field-Work)

Haziranın sonlarına doğru çalışma sona erer. Gülnaz Hanım ile konservatuarda gezi sonuçları değerlendirilir. Haziran ayında Azerbaycan'ın havası çok sıcak olmasına rağmen sabah ondan akşam sekize kadar çalışılır. Ertesi gün konservatuara

Nahçıvan'dan kadın araştırmacılar gelir. Öğlen vakti Azerbaycan'da yapılacak son çalışmalar gerçekleştirilir.

Sipos Azerbaycan'daki son gün sabaha karşı saat 3.30'da havaalanına gider. Sipos eve dönüp kaydetmiş olduğu melodileri dinlemek için heyecanlanmaktadır. İlk olarak İstanbul'a gider on saatlik tehir ile Budapeşte'ye ulaşır. Asıl iş Budapeşte'de başlayacaktır, toplanan melodiler ayıklanır ve içlerinden değerli olanlar keşfedilmeyi beklemektedir.

Sipos altı yıllık Türkiye macerası sırasında Türkçeyi öğrenmiştir. Bununla birlikte Azerbaycan'a gittiği zaman Azerbaycan Türkçesinin Anadolu'da kullanılan Türkçeden yer yer farklılaştığını görür. Genel kanı Anadolu Türkçesi ile Azerbaycan Türkçesinin birbirine benzediği yönüdeyse de bu iki Türkçe lokal ağız olarak birbirinden farklıdır. Derleme yapılırken devamlı olarak çeviri yapılması iletişimin zarar görmesine sebebiyet verir. Bu nedenle başarılı bir çalışma yapmak isteyen araştırmacı bu sıkıntının üstesinden gelebilmeli ve mümkün olduğunca yerel dile hâkim olmalıdır.

Sipos daha önce yapmış olduğu gezilerde de şarkı söylemek istemeyen yöre halkına, her şeyi unuttum diyen kadınlara rastlar. Bununla birlikte geleneksel melodileri hatırlayan yerel halk da bulunmaktadır. İyi bir araştırmacı tebessüm etmeli, sabırlı ve sevgi dolu olmalı, ikna edebilmek için iyi bir araştırmacı gerekirse yalvarışta bulunmalı ve ısrarcı davranmalıdır. Sabırlı davranan bir araştırmacı şarkı söyleyen yaşlı bir kadının içinde genç bir kız olduğunu görebilecektir. Kalpler ve duygular yaşlanmaz. Önemli olan ilk şarkıyı söylemeye ikna edebilmektir. Azerbaycan'ın yaşlı halkı halk müziğinin değerli katmanlarını bilmektedirler.

Araştırmalar her zaman sürprizlerle doludur. Türk sahası araştırmaları sırasında çoğunlukla erkekler şarkı söylemeyi tercih ederken Azerbaycan'da bu durum tersi bir şekilde gerçekleşmiş, kadınlar daha fazla şarkı söylemiştir. Bu durumun belli bir açıklaması yoktur. Erkeklerin de kadınlar kadar güzel sese sahip olduğu zikir ayinleri sırasında fark edilir. Bununla birlikte halk müziği denildiği zaman kadınların rolü daha büyüktür. Ev işleri yaparken, çocuk bakarken, kızlarını evlendirirken, birinin ölümünde çoğunluklar kadınlar halk müziği seslendirir. Genellikle ninniler, ağıtlar ve diğer halk müziği ezgileri kadınlar tarafından söylenir.

Azerbaycan halkı ekonomik olarak sıkıntılı zamanlar yaşamaktadır. SSCB'nin yıkılmasının ardından maddi olarak sıkıntı yaşayan Azerbaycan Türkleri eski güzel günleri yad etmektedir. İşsizlik çok yüksektir, iş sahibi olanların da maaşları oldukça yetersizdir. Su ve elektrik sık sık kesilmekte, kış ayları da halk için zorlu geçmektedir.

Batı dünyası her şeyi para zannederken Türk dünyası içerisinde yardımseverlik, hoşgörü, misafirperverlik gibi kavramlar önemlidir. Sipos gerçekleştirdiği derleme çalışmaları sonucunda bunu fark eder. Bir kişi Türk topluluklarından birini ziyaret etse yerel dili bilme bile yardımseverlik ve misafirperverlik ile karşılaşır.

İki aylık sürede 46 farklı yerden 140 katılımcıdan 650 tane melodi kaydedilir. Dört temel bölgeden derleme çalışmaları gerçekleştirilir; Bakü, Guba, Şamahı, Zagatala. Derlenen melodilerin yüzden fazlası Karabağ mültecilerinden kayıt altına alınır. Nahçıvan, Kazah, Lenkeran, Zengilan gibi farklı bölgelerde yaşayan Azerbaycan Türklerinden de melodiler derlenir. Bu çalışmaya aynı zamanda Tatlar, Avarlar, Anadolu Türkleri, Ruslar, Yahudiler ve Sahurlar da katılır. Azerbaycan sahası derleme çalışması 24 saatlik video görüntüsü ve 210 fotoğrafla tamamlanmış olur. Bu bağlamda Azerbaycan sahası açısından yapılmış en kapsamlı araştırmadır. Sipos'tan önce yapılmış Azerbaycan sahası çalışmaları şehir merkezinde profesyonel ya da yarı-profesyonel katılımcılar ile gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmanın özelliği ise küçük köylere gidilerek yerel halk ile görüşülmesidir. İnceleme yerel halktan kaydedilen şarkılar aracılığı ile gerçekleştirilir. Teknik ekibi DAT kaydedici, video kamera ve fotoğraf makinasıdır. Çalışılan tüm Azerbaycan şarkıları farklı bölgelerde kayıt altına alınmasına rağmen tipik olan aynı melodileri içerir.

Sipos Azerbaycan sahası sırasında yerel halktan derleme çalışmaları gerçekleştirir. Yerel halkın bulunmuş olduğu evlerden ya da kültür merkezlerinden derleme yapan Sipos Azerbaycan geleneği içerisinde önemini hâlâ koruyan kahvehanelerden bahsetmemektedir. Kahvehanelerde hâlâ âşıklık geleneğine devam etmektedir. Sayıları az olmakla birlikte bu gelenek etkisini hâlâ göstermektedir. “Âşıklar kahvehanesi âşıkların her zaman kendilerini gösterdikleri yerler olarak önemli bir mekandır. Düğünlere âşık davet etmek isteyenler bu kahvehaneye gelir

oradaki âşıkla anlaşma yaparlar. Âşıklı kahvehane ise âşıkların destan ve mahnı söyledikleri yerlerdir.”³²

Bu çalışmada Sipos’un Azerbaycan sahasında gerçekleştirmiş olduğu derleme çalışmasının analitik bibliyografyası çıkarılmaya çalışılmıştır. Geleneksel Azerbaycan ezgilerinin Türk ve Macar ezgileri ile benzerlikleri ve farklılıkları gösterilmiş ve değerlendirilmiştir. Bu değerlendirmeler gerçekleştirilirken farklı kaynaklardan da yararlanılmıştır.

2.4. BEKTAŞİLER VE BEKTAŞİ MÜZİĞİ (THE PSALMS AND FOLKSONGS OF A MYSTIC TURKISH ORDER)

2.4.1. Bektaşî Tarihi Hakkında Kısa Bir Özet (The Brief of The Bektashi Order)

János Sipos’un çalışma alanlarından biri Bektaşî müziğidir ve Bektaşî müziği Anadolu sahası halk müziği ile benzerlik gösterir. Dini bir kimliğe sahip olan Bektaşîler ve Bektaşî kültürü bugüne kadar tarih, sosyoloji, edebiyat gibi sosyal bilimler açısından önemli disiplinler tarafından incelenmiştir. Bununla birlikte müzikoloji açısından değerlendirmeye açık olan bu saha çoğunlukla ihmal edilmiştir. János Sipos Anadolu sahasında derleme yaparken bu eksikliği fark ederek Bektaşîlerin çoğunlukta olduğu Trakya Bölgesine derleme yapmak amacıyla gider.

Sipos Bektaşî müziği hakkında derleme yapmaya aynı zamanda Türkolog olan eşi Éva Csáki ile karar verir. Derleme sonucunda eşiyle birlikte *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order* adlı kitabı yazarlar. Bu kitap Bektaşîlik hakkında sadece müzikoloji bilgisi olarak değil aynı zamanda Bektaşîlik tarihi ve Bektaşîlik kültürü hakkında da bilgiler içerirken Sipos’un derlemiş olduğu ezgiler beste ve güfteleri ile yer alır. Bununla birlikte eşiyle birlikte bir Bektaşî ayinine de katılan Sipos deneyimlerini, çekmiş olduğu fotoğrafları, kendisine yardımcı olan ve rehberlik eden kişileri de okuyucular için paylaşır. Biz bu çalışmada bir etnomüzikolog olan Sipos’un *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order* adlı eserini bir halkbilimci

³² Nabi Kobotarian (Azeroğlu), “Azerbaycan Âşık Kahvelerinde Destan Anlatma Geleneği”, *Academia.edu*, s. 5.

gözüyle değerlendirmeye ve buna bağlı olarak analiz etmeye çalışacağız. Bu çalışma Sipos'un değerlendirmesine kendi yorumlarımız da eklenerek oluşturulacaktır.

The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order adlı eser Bektaşilerin tarihi hakkında kısa bir özetle başlar. 9. yüzyılın ilerleyen zamanlarında İslam'ın katı kuralları yani diğer bir deyişle Ortodoks İslam'ın dışında yeni bir anlayış ortaya çıkmaya başlar. Bu anlayış mistik bir zeminde ilerler. Allah'ı içimizde hissetmek ve bunun için çaba harcamak bu anlayışın ortaya çıkmasındaki en önemli etkenlerden biridir. Sufiliğin ortaya çıkışı bu anlayışa dayanmaktadır. Çilekeş bir yalnızlık içinde yaşayan sufiler Allah'ı içlerinde hissetmek için dünyalık olan her şeyden vazgeçmeye başlarlar. Küçük topluluklar halinde yaşayan sufiler kaba kumaştan cübbe giyerler ve dünyaya ait olduklarını düşündükleri, kendilerine haz veren şeylerden kaçınırlar.

Sufiliği Neo-Platonizm olarak görenler de vardır. Bununla birlikte sufiliğin Orta Asya, Hindistan ve başlıca Budist kavimlerden etkilendiğini düşünen bilim insanları da mevcuttur. Bir kısım araştırmacı ise eski zamanlardaki Türklerin dininden olan atalar kültü ve Şamanizm ile Sufizm'i birlikte değerlendirir. Bu noktada denilebilir ki Sufizm bütün bu dinlerden ve kültürlerden etkilenecek yeni bir kültür ve inanç sistemi olarak ortaya çıkmıştır.

Bektaşilik mistik bir ortam olan Sufizmin içinde gelişir ve olgunlaşır. Temelinde Sufizm ve İslamiyet olan Bektaşilik Anadolu sahasında ortaya çıkmış ve kendine yer edinebilmiştir. Bektaşilik'in ortaya çıktığı ve olgunlaştığı saha Anadolu'dur; fakat bununla birlikte kökenleri Orta Asya'ya dayanır. Mistik dinin ve şiirin kurucusu olan Ahmet Yesevi'ye kadar Bektaşilik'in kökeninin dayandığını söylenebilir. Ahmet Yesevi örnek bir hayat yaşamış, edebi dil olarak Türkçeye büyük önem vermiştir. Dönemin yaygın şiir dili olan Arapçayı ve Farsçayı şiirlerinde kullanmamıştır. Din anlayışı olarak ise katı Sünni kuralların yani Ortodoks İslam'ın dışına çıkarak kadın-erkek birlikte ibadet edebilen bir ortam oluşturmuştur. Heterodoks İslam'ın temelleri Orta Asya'da Ahmet Yesevi ile atılmıştır. Şamanizm'den kopmadan İslamiyet'in yayılması heterodoks bir anlayışın oluşmasına zemin hazırlamıştır.

Bektaşilik ve Sufizm sadece dini bir grubu değil aynı zamanda devletin güvenliğini sağlayan bir grubu oluşturmuştur. Göç etmekte olan Türkmen grupları Anadolu sahasına gelip sınır bölgelere yerleşerek Anadolu'nun güvenliğini

sağlamışlardır. Orta Asya'dan göç eden Türkmen grupların dini anlayışlarının temellerinde Bektaşilik yatmaktadır. Bu nedenle Bektaşi gruplarının Türk Devletinin kurulması ve devamlılığının sağlanması açısından önemli bir rol üstlendiği söylenebilir. Bununla birlikte Bektaşilerin Türkçe konuşmaları, Türkçe konuşmayı desteklemeleri onları diğer Müslüman etnik gruplarından ayırır.

Bektaşilik mistik bir anlayıştır. Mistik gruplar için kullanılan terimler genel olarak bütün dini gruplarda ortaktır. Örneğin şeyhler dini emirlerin başında gelen kişiler, pirlar dini liderler, mürşitler doğru yolu gösteren kılavuzlar, dervişler dünya ile ilgilenmeyi bırakanlar, müritler ise öğrenciler anlamına gelir. Birçok mistik-dini gruplarda bu tarz bir sınıflandırma mevcuttur. 12. yüzyılın sonu ıla 13. yüzyılın başından itibaren Anadolu sahası içinde bu tarz mistik gruplar yükselişe geçmiştir. Henüz bir olgunluğa erişememiş beylikler arasında halk Mistisizme ilgi göstermiştir.

1243 Köseadağ Savaşı ile Anadolu büyük bir Moğol istilasına uğramıştır. Selçuklu Devleti büyük bir mağlubiyete uğrayarak halk maddi-manevi bir çöküşe yaşamıştır. Selçuklu Devletinin yıkılmasıyla Anadolu'da Beylikler Dönemine geçilerek halk inanabileceği ve güvenebileceği bir dini anlayışı aramaya yönelmiştir. Yesevilik, Vefailik, Kalenderilik, Haydarilik ve Nakşibendilik gibi mistik gruplar bu dönemde ortaya çıkmaya başlamıştır. Manevi destek arayan Türkmenler Sünni anlayış ile eski inançlarını birleştirerek heterodoks İslam anlayışını ortaya çıkarmışlardır.

Anadolu'da İslam-Türk heterodoksinin ortaya çıkmasının temelleri 1230'ların sonlarına kadar dayanır. Burada bahsetmemiz gereken ve *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order* adlı eserin de konusu olan Bektaşilik'in de temellerini bu tarihe kadar götürebilir. Bektaşilik'in kurucusu ve isim babası olan Hacı Bektaşi Veli 1230'ların sonlarında Horasan'dan Anadolu'ya gelir. Dönemin önemli ayaklanması olan Babailer İsyanının başrolünde olan Baba İlyas Hacı Bektaşi Veli'nin halifesi olur. Ayaklanmanın bastırılmasının ardından Hacı Bektaşi Veli günümüzde Hacıbektaş ilçesi olarak bilinen Sulucakarahöyük adlı bölgeye yerleşir. Burada Sufi öğretilerini Bektaşilik olarak bir disiplin haline getirir. Hacı Bektaşi Veli'nin hayatı, efsaneleri, hikayeleri ölümünün ardından ağızdan ağıza aktarılır ve bu efsaneler yaşamaya devam eder. *Velayetname* adlı eseri Hacı Bektaşi Veli'nin ölümünün ardından müritleri tarafından yazılmıştır. Ne zaman doğduğu ve ne zaman öldüğü hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Hacı Bektaşi Veli'nin başlattığı Bektaşilik hareketinin ismini Hacı

Bektaşî Veli değil önemli bir Alevî-Bektaşî şeyhi olan Abdal Musa ve Hacı Bektaşî Veli'nin ismi bilinmeyen evlatlık kızı verir. Hacı Bektaşî Veli'nin ismi Alevî-Bektaşî şairlerinden Otman Baba ve Kaygusuz Abdal'ın ilahilerinde geçer.

Anadolu'da Bektaşîlik'in destekçileri yavaş yavaş oluşmaya başlar; fakat en büyük grubu Yeniçeri Ocağı oluşturmaktadır. Yeniçerilerin hepsi Bektaşî'dir ve kendilerini Hacı Bektaşî Veli'nin oğlu olarak görmektedirler. Bektaşîlik'in herkesi kapsayıcı bir yapıda olması, kapısının herkese açık olması gibi hoşgörölü ortamı Yeniçeri askerleri için çok uygundur. Yeniçeriler devşirme sistemi ile geldiklerinden ilk dinleri Hıristiyanlıktır ve İslam dinine alışmaları zaman almaktadır. Bu noktada Türkleşmeleri ve İslamlaşmaları için Bektaşîlik çok uygundur. Heterodoks bir yapıya sahip olan Bektaşîlik Yeniçeriler için yararlı ve uygun bir zemin hazırlamıştır. Anadolu sahasında Bektaşîlik dışında başka mistik gruplar da oluşmuş; fakat Yeniçeriler tarafından en fazla Bektaşîlik benimsenmiştir. Bununla ilgili olarak Ahmet Karamustafa "Ancak bunlar arasında Hacı Bektaş Yeniçerilerce benimsenmesi sonucu Osmanlılarca kalıcı kabul görmüş, bu nedenle de Osmanlılar, Anadolu'da hâkimiyetlerini kurarak şeriatı öne süren yeni hukuki düzenlemelere gittiklerinde ulema ve şeriat dışı görülen derviş takımlarının büyük çoğunluğu eninde sonunda Bektaşîlik bünyesinde erimişlerdir."³³ demiştir.

Osmanlı Devleti ve Bektaşîlik arasında bu dostane ilişki uzun sürmez. Halifelîğin Osmanlı Devleti'ne geçişi ile birlikte heterodoks yapı ortodoks bir yapıya doğru evrilir. İran'daki Şii hareketi Osmanlı Devleti için en büyük tehlikelerden biridir ve Bektaşîlik Şii hareketine benzetilir. Bu nedenle Bektaşîlik Osmanlı Devleti'nde bir tehlike olarak algılanmaya başlar. Şiilerin Osmanlı Devleti içinde Bektaşî gibi davranarak ajanlık yaptıkları şüphesi ortaya çıkar. Kızılbaş tabirinin ortaya çıkması ve tehlike yaratacağı düşüncesi bu dönemde oluşur. Şah İsmail Osmanlı Devleti için İran'da büyük bir tehlikedir. Hatayi mahlasıyla yazmış olduğu ilahiler Bektaşîler özellikle de Yeniçeriler arasında destek görür. Bu da Osmanlı Devleti için büyük bir tehlike anlamına gelmektedir.

Bektaşîlik 1500'lerde zorlu bir dönem geçirse de Bektaşîlik için önemli bir isim olan Balım Sultan'ın yaşadığı tarihler de bu döneme denk gelir. Balım Sultan

³³ Ahmet Karamustafa, "Anadolu'nun İslamlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu", **Kızılbaşlık Alevilik Bektaşîlik**, (Der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 49.

Bektaşiler arasında pir-i sani yani Bektaşilik'in ikinci kurucusu olarak bilinir. Balım Sultan'ın *Erkanname* adlı eseri Bektaşilik'i inanç sistemi olarak bir kurallar bütünü haline getiren bir kitaptır. Kıyafet düzenlemesinden, yaşam tarzına birçok konuda Bektaşilerin nasıl davranması gerektiği hakkında bilgiler içerir. “Bu yüzden Bektaşi ayinlerinde (ayn-ı cem) uygulanan ritüellere Balım Sultan erkanı denmektedir.”³⁴

Bektaşilik Osmanlı Devleti içinde varlığını sürdürmeye devam etmiştir. Günümüzde ise Anadolu sahasında Bektaşilik yavaş yavaş kaybolmaktadır. Bununla birlikte Balkanlarda Bektaşilik daha yaygındır ve Anadolu'ya kıyasla Bektaşi kültürü Balkanlarda yaşamaya devam etmektedir. Balkanların kazanılması ve elde tutulması için Bektaşilik yararlı görülmüştür. Bunun için koloniler halinde Bektaşiler Balkan topraklarında yayılmıştır. Bazı yönleriyle Anadolu Bektaşiliği ve Balkan Bektaşiliği birbirinden ayrılır. Yaşanılan coğrafyanın farklı olması, kültürün işin içine girmesi gibi sebepler bunda etkilidir.

1826'da Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla Bektaşilik'in büyük bir kesimini oluşturan Yeniçeriler ortadan kalkar. Bunun için denilebilir ki Bektaşilik'i devam ettiren önemli bir kitle yok olmuştur. Bektaşi kuralları Osmanlı tarafından yeni kurulan orduda yasaklanmıştır. Dönemin Bektaşi dergahlarına Nakşibendi şeyhleri gönderilmiştir. Bektaşiler bu olayların ardından gizli olarak dinlerini yaşamaya başlamışlar ve etraflarından Bektaşi olduklarını gizlemişlerdir.

Cumhuriyet'in kurulmasının ardından yeni düzenlemeler ortaya çıkmaya başlar. Osmanlı Devleti içinde önemli bir yere sahip olan tekke ve zaviyeler 1925'te Mustafa Kemal Atatürk tarafından kapatılmıştır. Mevlevi ve Bektaşi dergahları da bu dönemde kapatılır. Bununla birlikte Bektaşiler evlerinde Atatürk'ün resmini asarlar. Dergahlarında Hacı Bektaşi Veli'nin resminin yanında Mustafa Kemal Atatürk resmi de bulunmaktadır. Bektaşiler Mustafa Kemal Atatürk'e ve Türkiye Cumhuriyeti'ne bağlılıklarını Türk bayrağı ve Mustafa Kemal Atatürk resmini asarak gösterirler.

Her yıl düzenli olarak Nevşehir'de Hacı Bektaşi Veli'yi anma etkinlikleri düzenlenmektedir. János Sipos *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order* adlı kitabında bu etkinliklerin 16, 17 ve 18 Ağustos'ta gerçekleştiğini yazmıştır. Kitabın basıldığı tarih olan 2009'da Hacı Bektaşi Veli'yi anma etkinlikleri bu

³⁴ Rıza Yıldırım, “Bektaşi Kime Derler? ‘Bektaşi’ Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”, **Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik**, (Der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 79.

tarihlerde gerçekleştirilmektedir. Günümüzde ise bu tarihler değişmiş ve 12-15 Ekim arasına alınmıştır. 2018 yılında düzenlenecek olan Hacı Bektaşı Veli'yi anma etkinlikleri 12- 14 Ekim 2018 tarihinde gerçekleşmiştir. Bu etkinlikler sırasında semah gösterileri yapılmakta, Alevi- Bektaşılık'e uygun kıyafetler giyilmekte, şiir yarışmaları düzenlenmekte, Alevi-Bektaşı kültürü hakkında konuşmalar yapılmakta en son da dönemin önemli bir müzik grubu konser vermekte ya da modern bir tiyatro sergilenmektedir.

2.4.2. Bektaşilik'in Oluşumu (The Syncretistic Religion)

Bu bölüme kadar Bektaşilik hakkında genel bir bilgilendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu bölümde ise Bektaşilik'i oluşturan unsurlar incelenmeye çalışılacaktır. Bektaşilik İslam dini içinde oluşmuş mistik bir grup olarak değerlendirilse de Bektaşilik'in kökeninde Atalar kültüründen, Şamanizm'den, Budizm'den, Maniheizm'den ve Hristiyanlık'tan etkilenme vardır. Bektaşilik'in İslamiyet ile birlikte diğer dinlerden etkilenmesi sonucu heterodoks bir anlayış ortaya çıkmıştır. “Türk tarihinde heterodoks İslam, Hristiyanlıktaki gibi birtakım teolojik tartışmalar ve ihtilaflar sonucunda teşekkül etmiş olmayıp, konar-göçer zümrelerin şifahi kültüre dayalı İslam öncesi sosyal ve dini inanç gelenekleri tarafından zamanla tabii bir şekilde oluşmuştur. Bunun için hem şifahi hem de mitolojiktir. Bu mitolojik şifahi teoloji, geniş ölçüde İslam öncesi eski tabiat kültürleri, Şamanist uygulamalar ve özellikle Budizm, Zerdüştilik, Maniheizm gibi Asya dinlerine ait kalıntıların zaman ve mekân içinde bağdaşmasından oluşmuştur.”³⁵

Eski Türklerde atalar kültü, ağaç kültü, dağ ve tepe kültü, taş ve kaya kültü önemli bir değere sahiptir. “Eski Türkler'e göre bütün tabiat, bugün ancak ruh diye ifade edebildiğimiz gizli güçlerle doludur. Dağlar, tepeler, ağaçlar ve kayalar hisseden, işiten, iyilik veya kötülük yapabilen varlıklardır; daha doğrusu bunları yapan onlardaki gizli güçlerdir. Bundan dolayıdır ki, eski Türkler bu varlıkların bizzat kendilerine değil, işte bu gizli güçlere takdis hissi beslemişler ve korku, minnettarlık, saygı karışımı bir tavır takınmışlardır.”³⁶ Bektaşi şeyhlerinin türbeleri de çoğunlukla tepelerde ve ağaçların olduğu yerlerdedir. Bu gelenek Orta Asya'dan gelmektedir.

Bektaşilik'in etkilendiği diğer bir alan ise Şamanizm'dir. Şamanizm Orta Asya'da Türkler arasında yaygın olan bir inanç sistemidir. Şamanlar insan üstü varlıklardır. Sıradan bir insanın gerçekleştiremeyeceği güçlere sahiptirler. İnanışa göre şamanlar metafizik varlıklarla iletişime geçebilir, cehenneme gidebilir, gökyüzüne çıkabilirler. Aynı zamanda geleceği görebilir, şifa verebilir, ruhları bedenlerinden çıkıp geri gelebilir. Şamanlar bu tarz metafizik olaylar sırasında müzikten

³⁵ Ahmet Yaşar Ocak, “Türk ve Türkiye Tarihinde İslam'ı Çalışmak yahut ‘ Arı Kovanına Çomak Sokmak’ ”, **Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik**, (Der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016, s. 63.

³⁶ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 65.

faydalanırlar. Müzik ile şamanlar transa geçerler. İnançla şarkı söylemenin iyileştirici etkisi olduğuna inanırlar. Bektaşî aşıklar da şamanlarınkine benzer enstrüman kullanıp nefes söylerler. Şaman ayinleri sırasında ateş yakılıp bir hayvan kurban edilir. Bektaşî ayinlerinde de benzer bir durum olduğu görülür. Müzikten faydalanma, doğaya saygı duyma, doğanın kutsallığına inanma, hayvan kurban etme gibi motifler Şamanizm ve Bektaşîlik için ortak öğelerdir. Şaman geleneklerinin belli bir kısmı hâlâ daha Anadolu sahasında devam etmektedir.

Bektaşî şeyhlerinin de şamanlar gibi insan üstü güçleri vardır. Hastaları iyileştirebilirler, şekil değiştirebilirler, uçabilirler, ölü insan ya da hayvanı diriltebilirler, geleceği görebilirler. Bu gibi özellikler Bektaşî şeyhlerinin şamanlardan etkilendiğini gösterir. Bektaşîlik'in köklerinde Şamanizm'in etkileri görülür. “Vilayetname-i Otman Baba’da ise Otman Baba’nın misafir olduğu Musa Beğ adındaki zatın tekkesinde, civardaki hastaları yanına çağırdığı, onları iyileştireceğini ilan ettiği hikaye olunur. Şeyh tekkeye toplanan hastalara nefes edilmiş sular içirmiş ve gerçekten de hepsini iyileştirerek yerlerine göndermiştir.”³⁷ Bu örnekte de görüldüğü üzere önemli bir Bektaşî şeyhi olan Otman Baba şifa dağıtmıştır.

Şamanizm’de ayin sırasında kadınlar ve erkekler bir arada otururlar. Birlikte ibadet ederler, zikir çekerler ve dans ederler. Cinsiyet ayrımı yoktur. Bu durum Bektaşîler’de de görülür. Semah yapılacağı zaman beraber semah ederler. Ayin-i Cem sırasında birlikte otururlar. Bektaşîlik’te veli kabul edilen “bacı” olarak tabir edilen kadın dervişler de vardır. Baba İlyas’ın kadın erkek toplam olarak yetmiş iki bin müridi olduğu, cinsiyet gözetilmeksizin Baba İlyas’ın tekkesinde ayin yaptıkları ifade edilmektedir.³⁸

Bektaşîlik temelde birçok inanıştan etkilenmiştir. Sıpos Bektaşîlik üzerinde tarihsel bir araştırma gerçekleştirirken Bektaşîlik'in Orpheus mitinden etkilendiğini düşünür. Orpheus Homeros’tan önce yaşadığı düşünülen Trakyalı bir ozandır. Müzisyendir, müziği sayesinde insanlara şifa dağıttığına inanılır. Hayvanlara hükmedebilir. Ölülere diriltebilir. Bu özellikler Bektaşî şeyhlerinde de vardır. Şifa dağıtma, ölüp tekrar dirilme, aynı anda birden fazla yerde bulunabilme gibi motifler

³⁷ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 147.

³⁸ Ahmet Yaşar Ocak, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017, s. 175.

Orpheus inancı ile Bektaşî inancı arasında ortaktır. Bu tarz motifler eski inanışların birçoğunda görülmektedir. Şamanizm’de de şamanlar bu tarz insan üstü güçlere sahiptir. Bu nedenle Bektaşilik’in sadece Orta Asya’dan gelen Şamanizm, Atalar kültü gibi inanışlardan değil Anadolu sahasında mevcut olan Orpheus miti gibi inanışlardan da etkilendiği düşünülebilir.

Bektaşilik’in kökeni Orta Asya’ya kadar dayanmaktadır. Bu nedenle zamanla Anadolu sahasında olgunluğa erişen Bektaşilik Anadolu’ya gelmeden Orta Asya’da oluşmaya başlamıştır. Ortaya çıkış aşamasında sadece Şamanizm’den değil Orta Asya’da yaygın olan Budizm, Maniheizm, Zerdüştlük gibi inançlardan da etkilenmiştir. Budizm’de dünya zevklerinden kaçınma, kirlilik ve karmaşadan uzak kalabilmek Budizmin temel öğretileridir. Bektaşilik’te kamil insan yani mükemmel insan olma amacı vardır. Kamil insanın dünya ile irtibatı kalmamıştır, ölmeden önce ölümü yaşayarak Allah’ı içinde hisseder. Buda’nın kelime anlamı da aydınlanmış ve uyanmıştır. Buda Bektaşilik’te kamil insan teriminin karşılığına denk gelmektedir. Bu nedenle denilebilir ki heterodoks İslam anlayışı Anadolu’ya gelmeden Orta Asya’da oluşmaya başladığı düşünülebilir.

Anadolu sahası birçok dine ev sahipliği yapmıştır. Zaman içerisinde farklı dinlerden olan insanlar evlenmiş, din ve dil alışverişleri olmuştur. Temelleri Orta Asya’da atılan bununla birlikte Anadolu sahasında kendisine gelişme zemini bulan Bektaşilik için de denilebilir ki Anadolu’da yaygın olan Hristiyanlık’tan etkilenme vardır. Hristiyanlık inancına göre mevcut olan teslis inancı yani baba-oğul-kutsal ruh üçlüsünün bir benzeri Bektaşilik’te de bulunmaktadır. Bektaşilik’te bu inanç Allah, Muhammed, Ali şeklinde kendini gösterir. Aşağıda Pir Sultan Abdal’a ait olan bir deyiş örneği verilmiştir. Bu deyiş Allah, Muhammed, Ali üçlemesinin Bektaşilik içinde ne kadar önemli olduğunu göstermektedir. Bu yönüyle Bektaşilik teslis inancına benzetilmiştir.

*Allah birdir Hak Muhammed Ali'dir
Anın ismi cümle alem doludur
Bu yol Hak Muhammed Ali yoludur
Gel Muhammed Ali dergahına gel*

2.4.3. İslami Mistisizm (Islamic Mysticism)

Mistisizm temelde hislerden oluşan, saf bir sevgiyi temsil eden kavramdır. Allah ilahi, kutsal bir varlıktır. Allah'ı hissedilmek de kalp yoluyla mümkündür. Mistisizme göre Allah inananların kalbindedir. Allah'ı dışarıda değil içeride aramak mistisizmin amacıdır. Allah'a sadece kalp yoluyla ulaşılabilir. Mistisizm aslında uzun bir yolculuğu temsil eder. Bu yolculuk sırasında dünya hırslarını geride bırakmak esastır. Bunun için de egodan vazgeçmek gerekir. Bektaşilik iyi bir insan olmak, kimseye zarar vermemek usulleri üzerine kurulmuş bir anlayıştır. Bektaşilik'in de kökeninde mistisizm vardır. Mistik anlayışa göre kutsal olan her şey örneğin; dünyanın hırslarından kurtulmak, Allah sevgisini gönülde hissetmek, sabırlı olmak, iyi bir insan olmak, hiçbir canlıya zarar vermemek gibi öğretiler Bektaşilik'te nefesler vasıtasıyla anlatılmıştır.

Mistisizmde amaçlanan insan-ı kamil yani mükemmel insan olmaktır. Bu uzun bir süreçtir, bu nedenle dervişler bu süreci yolculuk olarak nitelendirirler. Bu yol boyunca karşılarına çıkacak bütün engelleri aşp kamil insan olmak için çaba harcamak esastır. Mistisizmde eğitim vardır; fakat zorlama yoktur. Mürşit müridine yapması gerekenleri söyler. Bu sürede mürit yapması gerekenleri yapar ve yeterli olgunluğa ulaşmaya çalışır. Yeterli olgunluğa ulaşp ulaşmadığına mürşidi karar verir. Mürşit müridinin rol modelidir. Mistisizmde mürşidin bir ayna gibi olması istenir ki müridi onu doğru bir şekilde örnek alabilsin. Mürşit müridine bir baba gibi davranır.

Mistisizmde kâmil insan olmanın yolu bir mürşide bağlanmaktan geçer. Bir talebe tasavvuf yoluna girmek istiyorsa kendisini aydınlatacak bir mürşit bulur. Mürşit de müridine karşı her zaman fedakâr olur, yol gösterir. Merhamet, hoşgörülü olmak, fedakârlık gibi soyut kavramları müridi için günlük yaşama geçirir. Mürşidi bunu sadece söyleyerek öğretmez, kendi hayatına da uygular. Önyargıları reddeder ve insanlara saygı duyar. Bu saygıyı sadece Müslüman vatandaşlara duymaz. İslam dininden olmayanlara da aynı yardımseverliği gösterir. Bu tarz dini liderler basit yaşar. Kendi yaşadıkları basit yaşantı ile öğrencilerine uygulamalı olarak örnek olurlar. Bazı

dervişler okuma-yazma bile bilmez. Tasavvufta önemli olan gönül ile bağ kurabilmektir. Bu nedenle Bektaşilik'in kapıları herkese açıktır.

Bektaşî mistisizminin ritüelleri için önemli bir kaynak vardır: *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye*. Bu eseri Hacı Bektaşî Veli'nin yazdığı düşünülmektedir. Bununla birlikte Hacı Bektaşî Veli'nin bu eseri yazdığına dair bir kanıt yoktur. Burada önemli olan bu eserin Bektaşilik'in prensiplerini ve nasıl uygulanacağı hakkında bilgiler içermesidir. Bu kitapta yer alan öğretilere göre şeytani olanı bırakmak bu yolun başında yapılması gerekenlerin başında gelmektedir. Her yerde Allah'ı aramak ve dünyalık hırsları geride bırakmak gerekir. Bektaşî mistisizminin kilit cümlesi "Ölmeden önce öl!"dür. Nefsani hisleri bırakmak, dünyanın gösterişine kapılmamak için az yemek, az uyumak ve az konuşmak gerekir.

Mistisizme göre Allah her yerdedir. Allah'tan gelen her şeyi sorgusuz sualsiz kabul etmek gerekir. Fakirlik, açlık, hastalık gibi felaketler Allah'tan gelmiştir. Yokluk sırasında insan Allah'a muhtaç olduğunu anlar. Bu nedenle onlara sabrederek Allah'a yaklaşmak esastır. Dervişler her türlü sıkıntının, trajedinin Allah'tan geldiğine inandıkları için kabullenip sabrederler. Allah aşkıyla benliğini bırakır. Zahit ibadet eder; ama gönlünde duymaz. Bektaşî dervişleri ise gönüllerinde Allah aşkı duyarak ibadet ederler.

Mistik bilgiler sadece kalpte bulunur. Kalpteki bu gizli bilgilere de sıkıntılar vasıtasıyla ulaşılabilir. Nefsin isteklerinden kurtulmak esastır. Bunu başaranların günahları bağışlanır. Allah çok bağışlayıcıdır. Bu nedenle devamlı olarak tövbe edilmelidir. İbadet ve zikir Bektaşî mistisizminin temel taşlarıdır. Bektaşî mistiklerine göre cehennem de cennet de aslında bu dünyadadır. Dünyevi isteklerden kurtularak içteki cennete ulaşılabilir.

Allah insanı dünyada bulunan dört elementten yaratmıştır; ateş, hava, su ve toprak. Buna bağlı olarak Bektaşilik'te dört kapı kırk makam bulunur. Bu kapıların isimleri sırasıyla nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefsi- mülhime, nefs-i mutmainedir. Her bir kapıda kırk tane makam vardır. Bu dört makamı şariat, tarikat, marifet, hakikat olarak isimlendirenler de vardır; fakat bu isimlendirmenin kırk makamı farklıdır. *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order* adlı eserde dört kapı nefs-i emmare, nefs-i levvame, nefs-i mülhime ve nefs-i mutmaine olarak değerlendirilmiştir.

Birinci kapı nefs-i emmaredir. Bu kapıda olanlar kendi benliğinin yani nefislerinin istediklerini yaparlar. Dünyalık istekleri üzerine yaşarlar. Ruhları günahlardan arınmamıştır. En altta yer alan kapı bu kapıdır. On tane makamı olup bunlar da küfür, kin, öfke, kıskançlık, kibir, para tutkusu, düşmanlık, şirk, şehvet, nefsanî arzuları tanrı edinmedir. Bunun gibi nefsanî özellikler on makama eklenebilir. Nefsin ve şeytanın istediği, kalbi Allah'tan uzaklaştıran bütün kötü özellikler bu gruba dahil edilebilir. Bektaşilik'te yapılması gereken bu özelliklerin farkına varılması ve reddedilerek Allah yoluna girilmesidir.

İkinci kapı nefs-i levvamedir. Bu kapıda olanlar günahlarının farkında olanlardır. Nefs-i emmarenin kötülüklerinin görmüş ve kendilerini değiştirme yoluna girmişlerdir. Bu kapı pişmanlık kapısı olarak değerlendirilmiştir. Bu kapının da on tane makamı vardır. Materyalizmden uzaklaşma, Allah'tan ve Allah'ın yasakladıklarından korkma, alçakgönüllülük, Allah'a ibadet etme, yardımseverlik, iyilik yapmada hızlı davranma, Hacca gitme, umreye gitme, kendine ait mal ve mülklerden bağış yapmak, nefis ile mücadele etmek bu kapının on tane makamıdır. Bu sayı bazı kaynaklarda arttırılmış, bazı kaynaklarda ise azaltılmıştır.

Üçüncü kapı nefs-i mülhimedir. Bu kapıda kötü ile iyi tamamıyla ayırt edilebilir. Bu makamda olanlar nefisleri ve şeytan ile mücadele etmeyi öğrenenlerdir. Bu kapının da on makamı vardır. Bilgelik, bilgi, ilham, Allah'tan gelenin kabulü, merhamet, dünyalık olanı bırakma, erdem, cömertlik, ihsan, nezaket bu kapının on makamıdır.

Dördüncü kapı nefs-i mutmainedir. Bu kapı son kapıdır. İlahî aşkı yaşayanlar bu kapıda bulunur. Bu kapıda bulunanlar peygamberler ve velilerdir. Bu kapıda olanlar cenneti değil sadece Allah'ı isterler. Cennet arzusu veya cehennem korkusu yaşamazlar. Bu kapının da on makamı vardır. Fakirlik, sabır, adalet, dürüstlük, ilahî bilgi, her şeyden vazgeçme, Allah'ın işaretlerini algılama, Allah'ın kesin varlığından emin olma, teslimiyet, Allah aşkı bu kapının on makamıdır.

Mistisizme göre insanın temelde iki düşmanı vardır; şeytan ve nefis. Öfke, kibir, kin, cimrilik, alay etme, iftira, para hırsı gibi kötü duygular insanın nefsinden gelir ve bu duyguların ortaya çıkmasına şeytan ve nefis beraber sebep olur. İnsanın mücadelesi şeytana ve nefse karşı olmalıdır. Allah'a yaklaşmak için kalbi kötü duygulardan arındırmak gerekir. Dervişlere göre dünyadaki her şey Allah'ın varlığını

kanıtlar. Dervişler güneşi, toprağı, doğayı kısacası yaratılan her şeyi Allah'ın varlığının bir delili olarak görmek gerektiğine inanırlar.

Bektaşilik'e göre insan iki kere doğar. Birinci doğum ile insanın biyolojik olarak dünyaya gelmesi kastedilir. İkinci doğum ise gövdeden doğmaktır. Bu konuda Hz. İsa da "Her kim iki kere doğmazsa gökteki ulvi aleme erişemez" der. Hacı Bektaşî Veli de bu anlayışa sahiptir.³⁹ Bu noktada denilebilir ki Bektaşilik ile Hristiyanlık arasında benzerlik vardır.

Bektaşilik'te dini ritüellere muhabbet adı verilir. Muhabbet üç katmandan oluşur. Birinci katmanda on yedi bin alem izlenir, ikinci katmanda Allah kavranır, üçüncü katmanda Allah'a ulaşmaya çalışılır. Bu üç katmana ulaşabilmek için çeşitli şartlar vardır. Örneğin bir öğreticiye, mürşide ihtiyaç vardır. Şeyh olmalı, öğrencisine örnek olarak ona yol göstermelidir. Şeyh nasıl zikir çekileceğini, nasıl semah yapılacağını gösterir. Şeyhler arif kişilerdir. Bir saatlik arifin zikri yetmiş yıllık zahidin zikrine eşittir.

Bektaşilik'te önemli bir ibadet de oruçtur. Hacı Bektaşî'ye göre üç tip oruç vardır. Birinci tip oruç halkın, arif olmayanın tuttuğu oruçtur. Bu oruca göre aç kalınır ve cinsellikten uzak durulur. İkinci tip oruç seçkinler orucudur. Buna göre göze, kulağa ve dile de oruç tutturulur. Harama bakmamak, haramı duymamak, haramı konuşmamak esastır. Üçüncü tip oruç ise peygamberlerin ve velilerin orucudur. Bu tip oruca göre kalbe oruç tutturulur. Kalp Allah'tan başka her şeye kapalıdır.⁴⁰

Hacı Bektaşî Veli'nin *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye* adlı eserine göre beş tip insan vardır. Bu sınıflandırma yapılırken açlık göz önünde tutularak bu değerlendirme yapılmıştır. Açlık büyük bir imtihandır. Bu nedenle insanın açlık karşısında gösterdiği tepki tasavvuf içerisinde yerini de belirler. Sabredip bu sıkıntının Allah'tan geldiğini düşünüp isyan etmezse kalbi arınır, Allah'a yaklaşır. İsyan edip sabır göstermezse nefis-i emmare seviyesinde kalır. Nefsine ve şeytana yenik düşmüş olur. Hacı Bektaşî Veli de insanlar hakkında yapmış olduğu sınıflandırmayı buna göre yapar. Birinci tip insan yemeği kendi yemeyip başkasına veren insandır. İkinci tip insan hem yiyen hem yemeğini veren insandır. Üçüncü tip insan yiyen fakat başkasına

³⁹ Pervin Ergun, "Hacı Bektaşî Veli'nin Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye Adlı Eserinde Arınma", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı:58, 2011, s.19.

⁴⁰ Pervin Ergun, "Hacı Bektaşî Veli'nin Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye Adlı Eserinde Arınma", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, Sayı:58, 2011, s.18.

vermeyen insandır. Dördüncü tip insan hem yemeyen hem başkasına vermeyen insandır. Beşinci tip insan yemeyen, yedirmeyen, başkasının iyiliğine de karşı olan insandır.

Hacı Bektaşî Veli *Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye* kitabında hayat hakkında bazı tavsiyelerde bulunmuştur. Bu tavsiyelerden bazıları şu şekildedir. Başarı için uğraşma, soya bakma, soyu dert edinme, kimseye kefil olma, açık alanlarda önemli insanlar ya da oğulları hakkında konuşma, çok fazla semah yapma, semahın seni neşelendirmesine izin verme, aslandan kaçır gibi kalabalıktan kaçmaya çalış, mümkün olduğunca yalnız kal, şüpheli gördüğün birinden ya da bir olaydan kaçın, eğer yapabiliyorsan evlilikten kaçın, dünyalık istekler ibadeti ve inancı bırakmana sebep olabilir. Çok fazla gülme, gülmek gönlü öldürür. Kimseyi hor görme, kendini yüceltme, kimsenin sırrını araştırma, kimseyi sınav yapma. Malından bağış yap. Sınanmadığın günahla kimseyi eleştirme. Allah'ı tenhada yalnızken ara. Allah'ı ara ve bul. Neyi arıyorsan içinde o var. Sana yapılmasını istemediğini başkasına yapma. Eline, beline, diline sahip ol. Bunun gibi öğretiler Bektaşilik'in esaslarındandır.

Hacı Bektaşî Veli Bektaşilik'in kurucularındandır. Kendisinden sonra gelen Alevi-Bektaşî şeyhlerine, halk ozanlarına örnek olmuştur. Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Pir Sultan Abdal gibi önemli Bektaşî şairlerinin öncesidir. Kaygusuz Abdal farklı hayat hikayesiyle, kendine özgü nefesleriyle Bektaşilik içerisinde ilgi gören bir halk ozanı olmuştur. Asıl adı Gaybi'dir. Alanya Beyinin oğlu olarak dünyaya gelen Kaygusuz Abdal bir gün avlanmaya çıkar ve av sırasında bir geyiği vurur. Geyik Bektaşilik içerisinde önemli bir motiftir, kutsallığı vardır. Vurulan geyik yaralanır ve koşarak Abdal Musa'nın tekkesine girer. Kaygusuz Abdal geyiğin peşinden giderek, tekkeye girer. Kaygusuz Abdal, Abdal Musa'ya vurduğu geyiğin tekkeye girdiğini ve onu aradığını söyler. Abdal Musa tekkeye yaralı bir geyiğin girmediğini söyler. Kaygusuz Abdal ısrar edince Abdal Musa Kaygusuz Abdal'a kendisine bakmasını söyler. Kaygusuz Abdal kendi cübbesinde kendi okunu görür. Bundan sonra Kaygusuz Abdal, Abdal Musa'nın tekkesine bağlanır. Gaybi olan ismini Kaygusuz Abdal olarak değiştirir. Alanya Beyi olan babasının bütün çabalarına rağmen Abdal Musa'dan ayrılmaz.

Kaygusuz Abdal, Abdal Musa'nın tekkesine girdikten sonra Sufi düşüncenin önemli bir temsilcisi haline gelip *Risale-i Kaygusuz* adlı eserini de bu amaçla

yazmıştır. Kalpte sır halinde bulunan bilgiye ulaşmanın kitap ile olmayacağını kendini bilmek ile kalbin aydınlanacağını düşünmüştür. Ruhu arındırmanın yolunun şimdiye dek bilinenlerinin unutulması ve bir şeye bağlanmaktan geçtiğine inanmıştır.

Dünya ile ilgilenirsen dünyayı Allah ile ilgilenirsen Allah'ı bulursun. Biçim de öz de insanın içinde bulunur. İnsan hazır olduğunda yanlışlarla dolu dünyayı bırakıp sonsuzluk cübbesini giyer. İnsan dünya ile oyalanırsa içindeki ışığı bulamaz. İnsan içindeki ışığı hissedince pir olur, pir olduğunda Allah da insanı sever, böylelikle cennet dünyada yaşanmış olur. Cennet de cehennem de bu dünyada mevcut durumdadır. Önemli olan insanın hangi tarafı seçtiğidir. Allah sevgisini kendisine amaç edinen cenneti arzulamaz, cehennemden de korkmaz. Bu nedenle umut etme ve korku duyma ortadan kalkmıştır.

İlahi aydınlanma insanın tek başına gerçekleştirebileceği bir olgu olup mistisizmde yalnız kalma, tefekkür etme önerilir. Kalbinle ve ruhunla Allah'ı bulmak gerekir. Bunu başarabilen insan mükemmel insan olmuştur. Kendini bilen Allah'ı bulabilir. Dünyayı düşünen ilahi bilgidir de o kadar uzaklaşır. Dünyadan ve insanlardan hiçbir beklenti içine girmemek gerekir. Dünyada farklılıklar görülebilir; fakat var olan birdir. Temel olan birliğe ulaşabilmektir. Kalpler farklıdır, Allah ise birdir.

Kaygusuz Abdal'ın *Risale-i Kaygusuz* adlı eserinde tavsiyeler verir. Kimseye düşmanlık besleme, kimseyi kendine dert edinme. Haksızlığın farkında ol, dikkatli düşün, düşünerek konuş, her durumda mütevazı ol. Bencil olma. Seni takip edenlere karşı hoşgörülü ol. Bilgelige eriştiğinde dikkatli ol, soru sorulmadıkça konuşma, sorulduğunda cevap ver, kısaca tekrarla, eğer yapamıyorsan cevapları araştırma. Birini test etmek için soru sorma. Bir şey sorarsan cevabı kabul et, tartışma, çatışma. Kendini düşündüğün gibi başkalarını da düşün. Bu öğretiler Bektaşilik'in temel değerlerindendir.

2.4.4. Ayin-i Cem (The Religious Ceremony)

Alevilerin ve Bektaşilerin toplu bir şekilde gerçekleştirmiş oldukları ibadet şekline ayin-i cem denir. Bu tören Bektaşi ayinlerinin yasaklanması ile evlerde yapılmaya başlamıştır. János Sipos *The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish*

Order adlı eserinde birden fazla ayin-i ceme katıldığını belirtir. Edirne yakınlarında Kızıldeli, Tekirdağ civarlarında Ali Koçlu, Kırklareli’de Balım Sultan ve Şeyh Bedreddin adlı küçük köylerin bulunduğu yerleri ziyaret eder. Bu köyleri oluşturan kişi sayısı köyden köye göre değişmektedir. 2002 yılında Sipos’un ziyaret ettiği Çeşmekolu adlı Trakya köyü 70-80 kişilik bir nüfusa sahiptir.

Ayin-i cem çok sıkı kurallar ile gerçekleştirilen bir tören değildir. Bununla birlikte kendi içerisinde zorunlu bölümleri vardır. Cem törenleri kasabaya ve şehirlere göre değişiklik gösterebilmektedir. Tarım ve hayvancılık işleri ile uğraşan Bektaşiler mevsime göre ayin tarihlerini belirlerler. Örneğin 1999 yılında Kılavuzlu köyünde Sipos’un katılmış olduğu ayin kasım ayında gerçekleşirken 2003 yılında Zeytinburnu’nda katılmış olduğu tören haziran ayında gerçekleşmiştir.

Ayin-i cem erkek, kadın ve çocukların hep birlikte katılmış oldukları bir törendir. Tören sırasında fotoğraf çekilmeye izin verilmez. Ayin-i cemin yapılacağı alana giren kişi eşiği öper ve eşiğe basmadan içeri girer. Törene temiz kıyafetle gitmek zorunludur. Kadınlar şalvar giyer ve örtü takar. Tören sırasında ayakkabı giyilmez, yalın ayak ya da çorapla semah yapılır. İçeri girenler babayı başlarıyla selamlarlar. Baba Bektaşî köylerinin en bilge kişisidir. Aynı zamanda ayin-i cemi yöneten kişi de babadır. Tören sırasında baba için özel olarak yapılmış bir yer bulunur. Bu yerde bir hayvan postu vardır. Baba bu hayvan postunun üzerine bağdaş kurarak oturur. Ayinin dili Türkçedir.

Cem törenlerinin yapılması için özel zamanlar vardır. Örneğin birinin ölümünden dolayı toplanılmış olabilir. Toplanıp dualar edilip ona rahmet ve mağfiret dilenir. Biri annesini, babasını, eşini ya da evladını kaybetmiş olabilir. Onun hayrına ayin-i cem düzenlenebilir. Birinin asker uğurlaması yapılıyor olabilir, sağlık ve şeref ile gidip gelmesi için dualar edilir. Cenazesi olan ya da oğlunu askere gönderecek olan kişi töreni organize eder. Bir hayvan kurban edilir ve katılımcılar çağrılır.

Üç tip cem ayini vardır. Birincisi ikrar verme cemi, ikincisi musahiplik cemi ve üçüncüsü görgü cemidir. İkrar verme cemi nasip alma cemi olarak da bilinmektedir. İkrar Arapçada saklamayıp doğruca söyleme, açıkça söyleme, bildirme anlamlarına gelmektedir. Alevilik, Bektaşilik’e girecek bu yola bağlanacak kişiler bu tören ile nasip alırlar. Bektaşilik’e girecek olan aday kişi bu tören sırasında kendisine örnek

olabilecek bir rehber (mürşit) seçer. Bektaşî kadınları derviş olabilir; ama bu yola yeni giren adayın mürşidi olamazlar.

Bir diğer cem töreninin adı musahiplik cemidir. Musahiplik cemi kardeşlik için yemin etme anlamına gelir. İki kişi birbirinden sorumlu olacağı zaman musahiplik yemini eder. Birbirlerinin musahibi yani kardeşi olurlar. Bu durum Hz. Muhammed ile Hz. Ali arasındaki ilişkiye benzetilir. Musahip olanlar birbirlerini her durumda destekleyeceklerine ve birbirlerinden sorumlu olacaklarına dair yemin ederler.

Üçüncüsü ise görgü cemidir. Bu ayna törenine benzetilir. Topluluk içerisinde görgüyü aşan varsa suçunu ve kendisine verilen cezayı kabul eder. Bu tören sırasında dargın olanlar varsa barıştırılır. Suçlu olan varsa suçunu itiraf eder. Eksikliklerle yanlışlıklarla görgü cemi sırasında karşılaşılır.

Bektaşîler arasında hiyerarşi çok önemli olup saygı duyma ve gösterme Bektaşî toplulukları içerisinde esastır. Baba bir Bektaşî topluluğunun dini lideridir. Bir Bektaşî topluluğu kendi içerisinde dini liderleri olan babayı seçerler. Babalar toplanarak on iki imamı temsilen on iki tane halifeyi seçer On iki kişi de Bektaşîlik'te en yüksek makam olan dedebabayı seçer. Seçim esasıyla dedebaba seçilir. 1999 yılında İzmir'de dedebaba seçimi sırasında seçim kayıt altına alınmıştır.

Bir topluluğun dini lideri olan baba o topluluğun temsilcisi haline gelir. Babanın kusursuz, herkesin sevgi ve saygı duyduğu birinin olması esastır. Topluluğun ahlakını temsil eden kişi babadır. Babanın seçimi ayin-i cem sırasında gerçekleştirilir. Seçimin ardından itiraz olmaz, topluluğun göstermiş olduğu karara saygı duyulur. Baba ahlaki bir lider olduğu için halkın güvenini kaybetmemeye özen gösterir. Söylediği ve verdiği kararlar halk tarafından kabul görür. Baba açık yürekli, yardımsever, hoşgörülü, yardımcı ve iyi bir rehber olmalıdır.

Baba Bektaşî topluluğunun en kıymetli üyesidir. Babanın on iki imamı temsilen on iki tane yardımcısı vardır. Bu yardımcıların kendilerine özgü görevleri vardır. Bu sayı bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilir. Bununla birlikte genel olarak on iki şeklindedir.

Babaya kimi bölgelerde dede de denmektedir. Topluluğun dini lideri görevindedir. Ayin-i cemin yöneticisidir. Toplulukta bir sıkıntı olduğunda babaya başvurulur. Baba idarecidir, adaletlidir, karar vericidir. Babanın ayin sırasında yanında bulunan kişi rehberdir. Hiyerarşi olarak yeri babadan sonra gelir. Rehber ikrar verme

ceci sırasında yeni katılan kişiye yol gösterecek kişidir. Öğretici, rol model olan kişidir. Gözcü ayin-i cem sırasında ayinin gözlenip gözlenmediğinden sorumludur. Ayini tehdit edecek bir tehlike olup olmadığını gözlemler. Ayinin huzur içerisinde geçmesini sağlar. Selman ayin sırasında el yıkama işlemi için su sağlayan kişidir. Çerağcı/Çırağcı ayin sırasında mumları yakmaktan sorumlu olup ateşin sıçrayıp başka yerlere gitmemesinden sorumludur. Hacı Bektaşî Veli'nin *Velayetname* adlı eserinde de çerağcı görevinden bahsedilmektedir. Bu görevin yerleşmesi ise Bektaşilik'i kurallaştıran Balım Sultan dönemine rastlamaktadır.

Cem sırasında zakir kopuz benzeri bir enstrüman yani saz çalıp nefes söyleyen kişidir. Sazandar, güvender, âşık baba, sazıcı, kamber de denilmektedir. Alevi ve Bektaşî ayinlerinin değişmez üyesidir. Zakirler enstrüman çalmayı çocuklarına öğretirler. Bektaşîlerin bu konuda almış oldukları bir müzik eğitimi yoktur. Kimi bölgelerde zakir baba ile aynı kişidir. Bu bir zorunluluk değildir, bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilir. Örneğın Dede Korkut hem baba hem zakirdir. Baba ve zakir İslam öncesi dönemde de vardır. Baba şamana zakir de ozana benzer. Bektaşî kültürünün İslam öncesi dönemden etkilendiğinin bir kanıtı niteliğindedir.

Süpürgeci ayinde görev alan diğeri bir üyedir. Ferraş, faraşçı, carcı olarak da bilinir. Sembolik olarak odayı temizleyen kişidir. Odayı sembolik olarak temizlerken Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali diye bağırır. Bu temizlik ruhani yapılan bir temizliktir. Sofracı kurban için dua okuyan, hayvanı kurban eden daha sonra da derisini yüzen kişidir. Lokmacı, aşçı, naip, kurbancı olarak da bilinir. Ayakçı yemeğ-i pişirip servis edendir. Saki soğuk içecekleri servis eden üyedir. Sakka olarak bilinen su servis eden su taşıyıcısıdır. Peyik topluluğu cem törenine davet eden topluluğu törenden haber eden kişidir. Töreni planlar, üç dört hafta önceden halka haber verir. Davetçi, okuyucu olarak da bilinir. İznikçi gelenlerle ilgilenen, temizliğı yapan, ayakkabıları düzenleyen üyedir. Meydancı olarak da bilinir. Kapıcı kapıda bekleyerek diğeri evlerin güvende olduğundan emin olan kişidir. Bekçi, iznikçi, güvende ulusu olarak da bilinir.

Cem ayinlerinin yapıldığı özel günler vardır. Bu özel günlerin en önemlisi Hz. Ali'nin oğlu Hz. Hüseyin'in şehit edildiğı zaman olan Muharrem ayının onuncu günüdür. Muharrem ayı Alevi ve Bektaşî inancına göre yas ayıdır. Muharrem ayında oruç tutulur, su içilmez, et yenmez, düğün yapılmaz. Hz. Hüseyin susuz bir şekilde

öldüğü için oruç zamanı su içilmez. Oruçların bitiminden sonra hayvan kurban edilir. Kurban merasiminden önce mumlar yakılır, dualar edilir. Kurban merasimi bittikten sonra bile mumlar söndürülmez yanmaya devam eder. Kurban edilecek hayvanı kurbancı keser. Kurban edilecek hayvan kurban edilmeden önce gözlerinin içine bakılır. Böylelikle kurban edilen hayvanın kendisini kurban edenleri hatırlanması istenir. Kurban merasimi bölgeden bölgeye değişiklik gösterebilir. Halkın kurban kesecek durumu yoksa etli yemek yapılıp dağıtılabilir.

Muharrem ayı Bektaşiler için önemli bir zaman dilimidir. Bu ay yas ayı olarak adlandırılır. Muharrem ayının onuncu günü sadece kurban kesme merasimi yapılmaz. Aynı zamanda Türklerin geleneksel bir tatlısı olan aşure de Muharrem ayının onuncu günü ikram edilir. Babanın eşi olan anabacı aşureyi hazırlar. Bu hazırlık sırasında köyün diğer kadınları da anabacıya yardım eder. Çocukları oyalamak için köyün büyükleri hikayeler anlatır. Köyün gençleri için ise deneyimler anlatılır, öğütler verilir.

Akşamüzeri dört civarı törenin yapılacağı yer olan dergaha babanın demir sobaya odun atmasıyla törenin başlayacağı işareti verilir. Dergahın içerisinde mevcut bir oturma düzeni vardır. Bu yönüyle eski Türklerde göçebe kültürde gerçekleştirilen ayinlere benzer. Genç ve deneyimsiz olanlar çıkışa yakın, yaşlılar ve köyün büyükleri iç kısımlarda, kadınlar da yaş sırasına göre oturur. Cem törenleri kadın erkek beraber yapılır. Hiyerarşi esasıyla oturma düzeni belirlenir. İçeri girenler Allah'ın doksan dokuz isminden biri olan Hû/Hü/Hüy ismini zikrederek içeri girer. İçeri girdiklerinde babanın oturduğu koyun postunu, babanın elinin içini ve omzunu öperler. İki eliyle babanın ellerini tutarlar. Baba Allah'ın tahtı olarak da bilinen postun üzerine oturur. Baba en yüksek rütbeli kişi olarak töreni yönetir. Ziyaretçi babalar var ise babanın yanına oturur. Zakir babanın sağ yanına oturur. Babaya yakın olarak yaşlarına göre dervişler oturur. Törene katılanlar sırtı dönük bir şekilde dergahtan ayrılmazlar. Geri geri giderek çıkarlar. Bu bir saygı göstergesidir.

Dergahın içerisinde sol tarafta on iki imamı temsilen on iki mum yakılır. Bu mumlar Hz. Ali'nin eyerini temsil eden ahşap bir standın üzerinde durur. Duvar da Hz. Ali'nin resmi ile onun yanında Atatürk'ün bir portresi vardır. Aynı zamanda Hacı Bektaşî Veli'nin resmi de bulunur. Hacı Bektaşî Veli'nin sağ dizinin yanında geyik sol dizinin yanında aslan tasviri vardır.

Babanın izni olmadan tören sırasında hiçbir şey yapılmaz. Servis yapanlar babanın göz kırpmışından bile ne demek istediğini anlarlar. Aralarında gizli bir dil vardır. Törene gelecek olan herkes giriş yaptıktan sonra kapı kilitlenir. “Aşk olsun canlar! Susun!” cümlesiyle törenin başlayacağı haber verilir. Tören Bism-i Şah zikriyle başlar. Klasik Sünni anlayışa göre Bismillah olan bu zikir Alevi Bektaşilerde Bism-i Şah şeklindedir.

Tören başlarken baba çerağcıya “Uyan! On iki imamı hatırlat! Mumları yak!” der. Mumlar aydınlanmayı temsil eder. İnsan uyanarak aydınlanır. Allah insanı dünyaya bu amaçla göndermiştir. Mumlar yandıktan sonra on iki imam anılır. Hz Ali ve evlatları Hz. Hasan ve Hz. Hüseyin’e dua edilir. Törenin bundan sonraki kısmı gizli olup misafirlerin dışarıda beklenmesi istenir. Törenin gizli kısmının uzunluğu törenden törene göre değişir. Törenin gizli kısmında topluluğun kendi içindeki sıkıntıları görüşülür. Biri yoldan çıkmışsa babaya getirilir. Amaç burada ceza vermek değildir, yoldan çıkmış kişinin kendi suçuyla yüzleşmesi sağlanır. Yanlış giden bir durum düzeltilmeye çalışılıp huzuru sağlamak amaçlanır. Suçunu kabullenen kişi kendi isteğiyle gelir, öfkeyle değil. Birine iftira mı atılıyor yoksa gerçekten suçlu mu bu duruma dinleyerek karar veren babadır. Adaleti belirleyen babadır. Bu kısım ayinin zorunlu bölümlerindendir. Bu kısımda nefes söylenmez, semah yapılmaz. Amaç uzlaşmayı sağlamaktır.

Törenin bundan sonraki kısmında dua edilir. Allah Allah zikriyle başlanır. Hz Muhammed ve Hz Ali’ye dua edilir. Bektaşilik’te üçleme beraber söylenir: “Ya Allah, Ya Muhammed, Ya Ali”. Baba dua eder, duanın sonunda “Amin” denir. Bu dua yaklaşıklık olarak bir saat sürer. Dualardan sonra ilahiler okunur. İlahiler dini ezgiler anlamına gelir ve nefes, nutuk, hikmet, deyiş gibi isimlendirmeleri de vardır. Bu ilahiler öğretici, tavsiye edici, açıklayıcıdır. Mistik bilgiler içerir. Bunun için “Kuran’ın özü aşkın sözü” denir.

Dua bölümünün bitmesinin ardından içki kısmına geçilir. İçki genellikle rakı olur. İçki ilk olarak babaya servis edilir, ardından hiyerarşi olarak yüksek rütbeden düşük rütbelilere doğru içki servisi yapılır. Bundan sonra yaşlı kadınlardan başlanarak genç kadınlara da içki servisi yapılır. Herkese içki servisi yapılır; ama kimin ne kadar içtiğini kimse bilmez. İçki servisini yapan kişi sakidir, içkiye ise dem adı verilir. İçkiyi içme eylemine dem almak denir. İçkiyi içmek değil, dudakları ıslatmak ve ağza almak

yeterlidir. Bu nedenle kimse sarhoş olmaz. Sarhoş olan olursa bir daha ayin-i ceme katılamaz. Saki içkiyi getirdiği sırada oturanlar dizlerinin üzerinde oturur. İçki servisi yapıldıktan sonra bağdaş kurulur. Baba içebilirsiniz dedikten sonra dem alınır. Bundan sonra nefesler tekrar söylenmeye başlar. Anadolu'nun bazı bölgelerinde dem alma ritüeline hoş gözle bakılmaz.

Dem alma kısmından sonra yemek bölümüne geçilir. Kurban edilmiş hayvan pişirilir ve ikram edilir. Bunun yanında taze meyve, sebze ve geleneksel Türk yemekleri de vardır. Çoğu yemek evde yapılır. Sofranın başına hep beraber oturulur. Babanın “Devam edin değerli üyeler, afiyet olsun!” demesiyle yemeğe başlanır. Baba izin vermeden yemeğe başlanmaz. Yemeğe kola, rakı, su gibi içecekler eşlik eder. Yemek sırasında muhabbet edilir, şakalaşılır, gülünür. Yemeğin ardından toplu bir şekilde masalar toplanır, etraf temizlenir. Ayinin bir sonraki kısmı için oda uygun hale getirilir.

Cemin bundan sonraki kısmına muhabbet denir. Muhabbet bölümünde baba öğretici hikayeler anlatır. Bu öğretici hikayeler bir kitaptan da okunabilir. Her zaman hikaye olmak zorunda değildir. Bu bilgiler öğretici mesajlar içeren mistik öğütler de olabilir. Hacı Bektaşî Veli'nin öğütleri de verilir. Herkese karşı cömert olmak, yemeği paylaşmak, muhtaç olanlara kapını açmak, emin olmadan çabuk konuşmamak, ilahi aşka hayata büyük önem vermek, içgüdülerini kontrol etmek, talebelerin istekli olarak rehberlerini geçmesi bu öğretici mesajlardan bazılarıdır. Cennet ve cehennem insanın içindedir. Asıl güzellik yüzde değil içte olan güzelliştir. Kimseden iyilik beklememek gerekir. İnsan ancak kendisi ararsa ilahi aşkı bulabilir. Bunun gibi konular muhabbetin temel konularındandır.

Muhabbet bölümünün ardından nefesler söylenmeye başlanır. Nefesleri anlamak zordur. Bunun sadece kullanılan arkaik sözcüklerle ilgisi yoktur. Nefeslerin gizli anlamları vardır. Baba gizli anlamları açıklar. Söylenen nefesi bilen herkes nefese eşlik eder. Baba da nefeslere katılır. Şen ve üzgün nefesler vardır. Nefesler sözlü kültürün ürünüdür. Yüzyıllardır nefesler bir nesilden bir nesile aktararak günümüze kadar gelmiştir. Bazı nefesler tarihsel olayları konu alır. Kadınlar da nefese katılır. Baba kadınlara katılabilirsiniz dedikten sonra kadınlar nefeslere eşlik eder. Evli olanlar eşlerinden izin almaları gerekir.

Nefeslerin söylenmesinin ardından ayin-i cemin sonuna yaklaşılr. Törenin sonunda semah gerçekleşlr. Semah dönerek yapılan bir ibadettir. Allah’a yakın olmak için ruhun yükseleceğine inanılarak gerçekleştirilen bir dini ritüeldir. Bu noktada Bektaşl semahı Mevlevi dervişlerinin semahına benzetilir. Semah görünüş itibariyle dansa benzetilir; ama bir ibadet şeklidir. Semah yapılırken çeşitli jestler yapılır. Bu jestler Anadolu’da bölgeden bölgeye farklılık gösterebilir. Semah müzik eşliğinde gerçekleştirilir. Bu nedenle bazı bilim insanları semah ile şamanların dansı arasında benzerlik görür.

Semah ibadeti kadın ve erkeğin beraber gerçekleştirdiği bir ibadettir. Semah bedenle değil ruhla yapılır. Dönerek yapılan bu ibadet ile ruhun Allah’a yaklaştığına inanılır. Baba müzisyene işaret verir, müzisyen ilahiyi başlatır. Başlamadan önce Bektaşl ayinlerinin değişmezi olan üçleme Allah-Muhammed-Ali isimleri zikredilir. Üç kere çalacağı enstrümanı öper. Semah yavaş başlar zamanla hızlanır. Trakya’ya bağlı bir topluluk olan Amuca’da açılış nefesi “Aşk Olsun Meydan Görene” adlı nefestir. Başka bir yörede bu nefes “Açıldı Cennet Kapısı” da olabilir.

Alevi ve Bektaşilik’te semaha katılanlara can denir. Semahın kendine özgü beden hareketleri, jest ve mimikleri vardır. Semah sırasında eller göğüste birleştirilir. Semah sırasında canlar mümkün olduğunca birbirlerine temas etmemeye çalışır. Semah yapanların dışında kalanlar otururlar ve “Şah! Şah!” diyerek semaha katılırlar. Semaha katılanların kadın erkek sayısının eşit olması gibi bir zorunluluğu yoktur. Semahta önemli olan semaha katılanların sayısının kırkı bulmasıdır. Bunun dışında bazı yörelerde ikili ya da dörtlü bir şekilde gerçekleştirilen semahlar da mevcuttur. Semahın sonunda babanın katıldığı ikili şekilde gerçekleştirilen bir semah da bulunabilir. Bu zorunlu bir bölüm değildir, yöreden yöreye göre değişiklik gösterebilir. Semahın ardından baba dualar eder. Hoş bir muhabbet ile topluluk dağılır. Uzun bir günün ardından katılımcılar gece yarısı gibi evlerine dönerler. Uzaktan gelen katılımcılar ertesi gün babayı arayarak teşekkür ederler.

Anadolu Aleviliğinde semahın tamamlayıcısı bağlama ya da diğer adıyla sazdır. Trakya Bektaşiliğinde ise semahın tamamlayıcısı söylenen nefeslerdir. Alevi ve Bektaşilerde en yaygın enstrüman bağlama iken Mevlevilerde bu enstrüman neydir. Önemli olan ayin sırasında müziğin gücünden faydalanmaktır. Bağlama Türklerin eski zamanlardan beri kullanmış olduğu enstrümandır. Bağlamanın daha eski formu

kopuzdur. Kökeni Orta Asya'ya kadar dayanır. Horasan, Türkmenistan ve Asya toplulukları tarafından da kopuz kullanılmıştır. Kopuzun devamı olarak nitelendirilen bağlama Anadolu'da çok sevilmiş ve tercih edilmiş bir enstrümandır. Dede Korkut kitabında da bahsedilir, Yunus Emre de ilahilerini söylerken kullanmıştır. Alevi-Bektaşilerde sıklıkla kullanılan bağlama düzeni dizeleri yukarıdan aşağıya doğru listelemek gerekirse A-G-D şeklindedir.

Bazı araştırmacılar Alevi- Bektaşî müziğini halk müziği içerisinde değerlendirip tasavvufî müzik içerisine almamıştır. Bazı araştırmacılar ise nefesleri tasavvufî müzik içerisinde değerlendirmiştir. Alevi- Bektaşî müziği ise bölgeden bölgeye içerikten içeriğe göre değişiklik gösterebilir. Basit melodilere sahiptir. Bu yönüyle hem halk müziğinin hem de tasavvufî müzik tarzının içerisinde değerlendirmeye açıktır. Halk müziği ile tasavvufî müziği birbirinden ayıran kesin çizgiler bulunmamaktadır. Trakya yöresine ait olan melodiler Anadolu müziği ile uyum göstermektedir. Bazı noktalardan Macar müziği ile de kıyaslanıp değerlendirilebilir.

2.4.5. Trakya Bektaşilerinin Müziği (The Music of The Bektashis in Thrace)

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Türk halk müziği çalışmalarına ağırlık verilmiştir. Türk halk müziği tipleri, sınıfları, aralarındaki ilişkiler yönüyle araştırılmaya başlanmıştır. Bu araştırmalar yapılırken Türk halk müziği bir bütün olarak düşünülmüştür. Çoğunlukla farklı toplulukların ortaya çıkardığı halk müziği yöreden yöreye göre incelenmemiş, genel olarak değerlendirilmiştir.

Alevi-Bektaşî müziği hakkında yapılmış araştırma Türk halk müziği açısından değerlendirmek gerekirse çok azdır. Alevilik -Bektaşilik tarih, teoloji, sosyoloji, edebiyat gibi pozitif bilimlerden incelenmiş, müzik kısmı ise bu bilimlere oranla geri kalmıştır. Alevi-Bektaşî nefesleri sadece şiir olarak yazılmaz, aynı zamanda bestelenir. Törenlerde bestelenmiş olan nefeslerin ayın içinde belirli görevleri vardır. Bağlama eşliğinde söylenen nefesler Alevi- Bektaşî kültürünün değişmezlerdir.

TRT Türk halk müziği başlığının altında 4.500'ten fazla tasavvufi halk müziğini kayıt altına alınmıştır. HAGEM (Halk Kùltürlerini Araştırma ve Geliştirme Genel Müdürlüğü) de tasavvufi halk müziği kayıtlarına sahiptir. Bununla birlikte TRT ve HAGEM bünyesinde bulunan notalar çözümlenip değeriendirilmemiştir. Muzaffer Sarisözen ve Halil Bedii Yönetken'in bu konuda çalışmaları vardır. Tasavvufi müzik incelemesi konusunda ilk önemli eseri yazan isim Vahit Lütfi Salcı'dır ve Vahit Dede olarak da bilinir. Çok az notayı çözümlenip nefeslerin güfte ile beste uyumunu değeriendirmiştir. Cemil Demirsipahi'nin kitabı olan *Türk Halk Oyunları* adlı eserinde Âşık Ali tarafından seslendirilen nefesler çözümlenmiştir.

1933'de İstanbul Konservatuarı tarafından 87 Bektaşî nefesi derlenmiştir. Turgut Koca ve Zeki Onardan 1987 yılında nefesleri derleyerek *Gül Deste* adlı eseri ortaya çıkarmışlardır. 2002 yılında Hüseyin Yaltırık *Trakya Bölgesinin Tasavvufi Halk Müziği* adlı kitabı çıkarmıştır. 2003 yılında Alevi-Bektaşî nefesleri eklenerek genişletilmiş hali ortaya çıkmıştır. Hüseyin Yaltırık bu çalışmasında Trakya'daki tasavvufi halk müziğinin Anadolu'daki tasavvufi halk müziğinden farklı olduğunu belirtmiş; fakat bu savını açıklamamıştır. Alevi-Bektaşî nefesleri adına analitik, sistematik bir çalışma yoktur.

János Sipos etnomüzikoloji alanında notaları çözümlenip analizini yaparak çalışmalarını sürdürür. Etnomüzikoloji araştırmalarının öncüsü Macar bilim insanları Belá Bartok ve Zoltán Kodály'dir. Bu iki müzisyen müzik araştırmalarına yeni bir bakış açısı getirmiştir. Müzik araştırmalarını gerçekleştirirken müziğin diğeri alanlardan etkileneceğini düşünerek tarihsel, coğrafi, dilsel ve kültürel kökenlerin de araştırılması gerektiği iddia etmişlerdir. Macar müziği hakkındaki çalışmalarını yeni getirdikleri metot ile gerçekleştirmişlerdir.

Ortak tarihe ve kültüre kısacası ortak geçmişe sahip topluluklar müziğin katmanlarını beraber oluştururlar. Bununla birlikte zamanla yaşanan değerişim müziğin de değerişimine sebep olur. Kültürel ve sosyal yaklaşımlar etnomüzikoloji için gereklidir, bunu sadece tek belirleyici unsur olarak kabul etmek müzik araştırmaları için yanlış bir yaklaşım olur. Müziğin kendisine ait özerk bir alanı vardır. Toplumdan etkilenebilir; fakat toplumdan bağımsız hareket eder. Bu nedenle birbiriyle aynı kökene sahip toplulukların müzikleri birbiriyle aynı ya da birbirinden farklı olabilir.

Toplulukların halk müziği sınıflandırılması yapılırken dikkat edilmesi gereken unsurlar vardır. Az melodi arasında benzerlik bulmak iki topluluğun müziklerinin birbirinden etkilendiğini söylemek için yetersizdir. Büyük ve müzik olarak homojen bir grup derinlemesine incelenmelidir. Dünya haritası incelenip üst üste gelen kara ve deniz parçalarının halk müziği incelenirse benzer melodilerin farklı bölgelerde aynı şekilde çalınıp söylendiği görülebilir. Müzik tek bir sahada durmaz, hareket eder. Bu nedenle benzer müzik karakterlerine sahip birbiriyle tarihsel ya da dilsel olarak hiçbir bağı olmayan toplumlar görülebilir.

Halk müziğinde yüzlerce melodi vardır. Bu melodilerin oluşması rastgele değildir. Birbirinden bağımsız melodilerin olması gibi birbirleriyle benzerlik taşıyan melodileri de bulmak mümkündür. Önemli olan hangi melodilerin aynı sınıftan olduğunu tespit edebilmektir. Bu işin başlangıcında materyalleri sınıflandırmak gerekir. Bazen melodiler arasında rastgele benzerlikler gözlenebilir. Bunun için mevcut materyallerin tip, sınıf ve stillerine göre sınıflandırılması halk müziğini bütün olarak kıyaslama açısından önemlidir. Sınıflandırma hece, ölçü, ritim, bölüm sayısı ve müzikal yapıya göre yapılır. Halk müziği arasındaki yakınlık bu ölçüye göre belirlenir. Melodinin ilk yarısındaki alçalan ve yükselen sesler değerlendirme açısından daha önemlidir. Çoğunlukla sınıflandırma buna göre yapılır. Melodinin ikinci yarısındaki sesler daha az karakteristik özellikler gösterir. Melodik çizgiyi belirlemek melodinin özünü belirlemektir. Melodi sınıf ve tipleri melodik çizgi ile belirlenir.

Bektaşilerde Anadolu kültüründe söylenen geleneksel ezgilere rastlanır. Ninniler, ağıtlar, maniler, tekerlemeler, Hidrellez şarkıları, yağmur ve bereket duaları gibi ezgiler ortaktır. Anadolu'da geleneksel ezgilerin çoğunlukla kadınlar tarafından söylenmesi gibi Trakya Bektaşilerinde de geleneksel ezgileri çoğunlukla kadınlar seslendirir. Bunlarla birlikte tasavvufi ezgileri oluşturan nefesler de Bektaşilerin bildiği ezgilerdendir. Bu nefeslerin nesilden nesile aktarılması sözlü kültürle mümkün olur. Sözlü kültürün yanında nefeslerin yazılı olduğu cönk defterleri adı verilen defterler de bulunmaktadır. Okuma-yazma bilen Bektaşiler cönk defterlerine nefesleri yazarken bilmeyenler nefesleri tekrar ettikçe öğrenir. Nefeslerin çoğu didaktik özellikler taşır. Gönüllü olan biri toplum içerisinde ilk düzeyi seslendirir, ardından da toplum tekrar eder.

Sipos'un Trakya'daki Bektaşiler ve Bektaşî müziği hakkında yazmış olduğu inceleme bu çalışmada analitik bibliyografya şeklinde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma yapılırken Bektaşilik ve Bektaşî kültürü hakkında yazılmış çeşitli makale ve kitaplardan da yararlanılmıştır. Bunların sonucunda Bektaşilik ve Bektaşî müziği hakkında genel bir bakış açısı elde edilmeye çalışılmıştır.

2.5. KIRGIZ HALK ŞARKILARI (KYRGYZ FOLKSONGS)

Macar halk müziği hakkında çalışma yapan bilim insanlarının başında Béla Bartók gelir. Bartók Macar halk müziğini araştırırken sadece Macar sahasında kalmayıp Macarların tarih boyunca etkileşime girmiş olduğu halkların müziğini de araştırır. Böylelikle aralarında oluşan benzerliği ve farklılığı tespit etmeye çalışır. Bartók Macar halk müziğini araştırırken ortak tarihsel geçmişleri bulunan Türklerin halk müziğine ilgi duyar ve Türkiye'ye gelir.

Macar halk müziği hakkında araştırma yapan diğer bir bilim insanı László Vikár'dır. László Vikár bu listeye yeni ulusları ekler. Türklere ek olarak Çeremis, Çuvaş, Tatar, Başkurt uluslarının müzik hakkındaki materyallerini de Macar halk müziği ile karşılaştırmalı olarak inceler.

Macar etnomüzikolog János Sipos halk müziği araştırmalarına Anadolu sahası, Kazakistan, Kırgızistan, Azerbaycan, Karaçay-Malkar ve diğer Türkmen topluluklarını ekleyerek sahayı genişletir. Macar halk müziği araştırmalarını yürütenler başlarda Macaristan'ın doğusundaki ulusların halk müziği ile ilgilenmişlerdir. Zamanla bu saha Volga-Kama'da bulunan etnik uluslara uzanır. János Sipos ile beraber bu saha Türklerin ve Türkçenin konuşulduğu bütün bölgeleri kapsayarak genişler.

Türklerin olduğu sahalarda coğrafi olarak büyük bir bölgeyi kapsamaktadır. Bu saha içerisinde Türkçenin çeşitli varyasyonları bulunmaktadır. Türkçenin lehçeleri halinde konuşulan bu diller arasında kimi bölgelerde benzerlik görülmekte iken kimi bölgelerde farklılıklar göze çarpmaktadır. Lehçeler arasında oluşan bu farklılık halk müziğini etkilemiş midir? Etkiledi ise ne derece etkilemiştir? János Sipos *Kırgız Halk Şarkıları* adlı eserinde bu sorulara cevap aramaktadır.

Sipos'a göre Türkçe konuşulan sahanın bir bütün olarak araştırılması zor bir iştir. Türklerin yaşadığı bölgeler geniş bir sahadır. Bu nedenle etkileşime girmiş oldukları ulus sayısı da fazladır. Sipos için Kırgız müziğinin araştırılması diğer Türk gruplarının müziği ile ortaklıklarının ve farklılıklarının belirlenmesi açısından önemlidir. Aynı zamanda Kırgızlar Moğollar ile temas halindedir. Kırgız halk müziğinin araştırılması Moğol halk müziği araştırmaları açısından da yararlı olacaktır.

Sipos'a göre Kırgız halk müziği hakkında bugüne kadar çok az eser ortaya konmuştur. Bununla birlikte globalleşen dünya ile Kırgız halk müziği unutulmaya yüz tutmuştur. Sipos'un fark ettiği nokta Kırgız köyleri diğer bölgelerde olduğu gibi yerel kültürünü kaybetmek üzeredir. Medyanın yayılması otantik kültüre zarar vermiştir. Zamanında SSCB'nin yerel kültüre zarar vererek yerli halkın kendi kültürlerini unutturmaya çalışması da yerel hafızanın kaybolmasında en etkili faktörlerden başında gelmektedir. Yaşlı insanlar geleneksel ezgileri hatırlamaktadır; fakat yaşlı insanların hafızalarından bu ezgileri çıkarmak büyük bir çaba ve özen istemektedir. Sipos'a göre hatıralarda kalan ezgiler bile eski tabakaların kalıntılarıdır. Geleneksel Kırgız halk müziği yok olmakla karşı karşıyadır. Bugüne kadar hakkında çok az araştırma yapılan Kırgız halk müziği kayıt altına alınmazsa yakın zamanda kaybolup gidecektir. Bu nedenle János Sipos Kırgız halk müziğinin yok olmaması için bir an önce çalışmalara başlanması gerektiğini düşünür. Yok olmaya yüz tutmuş olan Kırgız halk müziğinin araştırılması sadece müzikoloji açısından değil dilbilimsel ve kültürel olarak da önemlidir. Çalışmanın bundan sonraki kısmında János Sipos'un Kırgız halk şarkıları üzerine gerçekleştirmiş olduğu çalışmaya kendi yorumlarımızı ekleyerek değerlendirmeye çalışacağız.

2.5.1. Kırgız Gezileri, Kırgızistan, Kırgızlar (Kyrgyz Expeditions, Kyrgyzstan, The Kyrgyz People)

Kırgızistan Cumhuriyeti Orta Asya'da yer almakta olup kuzeyde Kazakistan, güneydoğuda Çin, güneybatıda Tacikistan ve batıda Özbekistan'a komşudur. Yüz ölçümü 198,400 km²dir olup başkenti Bişkek'tir. Bişkek'ten sonra ikinci büyük kenti Oş'tur. Dağlık bir bölgede yer alıp Tanrı Dağlarının Pamir sistemi Kırgızistan ile Çin arasındaki sınırı oluşturur. Kuzeydoğuda bulunan Issık Gölü en meşhur gölüdür. İklimi sert ve karasaldır. Hava durumu bölgesel değişiklikler gösterir.

Kırgızistan Cumhuriyeti Orta Asya’da demokratik özgürlüğünü kazanan ilk ülkedir. 1991 yılında bağımsızlığını kazanıp 1993 yılında 105 üyeli ikili parlamenter sisteme geçmiştir. Ülke altı idari bölge ve bir başkent şeklinde bölümlere ayrılmıştır.

Kırgızların kullanmış olduğu dil Kazakçaya benzeyen Kıpçak Türkçesidir. Kırgızistan’da Kırgızca’nın yanında Rusça da yaygın olarak kullanılır. Kırgızistan’ın uzun yıllar SSCB hâkimiyeti altında kalması bunda etkilidir. Kırgızistan birden fazla ulusa ev sahipliği yapmakla birlikte nüfusun büyük çoğunluğunu Kırgızlar oluşturmaktadır. İkinci sırada Ruslar gelir. Rusların sayısı gittikçe azalmakta bir kısmı kendi ülkelerine dönmektedir. Üçüncü sırada Özbekler dördüncü sırada Ukraynalılar ve en son olarak da beşinci sırada Almanlar gelir. Nüfusun yüzde 50’den fazlasını Kırgız, yüzde 21’ini Rus, yüzde 13’ünü Özbek, yüzde 3’ünü Ukraynalı, yüzde 2’sini Almanlar; geri kalan kısmını Tatarlar, Kazaklar, Tacikler, Uygurlar ve Dunganlar oluşturmaktadır. Nüfusun üçte ikisi kırsalda yaşamaktadır.

Kırgızların büyük bir çoğunluğu Müslümandır. Kırgızların tarihinde eskiden beri göçebelik olup SSCB’nin hâkimiyetine girmesinin ardından Kırgızlar sezonluk olarak otlaklara ve dağlara yerleşir. Çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşanların büyük bir çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktadır. Günümüze yaklaşan dönemde ekonomik problemlerin ortaya çıkmasıyla şehirlere göç yoğunlaşmıştır.

Göçebe Kırgızlar kabile olarak yaşayıp kabileye ait kurallara ve geleneklere göre organize olurlar. SSCB’nin baskısına rağmen geleneksel aile düzeni devam etmiştir. Ataya saygı Türkler için vazgeçilmezdir. Bu nedenle ailenin büyüğü yani aşiret içinde yaşayan Kırgızlar için hiyerarşi esastır. Ataya saygı çok önemli olup bunun nedeni soyun erkekten devam ettiğine inanılmasıdır. Bir aşiret birden fazla ailenin birleşmesi ile oluşan bir topluluktur. Her ailenin kendine ait bir başı olup aksakal denir. Aileler birleşerek aşireti oluşturur. Böylelikle aksakallardan biri aşiretin başı olur. Aşiret arasında bir sıkıntı yaşandığında aksakallar bir araya gelerek problemi çözerler. Bir ailenin üyesi olmak bir aşiretin üyesi olmak anlamına gelir. Aileden biri o aile ile yaşamıyor olsa bile o ailenin üyesidir. Soy Kırgızlar arasında o nedenle önemli bir kavramdır. Erkeklerin baskın olduğu aile kavramında evlilikler bile soya bağlı olarak gerçekleştirilir. Kırgızistan’da önemli aile isimleri vardır; Solto, Sayak, Sarıbağış, Buğu gibi. Oylama yapılırken aşireti temsilen sadece aşiret lideri oy kullanır.

Son doksan yılda bölge hızla büyümeye başlamış olup yollar, fabrikalar, havaalanları yapılır. Modern yerleşik hayata hızlıca geçilir. Eğitim SSCB'nin kurmuş olduğu okullar ve üniversitelerde devam etmektedir. 1990ların sonundan itibaren Kırgızistan'da yirmiden fazla üniversite vardır ve Kırgızistan günümüzde Orta Asya'nın en demokratik ülkesidir.

Kırgız Cumhuriyeti bir Türk Cumhuriyetidir. Kırgızistan içerisinde farkı etnik gruplar Türkleşerek bir araya gelmiştir. Karaçay-Malkar, Nogay, Kazak, Kırgız, Başkurt ve diğer etnik gruplar Türk çatısı altında birleşmişlerdir. Etnik tabakalar birbirleriyle karışmıştır. Bu elementler arasında tam anlamıyla homojenlik yoktur; fakat ortaklık vardır.

Türkleştirme uzun bir zaman almış olup Azerbaycan, Anadolu ve Orta Asya sahasında yerli halk zamanla Türkleşmiştir. Türkçe uzun bir süre resmi dil olarak kullanılmaz, devletin resmi dili Farsçadır. Resmi yazışmalarda ve edebiyatta Farsça tercih edilir. Türkçenin ikinci plana atılmasına rağmen popülasyon olarak Türklerin fazla olmasıyla Türkleşme hareketi devam eder. Buna ek olarak Türklerin İslamiyet'i İranlılardan öğrenmesi sonucu İranlılar üzerinde de Türkleşme hareketi etkili olur.

Kıpçak kabileleri birçok etnik grubun oluşmasında belirleyici rol oynamıştır. Nogay, Başkurt, Kazak, Özbek, Kırgız halkları bunlardan bazılarıdır. Kıpçak aşiretleri aynı zamanda Türkmen ve Sovyet Türk grupları üzerinde de etkileri olmuştur. Bununla birlikte etkileri Nogay, Başkurt, Kazak, Özbek, Kırgız halklarına oranla etkileri daha azdır. Altın Ordu Devletinin mensubu olan Kıpçaklara daha sonra Kıpçaklaşan Moğollar da katılmıştır. Sovyet araştırmacıların yaptıkları araştırmaya göre Kıpçak aşiretlerinden oluşan Kırgız ve Kazaklar arasında antropolojik benzerlik çok yüksektir.

Kırgızlar hakkında yazılı ilk kaynak M.Ö. 2. Yüzyıla kadar dayanan Çin kaynaklarıdır. Kırgızlar bu dönemde Güney Sibiry ile Orta Asya'da yaşarlar. Kırgızlar göçebe ve güçlü bir topluluktur. M.Ö. 3. ve 4. yüzyılda Çinliler Kırgızlar hakkında ciddi bir endişeye kapılır ve Çin Seddi'nin büyük ihtimalle bu dönemde yapıldığı düşünülmektedir. Kırgızlar M.Ö. 1.ve 2.yüzyılda Hun İmparatorluğundan ayrılıp 6. yüzyılda Kırgız Kağanlığını kurmuşlardır. Bu devlet Göktürk Devleti olarak bilinmekte olup 13. yüzyıla kadar yaşamıştır. Bu dönem içerisinde 9. ve 10. yüzyıllar arasında ilk yazılı eser olan Orhun Kitabeleri dikilmiştir. Sınırları Güney Sibiry, Moğolistan, Baykal, Kaşgar, Issık Göl ve Talas'ı kapsar. Sınırlar 11. ve 12. yüzyılda

Altay ve Sayan’a kadar gerilemiştir. Kırgızlar aynı zamanda etnik olarak Moğol, Oyrat, Nayman ve diğer Orta Asya ırkları ile etkileşim halinde bulunmuşlardır. Yenisey Kırgızları 18. yüzyıla kadar Altın Ordu Devleti kuralları ile yönetilmişlerdir.

Bazı araştırmacılar Yenisey Kırgızları ile Tanrı Dağları Kırgızları arasında etnik köken olarak bağ kurarken bazı araştırmacılar böyle bir bağın olmadığını düşünür. Bazı araştırmacılar Tanrı Dağı Kırgızları tabirinin politik olarak kullanıldığını düşünürler. Tanrı Dağları Türkler için kutsal bir alandır. Bu durumda Tanrı Dağları Kırgızları tabirinin politik anlamı güçlüdür. Göç, dil değişimleri, etnik ve fiziki değişimler eski Kafkas ırkı olan Yenisey Kırgızları ile Tanrı Dağı Kırgızları arasında bağlantı olma ihtimalini güçlendirir. Moğol istilasından dolayı bu göçler zaman zaman hız kazanır. Bu değişimler yüzyıllardır devam eden hareketlerdir. İki farklı Kırgız grubu evlilikler yoluyla birbirleriyle etnik olarak iç içe geçmişlerdir. Bu düşünceler hâlâ daha teori halindedir. Kanıtlanmış bir sav haline gelmemişlerdir.

János Sipos Kırgız halk müziği hakkında derleme yapmaya karar verdikten sonra 2002 yılının Eylül ayında Kırgızistan’a ilk seyahatini gerçekleştirir. Gezi iki bölgeyi ziyaret edecek şekilde planlanmıştır. İlk bölge Cengiz Aytmatov’un *Beyaz Gemi* romanına konu olan Issık Göl’dür. Issık Göldeki Buğu kabilesinden derleme yapmaya karar verilmiştir. İkinci bölge ise Çerik, Monoldor, Sarıbağış kabilesinin yer aldığı Narin bölgesidir. Kırgızistan’ın kuzeyinde Rus ve Kazak etkisi, güneyinde Tacik ve Özbek etkisi fazladır. Narin bölgesi Kırgızistan’ın güneyinde yer almaktadır. Kırgızların yaşadığı bu bölge Çin’e 150 km uzaklıktadır. Bu gibi etkenler düşünüldüğünde yabancı etkilerden uzak halk müziğinin geleneksel ezgilerinin Narin’de bulunduğu var sayılabilir. Bu nedenle János Sipos derleme yapmak için Issık Göl ve Narin’i tercih eder.

János Sipos Kırgızistan’a gitmeye karar verdikten sonra Kırgız Akademisi ile iletişime geçer. Kırgız Akademisi Macar Akademisine davet mektubu yollar ve bu davet mektubunun ardından János Sipos vizeye başvurmak için resmi davet mektubunu bekler. Sipos Kazakistan’ın eski başkenti olan Almatı’daki Macar büyükelçiyi tanımaktadır. Bu büyükelçi sadece Kazakistan’daki değil aynı zamanda Kırgızistan’daki Macarların da temsilcisi olup Bişkek’ten vizesini alabileceğine dair Sipos’a garanti verir.

2002 yılının Eylül ayında Sipos Budapeşte'den Bişkek'e doğru yola çıkar. Uçak ilk olarak İstanbul'a gelir ve ardından aktarma yaparak Bişkek uçağına biner. Budapeşte'den İstanbul'a iki saatte gelen Sipos İstanbul'dan Bişkek'e beş saatte varır. Kırgızistan'ın başkenti olan Bişkek'te birkaç gün kalıp bu süre zarfında Kırgız Akademi ile Kırgız-Türk ortak üniversitesi olan Manas Üniversitesi ile iletişime geçer. Narin'de kendisine eşlik edecek olan Ulanbek Tınççılık Uulu ile burada tanışır. Kırgızistan'a 2004 yılında tekrar geldiğinde de aynı isim ona yardımcı olur. Sipos Ulanbek Tınççılık Uulu'nun çok zeki ve yetenekli olduğunu onun yardımlarıyla çalışmalarının bu kadar başarıya ulaştığını da belirtir.

János Sipos Kırgızistan gezisi sırasında yalnız değildir. Türkolog David Somfai Kara'nın Kırgız eşinin gazeteci babası Sipos'a yardımcı olması için Tilek adında genç bir adamı önerir. Tilek, Issık Göl'de bulunan Buğu kabilesine ziyaret sırasında Sipos'un hem şoförü hem de yoldaşı olur.

2002 yılının Eylül ayında Issık Göl'ün Barskoon köyünde János Sipos derleme çalışmalarına başlar. Kırgızca Kazakçaya benzer bir dil olup Kazakçaya oranla daha az ünlü kullanılmaktadır. Bu daha çok Moğolcada görülen bir özelliktir ve Kırgızca Kazakçaya oranla daha kibar bir dildir. Kırgızistan'da iletişim kurmak Sipos için kolaydır. Sipos birkaç gün içerisinde Kırgızca'sını ilerletme imkânı bulup Kırgızların ne sorduklarını kısacası ne söylediklerini anlayacak seviyeye gelir.

Sipos Barskoon'da kendisine yoldaşlık eden Tilek'in ailesinin evinde kalır. Bu Sipos için büyük bir avantajdır. Kırgızca'yı kendi konuşan halkından duymak Kırgızca'ya daha hızlı alışmasını sağlar. Araştırma sonucunu yanında kaldığı aile ile tartışıp sonuçları beraber değerlendirme imkânı bulup aynı zamanda ertesi günün planını da beraber yaparlar.

Derleme yapmaya sabah erken saatte yapılan bir kahvaltı ile başlayıp derlemeleri evlerde ve kırsal bölgelerde yürütürler. Eylülün 25'inde derleme yapmaya başladıklarının sekizinci günü Tilek amcasını ziyaret etmeyi önerir. Amcası yazın yaylada yaşayan biridir. Yaylaya ulaşmak için iki saat boyunca tırmanmaları gerekmiştir. Amcası burada hayvancılık ile uğraşmakta olup Sipos ve ekibine taze süt, kek ve ev yapımı tereyağı ikram etmiştir. Sipos bu misafirperverlik karşısında bu kadar lezzetli yiyecekleri en lüks lokantalarda bile yiyemeyeceğini belirtir. Sipos buranın manzarasına hayran olup Kırgızistan'ı doğunun İsviçre'si olarak değerlendirir. Burada

ata binmişler ve daha önce görmedikleri yılanlar ile karşılaşmışlardır, eğlenmiş ve hoşça vakit geçirmişlerdir.

Eğlencenin ardından sığır çobanlığı yapan birinin eşinden halk ezgileri kaydetme imkânı bulmuşlardır. Çobanların birbirleriyle bağırarak iletişime geçmesi ve birbirlerine seslerini duyurabilmeleri Sipos için şaşırtıcı olur. Çoban Abdıldayev Şükür 1933 yılında Barskoon doğumlu biridir. Abdıldayev Şükür Manas destanından, Ramazan şarkılarından, Barksoon ve Çon-Cargılçak dağları hakkında ezgilerden, aşk şarkılarından, ağıtlardan, gelin uğurluma şarkılarına kadar birçok melodiyi söylemiştir. Ağıt ve gelin uğurlama şarkıları genelde kadınlar tarafından seslendirilir. Derleme yapılırken saat ilerlemiş ve akşam olmuştur. Kurtlar indiği için gece orada konaklamak durumunda kalırlar.

Kısacası János Sipos Issık Göldeki farklı 25 bölgeden 84 kişinin seslendirdiği 220 nota kaydetmiştir. Bunlar çoğunlukla geleneksel halk ezgilerini kapsamakla birlikte Sovyet sahasından etkilenme de göze çarpmaktadır. Sipos Kırgız derlemeleri hakkında kitabını yazarken notalar, fotoğraflar, köy yaşamı hakkındaki resimler ve konuşmacılar ile kitabı desteklemiştir.

Bu derlemenin ardından János Sipos Issık Göl'den Biskek'e döner. 2002 yıllarında Kırgızistan'da güvenlik gelişmiş değildir. O dönemde Kırgızlar Türklere karşı antipati beslemekte olup bir Türk şiddet görmüş, Türkler dört Kırgız'ı yaralamıştır. Çin, Çeçen ve Rus mafyaları başkentte güçlüdür ve halkı korkutmaktadır, uyuşturucu halk arasında yaygındır. Polis ve bürokrasi çökmüş durumdadır. Parası olan istediğini yapmakta geriye kalanlar ise ekonomik sıkıntılarla uğraşmaktadır. Ekonomik sıkıntı yüksek olmasına rağmen Sipos para karşılığı derlemiş olduğu şarkıları çevirebilecek birini bulamamıştır. Bu karışıklıklar içerisinde Sipos da soyguna uğramıştır.

Sipos'un Biskek'te yapmış olduğu çalışma sayısı azdır. Toplamda iki katılımcıdan derleme yapabilmiş Oş'ta yaşayan bir kadından şarkılar kaydetmiştir. Diğer katılımcı ise Nurak Abdirahmanov adlı kopuz çalan ve şarkı söyleyen biridir. Güney Kırgız halkının daha güçlü Müslüman inancı ve kendilerine özgü farklı kültürleri onları daha dikkate değer yapmaktadır. Daha sonra güneye ait materyalleri David Somfai Kara'nın koleksiyonu ile tamamlamıştır.

2002 yılında Narin’de gerçekleştirdiği derleme çalışması için János Sipos kendisine yardımcı olan Ulanbek Tınççılık Uulu ile birlikte At-Başı adlı bölgede derleme yapmaya karar verir. At-Başı Narin şehrinin fakir ve yabancı etkilerden uzak bir bölgesidir. At-Başında bulunan yaklaşık 15 köyden materyal toplama imkânı bulur. Organizasyon şekli diğer gezilerinden daha farklıdır. Akşam saatleri kendisine yardımcı olan kişinin babası köye telefon eder ve ertesi sabah saat 10’da köyde olacaklarını söyler. Ertesi sabah saat 10’da köye gittikleri vakit katılımcıları evde kendilerini beklerken hazır halde bulurlar. Çalışmaya ilk olarak merkezi bir yerde buluşarak başlanır, ardından evlerde devam edilir. Halk müziği derleme çalışmaları açısından Narin’deki çalışma Issık Göl’deki çalışmadan daha verimli geçer. Nitelik olarak daha kaliteli materyallere ulaşma imkânı bulunur. 10 köyden ve yazın vakit geçirilen yurt adı verilen çadırlardan 86 kadın ve erkek katılımcı ile 330 halk ezgisini kayıt altına alınır.

2002 yılında Narin’de bulunan At-Başında János Sipos’un gerçekleştirmiş olduğu başarılı derleme çalışmasından sonra 2004 yılında da János Sipos aynı bölgede tekrar bir derleme çalışması yapmaya karar verir. At-Başında gerçekleştirmiş olduğu çalışmayı yetersiz görmüş, daha fazla halk ezginin kayıt altına alılabileceğini düşünmüştür. Bu bölgede bulunan 15 köy dağlar arasında bulunmakta olup ulaşımı zordur. János Sipos ikinci gezi ile derleme sahasını genişletmeyi amaçlayarak aynı zamanda Talas’ta da uzun bir araştırma yapmayı da planlamıştır. Bu geziyle birlikte güneyde yer alan materyallerin toplanacağını ve böylelikle Kırgız halk müziğinin güvenilir bir şekilde temsil edileceğini düşünür.

János Sipos’un 2004 yılında tekrardan Narin’de araştırma yapmasının bir nedeni de 2002 yılında yapılmış olan kayıtların bir kısmının zarar görmüş olmasıdır. 2004 yılındaki gezi nisan ve mayıs aylarında gerçekleştirilmiş olup 2002 yılında At-Başındaki gezi sırasında kendisine yardımcı olan Ulanbek 2004 yılında da Sipos’a eşlik eder.

Sipos 2004 yılında tekrar Bişkek’e gidip birkaç gün Bişkek’te kalır. 2 yıl sonra gitmiş olduğu Bişkek’te iş olanakları gelişmiş; fakat ev fiyatları ikiye katlanmıştır. Turizm potansiyeli yüksek olan bu ülkede hâlâgüvenlik problemleri devam etmektedir. At-Başına güvenli gidebilmeleri için Ulanbek ve Sipos’a polis eşlik eder. Bu polis aynı zamanda János Sipos ve arkadaşına yardım eden bir tanıdıktır. 2002

yılında da görmüş olduğu karlı dağlar ve manzara karşısında hayran olur. Saat akşam 10 gibi geri döner, yemek yiyip uyur. At-Başında Çin'in nükleer testlerinden dolayı radyasyon yüksektir, aynı durum Bişkek için de geçerlidir.

At-Başı 1810 yılında İpek Yolu üzerinde kurulmuş olup Tanrı Dağlarının muhteşem vadisiyle birlikte 16 köye sahiptir. 1920-1930 yıllarında göçebe olan halkı yerleşik düzene zorlanmıştır. Hayvanlarına el konularak beylerden fakirlere verilip kolhozlar kurulmuştur. Hayvanları alınan beyler Kafkasya ya da Ukrayna'ya sürgüne gönderilerek sürgüne gönderilenlerin büyük bir çoğunluğu bir daha evlerine dönememişlerdir. Bu sahaya başlarda Çerik kabilesi daha sonra Sarıbağış ve Moğoldar kabileleri yerleştirilmiştir. Bu ikisi arasında evlilikler yoluyla bir bağ kurulmuştur.

Derleme yapmak amacıyla her sabah saat 8'de köye gidilir. Bir akşam önceden telefon konuşması yapılmış olup 10-15 kadın ve erkekten oluşan grup yöresel kıyafetler ile János Sipos'u ve ekibi beklerler. Böylelikle derleme çalışmaları başlamış olur. Biri şarkıyı söylemeye başlar, bir başkası onun ardından şarkı söyler, biri evine gidince yerine başkasını gönderir. Köyün merkezinde toplanılıp şarkılar kayıt altına alınır ve evlerde derleme çalışmaları devam eder. Ortalama olarak 70 şarkı bir günde kayıt altına alınabilir.

25 Nisan 2004 günü Çerik kabilesine ait Kazıbek köyü doğumlu Uuson kızı Turdububu adlı bir kahinden derleme çalışmaları yürütölür. Turdububu geçmiş ve gelecek, beklenmedik iyi ve kötü olaylar hakkında tahminlerde bulunur, bir yandan şifacılık yapar, insanları iyileştirir. Çok iyi Kuran bilir ve dua eder. Kazancını sağlamak için de oyuncak figürleri yapar. János Sipos da kendi falına baktırarak uzun yaşayacağını ve iyiliksever bir ruhun onu destekleyeceğini öğrenir.

At-Başında kayıt altına alınmış olan ezgiler oldukça çeşitlidir. Ağıt, karşılıklı söylenen maniler, çocuk şarkıları, genç kız şarkıları, aşk şarkıları, halk şarkıları, Ramazan şarkıları ve çok az da olsa modern ezgiler vardır. Katılımcıların çoğu Çerik kabilesindendir. Asanova Alisa adlı katılımcı on çocuğu olan şimdiye kadar János Sipos'un duymadığı 20 şarkıyı söyler. Ninniler, ağıtlar, gençlerin söyledikleri şarkılar, kocasını askere yollayan kadınların söylemiş oldukları ağıtlar, yağmur duaları, iş yaparken söylenen şarkılar bu ezgilerden bazılarıdır. Buraya kadar bilinen notaları kayıt altına alan János Sipos Asanova Alisa sayesinde yeni notaları da duyup kayıt

altına alma şansı bulur. Akşam saat 6-7 gibi derleme çalışması biter; fakat kurtlar dağdan indiği için yolculuk yapamayıp geceyi At-Başında geçirirler.

Sipos At-Başındaki derleme çalışmaları bitince 28 Nisan günü Bişkek'e geri dönüp Dostluk Otel adlı bir otelde kalır. Bu otelde Türkler, Ruslar ve İngilizce konuşan yabancılar kalmaktadır. Oldukça konforlu olan bu otelde János Sipos konaklarken ertesi gün gerçekleştireceği Talas ziyaretini planlar.

29 Nisan 2004 günü Talas için yola çıkılır. Talas'a gitmek için Kazakistan'dan geçmek gerekmektedir. János Sipos'un Kazakistan vizesi olmadığı için karla kaplı Alatau dağlarının olduğu bölgeden geçmeleri gerekmektedir ve bu yolculuk oldukça zor geçer. Çok soğuk olduğu için araba donar ve arabayı itmek durumunda kalırlar. Dağın diğer tarafında Paris isimli bir lokantaya oturup mantı ve porpor adlı geleneksel bir yemek yerler.

Sabah olduğunda kendilerine saha araştırmasında yardımcı olacak katılımcı arayıp öğretmenlere rastlarlar. Yereldeki entelektüeller daha çok Rus tarzı şarkıları bilmekte olup derleme çalışması için Ramazan şarkıları ve ağıtlar da seslendirirler. Bu notalar Sipos için çarpıtılmış, yapay melodilerdir. Onun aramış olduğu geleneksel notalardır. Ulanbek yardımıyla öğretmenlere ne istediklerini anlatırlar.

Sipos, Talas ve yakınlarındaki köylerden başarılı bir çalışma ile günde 70 şarkı kaydederek 11 köyden 336 notayı kayıt altına alır. Bu bölgede yoksulluk kendini göstermekte olup su ve elektrik yoktur, tuvalet bulmak bile oldukça güçtür. Bölgede yaşlılar hemen bir araya gelerek şarkı söylemeye heveslidir bu nedenle işi oldukça kolaylaşmıştır.

2004'te gerçekleştirmiş olduğu gezi 2002 yılında gerçekleştirmiş olduğu geziden daha verimli geçmiştir. 22 farklı yerden 216 farklı katılımcıdan toplamda 576 nota kayıt altına alınmıştır. Kırgız enstrümantal ve sözlü müzik kültürünün en temel özelliği notalardaki çeşitliliğin fazla olmasıdır. Bu kayıtlar mükemmel şarkıcılar ve yetenekli enstrüman çalanlardan kaydedilmiştir. Burada kaydedilen melodiler diğer kaydedilen melodilerden kayda değer fark göstermez ve bu notalar arasında benzerlik görülmektedir. Geleneksel melodiler az da olsa hâlâ daha yaşlı nüfusun hafızalarında varlıklarını korumaktadırlar.

János Sipos 2002 ve 2004 yıllarında derleme çalışmalarını At-Başı, Narin ve Talas adlı üç bölgede gerçekleştirir. Kaydettiği notalar çoğunlukla Kırgız halk

müziğinin notaları olup bu notalar eski zamana ait köklerden beslenen ezgiler, dini şarkılar ve bazı Sovyet ezgileridir. 1930’larda kolhozların kurulmasıyla Kırgız halk kültürü yok olmaya başlar, birçok şey örneğin başörtüsü yasaklanır. Kırgız halkı kendi kültürlerine yabancılaştırılır. Halk şarkıları yasaklanmaz; ama ilerlemesi ve hatırlanması gerilemeye başlar. 21. yüzyıla kadar halk ezgilerinin yaşaması aslında bir mucizedir. 1930 ve 1940’larda çocuk olanlar 2000’li yıllarda 70-80 yaşındadır. Araştırma yapılan yerlerde yaşayan hafıza bulmaya çalışılır. Bu nedenle yaşlıların hafızası birinci elden kaynak bulmasını sağlar. Aynı zamanda yaşlı kesim yaşayan sözlü miras anlamına gelir, aynı şey bir sonraki nesil için söylenemez. Bir sonraki nesil komünizm etkiyle büyümüştür.

Günümüzde kayıt altına alınan geleneksel Kırgız notaları geçmişin kalıntısı şeklinde varlıklarını sürdürür. Bu nedenle geleneksel melodilerin kalıntıları sadece derlenebilir. Köylerdeki güncel repertuarı doküman haline getirip bilimsel olarak bu notaları çalışmak geleneksel halk müziğine ulaşabilmenin tek yoludur. Eski olana ulaşabilmek bugünden gerçekleştirilebilen bir uğraştır. Buna ek olarak Kırgız halk müziğinin materyallerinin kayıt altına alınması dilsel ve kültürel çalışmalar için de uygun bir zemin oluşturmaktadır.

2.5.2. Kırgız Araştırmalarının Öncesi (Preceedings of The Kyrgyz Research)

Béla Bartók 20. yüzyılın en önemli bestecilerinden olup analitik ve karşılaştırmalı halk müziği çalışmalarının kilit figürlerinden biridir. János Sipos, Béla Bartók’u kendisine örnek alarak karşılaştırmalı halk müziği araştırmaları yapmaya karar verir. Kırgız halk müziğinin derlenmesi fikri de buradan gelmektedir. Kırgız halk müziği ile Türk müziği arasında bağ var mıdır? Böyle bir bağ varsa Macar müziği ile ilişkilendirilebilir mi? Bunların sonucunda Kırgız halk müziği ile Macar halk müziği arasında bir benzerlik ya da farklılıktan söz edilebilir mi? Sipos Türk halkları müziği çalışmaları yaparken bu sorulara cevap arar.

Bartók 1906 yılında Macar halk müziği araştırmalarına başladığında Macar halk müziğinin farklı uluslarla etkileşim halinde bulunduğu düşüncesi ile yola çıkmıştır. Bu nedenle çalışma sahasını genişletir. Roman ve Slovak geleneksel halk müziğini araştırmaya başlayıp komşu ülkelerin müziğinin araştırılmasının Macar

müziği için yapılan araştırmaları daha da netleştireceğini düşünür. Birinci Dünya Savaşının ortaya çıkması ve Trianon Barış Antlaşmasının imzalanması Bartók'un çalışma sahasına genişleterek derleme çalışma yapmasını imkânsızlaştırır. Bartók 1918 yılından sonra pratikte bu araştırmaları yapmaya son verir. Bu süreye kadar 6000 Macar notası toplamayı başaran Bartók *Macar Halk Müziği* adlı eseri ile bu notaları kitap haline getirir.

Bartók halk müziği araştırmaları yaparken etnik gruplarla ilgilenir. 1913 yılında Kuzey Afrika'nın Biskra adlı bölgesine gider buradaki Arap müziğini araştırır. 1919 yılında Carpatho-Ukrainian bölgesinde derleme çalışmaları gerçekleştirir. 1924 yılında Mari/Çeremis halk şarkılarını Macar halk şarkıları ile kıyaslar. Bu çalışmayı gerçekleştirebilmek için Rusça öğrenmeye başlar ve Volga'daki Marileri ziyaret eder. Birinci Dünya Savaşının ardından Türk müziği ile ilgilenir.

Bartók anılarını yazarken Türk müziği ile neden ilgilendiğini de belirtir. Bu konuyla ilgili olarak söylediklerini János Sipos'un *Anadolu'da Bartók'un İzinde* adlı kitabından alıntılıyoruz. “ (...) Bu işe koyulduğumuz zaman (...) pentatonik üslubun kuzey Asyalı Türki halkalara dayandığına inanıyorduk.(...) Bu tür bütün ezgilerin tek bir kaynaktan çıktığı, bu kaynağın da eski bir kuzey Orta Asya Türk musiki kültürü olduğu apaçıktır.”⁴¹

Fin-Ugor ve Türk etnik gruplarının Macar müziği ile ilişkilendirilmesi gerektiğini sadece Bartók değil birçok Macar etnomüzikolog da savunur. Bunun nedeni bu halkların tarihsel olarak birbirlerinden etkilenmiş olabilecekleridir. Bu nedenle Macar halk müziğinin eski tabakaları hakkında çalışma yapmak için Fin-Ugor ve Türk halk müziğinin de çalışılması gerektiği düşünülmüştür. Bununla beraber homojen bir Fin-Ugor ve Türk müziğinden bahsetmek çok zordur. Yapılan çalışmalar sonucunda Fin-Ugor tipi müzik yapısının Kuzey Türklerinin ve Moğolların müziğinden farklı yapıda oldukları tespit edilmiştir. Orijinal Fin-Ugor ses yapısı tekrar eden motiflerdeki ikiz ölçüdür. Bu durum Türk-Moğol müziğinde tamamıyla farklıdır. Türk-Moğol tipi müzik yapısında yarım ses aralığı olamayan pentatoni görülür. Aynı zamanda kıta birimli ezgiye bağlı kalarak simetri oluşturulur. Bu da gösterir ki Fin-Ugor müziği ile Türk-Moğol müziği arasında bir benzerlikten bahsetmek zordur.

⁴¹ János Sipos, *Anadolu'da Bartók'un İzinde*, çev. Sanat Deliorman, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009, s. 17.

Macar müziği bu iki grup ile beraber değerlendirildiğinde Macar etnomüzikologlar arasında Türk-Moğol müziği ile Macar müziği arasında benzerlik olduğu tespit edilmiştir. Bu benzerlik pentatonik farklılıklardır. Macar müziğinin pentatonik farklılıkları Türk-Moğol müziği arasında da görülür. Macar müziğinde beşli yer değiştirme formu önceden Fin-Ugor müziğinde de görülen bir durum olarak değerlendirilmiştir. Daha sonra bu tarzın Fin-Ugorlara komşu yaşayan Çeremislerde de görüldüğü ortaya çıkmıştır. Çeremisler de Türkleşmiş Çuvaşlara komşu yaşamaktadır. Bu da yine Macar müziğinin Kuzey Türklerinden ve Moğollardan etkilendiğini gösterir.

Bu konuda çalışmalar yürüten Vargyas'a göre pentatonik stil Volga-Kama bölgesi ve dolaylı olarak Türk-Moğol sahasında görülen bir tarzdır. Etnomüzikoloji alanında yapmış olduğu çalışmalarla tanınan ünlü bilim insanı László Vikár'a göre Fin-Ugor halkı pentatonik stili Türklerden almıştır. Bunun tersinin düşünülemeyeceğini belirtmiştir. Çeremis pentatonik beşlisi hakkında Bence Szabolcsi bu stilin Türk kabilelerinden yayıldığını, Çeremislerin Tatar ve Çuvaşlara komşu olduğunu böylelikle birçok Türk ve Moğol özelliğinin onlara geçtiğini düşünür. Kültür olarak Çuvaş ve Tatarların Türk ve Moğollara yakın olduğunu söyler.

Pentatonik ağıtlar ve ilahiler nota olarak E-D-C şeklinde sıralanır. Dobszay'a göre (A-G)-E-D-C-(A-G) göre bu nota düzeni tamamlanır. Sipos'a göre bu tarz ağıt motifi Türklerde nadiren görülmektedir. Karaçay ağıtları ile Moğol Kazakları arasında daha da az görülür. Kodály'e göre mezmur ağzı ezgi uluslararasıdır. O nedenle Macarlarda da görülür. Dobszay'a göre Macar ağıtları Ugorların geleneksel melodilerine uymaz. Bartók'un saptamış olduğu bazı Anadolu ezgileri pentatonik özellikler göstermez.

Dar ses sahalı pentatonik stili D-C-A-G şeklinde hareket eden notalar eski Türklerde görülmez. Bunu saptayan bilim insanları Lajos Vargyas ve Katalin Paksa'dır. Bu notalar Kırgızlarda da görülmez.

İkiz ölçü Fin-Ugor ile Macar müziğinde ortak mıdır? Bu ölçü Macar ve Ugor çocuk şarkılarında karşımıza çıkar. Zoltán Kodály ilkel topluluklarda ikiz ölçünün tekrarlanabileceğini düşünür. Bu nedenle bu bir benzerliği kanıtlamaz der. İkiz ölçü Alman ve Anadolu'daki çocuk şarkılarında da görülür. E-D-C-D ve D-E-D-B

şeklindeki ikiz ölçüler Fin-Ugor ve Kırgız halk müziğinde unutulmuş ve kaybolmuştur.

Ağıtlar zaman içerisinde en az değişim gösteren formlardır. Bu nedenle ağıtları araştırmak çok önemlidir. Bununla birlikte Macar etnomüzikologlar arasında Macar ağıtlarının eski Avrupa ağıtları ile ilişkilendirilip ilişkilendirilmediği konusunda bir fikir birliği yoktur. János Sipos'un araştırmalarına göre yaygın Anadolu, Kırgız ve Azerbaycan ağıtları ile Macar ağıtları arasında benzerlikten söz edilebilir. Karaçay-Malkar, Kafkas Türkleri ve Moğol Kazakları basit Macar ağıtları ile hemen hemen aynıdır. Güney Kırgız ağıtları da tipolojik olarak Macar ağıtları ile benzerlik gösterir.

Kısacası inen pentatonik notalar, temel müzik tabakaları Macar halk müziği ile kuzey Türk-Moğol gruplarının halk müziği ile benzerliğe sahiptir. Bu konuda araştırma yapan etnomüzikologlar aynı görüştedir. Macar halk müziği ile Fin-Ugor müziği arasındaki bağlantılar ise çocuk şarkıları ve ağıtlar ile sınırlıdır. Bu nedenle bu iki grup arasında bir bağlantıdan söz edilebileceği konusu netliğe kavuşmamıştır. Macar halk müziği ile Türk halk müziği arasındaki bağlantı ise ciddi kanıtlara sahiptir.

János Sipos yapmış olduğu çalışmalarla ilgili 24 Şubat 2011 yılında Amerikan etnomüzikolojinin babası sayılan Bruno Nettl'e mail atarak çalışmalarından bahseder. Türk halklarının müziğinin karşılaştırmaları olarak çalıştığını belirtir. Türk halklarının müzik stillerinin karşılaştırmalı çalışması bazı etnomüzikologlar tarafından eski moda olarak kabul edilmektedir. János Sipos böyle olduğunu düşünmemekte ve karşılaştırmalı müzik araştırmalarına devam etmektedir ve meslektaşı Bruno Nettl János Sipos'a katılmaktadır. Sipos Türk dilleri arasındaki farklılıklar olduğunu kabul eder; fakat bu farklılığın müziksel bağlamda olmadığını düşünür ve çalışmalarını bu doğrultuda gerçekleştirir. Bu nedenle Türk halkları müziklerini karşılaştırmalı olarak çalışmakta ve aralarındaki benzerlikleri ve farklılıkları tespit etmektedir.

Türk halklarının müziğini araştırmak demek Orta Asya'yı araştırmak anlamına gelir. Bu nedenle Türkleri anlamak demek Orta Asya'yı anlamak demektir. Türklerin Orta Asya üzerindeki etkisi çok büyük olup Türk halklarının müziğini araştırmak kolay değildir. Bu konuda daha önceden yapılan çalışmalar ya yetersiz ya da dağınık halde bulunmaktadır. 2006 yılında Türk halklarının müziği hakkında Sheffield'te Music of the Turkic Speaking World adında bir grup kurulur. Londra, Berlin, Cambridge ve 2014'te İstanbul'da toplanılır. Sipos SOAS (Londra)'ta Orta Asya

müzikleri hakkında gerçekleştirilen konferansta bilim insanları arasında Türk halklarının müziğinin ilgi çektiğini fark eder.

Türk halklarının müziğini karşılaştırmalı olarak çalışmak sınırları belli bir çalışma gibi görünse de tam olarak sınırlandırmak mümkün değildir. Bu saha müzik çeşitliliğine sahip olup Bulgaristan'dan Çin'e uzanan büyük bir alandır. Bununla birlikte Türk grupları arasındaki ilişki ve Türki diller farklılaşmaktadır. Antropoloji, etnomüzikoloji ve kültürel çalışmalar açısından Avrasya geniş bir zemin oluşturmaktadır. Dil, kültür ve müzik birbirlerinden farklı disiplinlerdir. Birbirlerinden etkilenmeleri kaçınılmazdır; fakat farklı kurallar ile ilerlerler. Aynı dil ailesine mensup iki ulusun araştırmadan aynı kültüre sahip olduğunu ya da müziklerinin birbirine benzediğini söylemek hatalı olur.

Anadolu sahası Türklerin eline geçmeden birçok antik ulusa ev sahipliği yapmıştır. 1071 Malazgirt Savaşı ile Selçuklu Türkler Anadolu'nun doğusunu ele geçirirler. 1453 yılında İstanbul'un Türkler tarafından alınmasıyla günümüz Türkiye'sinin neredeyse şimdilik sınırlarına ulaşılmış olur. Anadolu birçok kültürün taşıyıcısıdır. Hititler, Sümerler, Persler, Yunanlar, Ermeniler, Romanlar, Kürtler ve daha birçok ulusa ev sahipliği yapmıştır. Anadolu çok milletli ve buna bağlı olarak çok kültüre sahip bir alandır. Anadolu halk müziği daha doğuda yaşayan Türklerin müziğinden farklıdır ve bazı yönleriyle Avrupa müziği ile benzerlik gösterir. Türkler Anadolu sahasında Bizans kültüründen etkilenmişlerdir. Bu durum halk müziğini de şekillendirmiştir. Anadolu'da sözlü kültürü devam ettiren çoğunlukla kadınlardır. Eşleri savaşta ölen kadınlar kültürün taşıyıcılığını üstlenirler. Çocuklarına şarkıları öğretirler ve böylelikle sözlü kültür yaşamaya devam eder.

Kırgızların halk müziği hakkında yapılan 1889 yılına dayanmaktadır. 1889'da A. Pfennig bu konuda çalışmalar gerçekleştirmiştir. 1934'te Zataevich daha geniş bir araştırma yapmıştır. Ağıtlar, epik destanlar, Ramazan şarkıları, aşk şarkıları gibi halk ezgilerini derlemiştir. 1962, 1975 yıllarında Beliaev Kırgız, Kazak, Azerbaycan Türkleri ve Türkmen ezgileri hakkında çalışmıştır. 1999'da Duşaliev ve Luzanova geleneksel Kırgız halk müziği kültürü hakkında kitap yazmışlardır. Enstrümantal ve epik türleri tartışmışlar ve en çok bilinen performansçıları bilime kazandırmışlardır. Toplamda 48 şarkı ve 13 enstrümantal notayı kayıt altına almışlardır. János Sipos Kırgız halk müziği hakkında yapılan bu çalışmaları incelemiştir. Kendisi bu alanda

daha derinlemesine analiz yaparak karşılaştırmalı olarak Kırgız halk müziğini çalışmıştır.

2.5.3. Türler, Formlar, Kırgız Halk Şarkılarının Ölçüleri (Genres, Forms, Scales of Kyrgyz Folksongs)

Şarkının Kırgızca ismi ır ya da obon olup Kırgızca halk şarkılarının çoğu hayvancılık ile ilgilidir. Bekbekey kızların ve kadınların gece koyunlara bakarken kurtlara karşı söylemiş oldukları şarkı, şırıldan ise atları eğitmek için kırsalda söylenen şarkıların isimleridir. Kırgızlar günlük hayatta ağıt, gelin uğurlama şarkıları, ninniler, çocuk ve genç kız şarkıları, lirik şarkılar ve komik şarkılar söyler. Lirik şarkıların repertuarı geniştir. Lirik şarkıların konusu aşk, aile, doğa ve hayvanlar olabilmektedir.

Ninniler müzik formları içinde en eski stillerden biridir. Ninnilerin müzik dünyasına yapmış oldukları etki büyüktür. Ninniler küçük yaşlarda söylendiği için etkisi ilerleyen yıllarda bile devam eder. Basit notalara sahip olan ninnilerin dünya üzerinde birbirine benzemektedirler. Örneğin Friglerin ninnileri ile Azerbaycan ve Türkmen ninnileri arasında ortaklık bulunur.

Kırgız halk müziği içerisinde Ramazan şarkıları da önemli bir yer kaplamaktadır. Kırgız halkının çoğunluğu Müslümandır. 17. ve 18. yüzyıllarda Kırgızlar toplu halde İslam dinine girmeye başlamıştır. 16. ve 17. yüzyıllarda Kırgızlar göçebe olarak yaşamakta ve Şaman kültürünün etkileri görülmektedir. Bu durum Özbek ve Taciklerde de aynıdır. Dini şarkılar görünüşte Kırgız halk müziğinden farklı gibi durur; fakat aralarında benzerlik vardır.

Etnomüzikoloji çalışmaları tarih, kültür ve dilsel çalışmalardan farklıdır. Aynı soya mensup ırklar arasında müziksel bağlamda benzerlik görülmeyebilir. Örneğin Türk grupları arasında görülen pentatonik ölçü Macar, Rus, Ukrayna ve Belarus halkında da görülmektedir. Bununla birlikte aralarında genetik bir ilişkiden söz edilemez.

Kırgız halk müziğinde nota ile hece uyumu mevcuttur. Çoğunlukla bir hece bir notaya denk düşmektedir. Şiirler hece ölçüsüne göre yazılır, bestelenmesi de bu ölçüye göre yapılır. Şarkılar genellikle 7'li, 8'li ya da 11'li hece ölçüsüne sahiptir ve buna bağlı olarak ritmik bir düzene sahiptir. Bu durum bazen değişebilir. Şarkının arasına hitabetle söylenen bir kısım girebilir. Bu durumda mevcut şarkıya sanki orijinalinde

varmış gibi entegre olabilir. Bu durum birden fazla notanın tek bir hecede söylenmesine sebebiyet verebilir.

Hece ölçüsüne sahip dizenin kendisine has durak yapısı vardır. Yedili hece ölçüsüne sahip dizenin durağı 4/3 şeklindedir. Sekizli hece ölçüsüne sahip dizenin durağı 3+2/3 şeklindedir. On birli hece ölçüsüne sahip dizenin duraklayışı 4/4/3 şeklindedir. İş şarkıları, ninniler, maniler, çocuk şarkıları ve komik şarkılar çoğunlukla yedili hece ölçüsüne sahiptir. Bazı ağıtlar, lirik şarkılar, daha derin içeriğe sahip metinler genellikle on birli hece ölçüsüne sahiptir. Önemli olan hece sayısının bütün dizelerde eşit olmasıdır. Bu nedenle bazı kelimelerde ulama yapılarak bir kelimenin son hecesindeki ünlü düşürülür ve sonraki kelimenin ilk hecesindeki ünlü ile birleştirilir. Bu durum Kırgız ve Kazak halk şarkılarında sıklıkla görülüp Ramazan şarkılarında da yaygındır.

Türk halk müziğinin ortak özelliklerinden biri de dörtlükler şeklinde yazılmasıdır. Bununla birlikte Ramazan şarkıları içerisinde 3'lü, 5'li ve 6'lı dizeleniş de mevcuttur. Şemalanışı da *a a b a* şeklindedir. Bu özellik Anadolu, Kafkasya, Volga sahasındaki Türkler ve Orta Asya'da görülür. Birçok Moğol, Türk, Kırgız şarkılarında ritim yerine aliterasyon ve asonans kullanılır. Bir şarkının bütün kıtalarında ortak ya da benzer temalar kullanılmaya gayret edilir.

Kırgız halk müziği notalarının hepsinin pentatonik olduğu söylenemez. Bununla birlikte birçok yerde pentatonik bölümlere rastlanır. Bu bağlantı Doğu Türk ve Moğol müziği ile ilişkilidir. Bu pentatonik elementler pentatonik motif ve yaygın olarak pentatoni kullanan grupların müziği ile etkileşime girdikçe ortaya çıkar.

19. yüzyılın ortalarına kadar müzik Kırgız ve Kazak kurallarına göre askeri bandoda gelişmiştir. Kullanılan enstrümanlar Özbeklerden Taciklere bütün doğuya buradan yayılıp destanlarda ve orduda bu enstrümanlar kullanılarak müzik yapılır. Orta Asya'da 19. yüzyılda askeri bandonun modası geçmeye başlar. Kırgız halk müziğinde kullanılan enstrümanlar askeri bandoda kullanılan enstrümanlara yakındır. Dört adettirler; çoor, kiyak, komuz ve temir komuzdur.

Çoor sıbızgı olarak da bilinmektedir. Bir tür kavalıdır. Uygun tekniklerle birden fazla ses çıkarabilir. Kırgızlara ait üflemeli bir çalgıdır. Kiyak Kazakların kobız Moğolların morin hur dediği çalgı ile aynıdır. İki telli bir çalgıdır. Yayla çalınır. Kiyak repertuarı basit tek tema formlarına göre karakterize edilir. Epik destan anlatımında

tamamlayıcı unsur olarak kullanılır. Eskiden solo enstrüman olarak kullanılan kiyak şimdilerde yerini komuza bırakmıştır. Temaların gelişmesiyle ile kiyak geri planda kalmıştır.

Komuz Anadolu’da bağlama denilen enstrümana benzemekte olup üç tele sahip bir telli çalgıdır. Türklerin eski zamanlardan beri kullandığı bir enstrümandır. Kırgız halk müziğinin en önemli parçası komuz repertuarına aittir. Kırgız komuzu ile Kazak dombrası ve Türkmen dutarı farklıdır. Bu üç çalgı da birbirlerinden farklı yapıya sahiptirler. Temir komuz Yahudi arpı olarak da bilinir. János Sipos temir komuz performansı kaydetmiş; fakat analiz etmemiştir. Üflemeli bir çalgıdır.

Kırgızlar bu çalgıları destan anlatma geleneği sırasında da kullanır. Zamansal olarak değerlendirmek gerekirse Kırgız epik geleneği Doğu Sibiryalıların erken dönem epik formu ile Orta Asya etnik gruplarının geç dönem epik formu arasında yer alır. İçeriği seneler içerisinde değişmiş olsa bile Kırgız epik geleneği sözlü kültür ile günümüze kadar gelmeyi başarmıştır. Hemen hemen her Kırgız çeşitli uzunluktaki formlarını seslendirebilir.

Geleneksel Kırgız epik destanı olan Manas diğer epik destanlarda olduğu gibi kahraman odaklıdır. Manas bir kahraman olup destana ismini vermiş Kırgız kabilelerini bir araya getirir. Manas halkını korumak için iç ve dış tehlikelere karşı savaşır. Manas Destanı sadece tarihsel olayları kapsamaz, aynı zamanda insani, sosyal, ekonomik ve politik geçmişi de konu alır. Manas Destanı üç bölüme sahiptir; Manas, Semetey, Seitek. Semetey Manas’ın oğlu, Seitek ise Manas’ın torunudur. Bu üç parçanın uzunluğu ile Manas Destanı İlyada ve Odysseia destanından yirmi kat daha uzundur.

Manas Destanının yazılı hali olmasına rağmen geleneksel olarak profesyonel ya da yarı-profesyonel epik destan söyleyicileri Manas Destanını söyler. Bu kişilere Manasçı denir. Günümüzde Manasçıları yetiştiren okullar bulunmaktadır. Bu konuyla ilgili olarak Prof. Dr. Metin Arıkan’ın çalışmaları vardır. “Yüzyıllardır canlı bir şekilde devam eden Kırgız sözlü geleneğinde ‘Manasçı’ olarak adlandırılmadan önce Manas Destanını anlatanlar ‘ırçı’, ‘comokçu’ ve ‘akın’ olarak adlandırılmış olmalıdırlar. Bu yüzden günümüzde ‘Manasçılık Okulları’ olarak bilinen okulların aynı zamanda ırçı ve comokçuların da okulları arasında sayılması gerekir.”⁴²

⁴² Metin Arıkan, **Türk Dünyası Destan Anlatma Geleneği**, Kömen Yayınları, Konya, 2017, s. 143.

Manasçılar Manas Destanını sosyal gruplar içerisinde sergilerler. Düğün, cenaze, konser gibi yerler toplulukların bulundukları alanlardır. Manasçılar performanslarını sergilerken transa geçerler. Çoğunlukla bu performans akşamları gerçekleşir. Manasçılar içten gelen yoğun bir duygu ile seyircileri etkilerler. Manasçılar zaman zaman performansları sırasında hikayede değişiklikler yapabilirler. Manasçıların bu performansı uzun süren bir gösteridir ve 13 gün sürdüğü bile olabilir. Manas Destanı anlatılırken basit notalardan oluşan melodiler hikayeye ve karakterlere uyumlu olarak anlatıma eklenir. Manas Destanı günlük konuşma dili ile anlatılır.

Manas Destanı kültürel hayat için önemli bir sembol niteliğe sahip olup ataları ile ilişki kurabilecekleri kültürel bir değerdir. Bu kültürel değeri Çin, Kazakistan, Tacikistan'da yaşayan Kırgızlar da bilmektedir. Manas'ı ilk kaydedenler Radlov ve Valihanov'dur. 19. yüzyılda Avrupa'da Manas'ın pasajlarını tanımlayıp çeviren kişi Vámbéry'dir.

Manas Destanı yedili hece ölçüsüne sahiptir. Aliterasyon dize başlarında ve kelime aralarında sıklıkla kullanılır. Kullanılan kafiyeler ardışık dizelerde görülür. Bununla birlikte kafiyeler düzenli olarak kullanılmak zorunda değildir. Bazen aynı kafiye ya da aynı dize altı-on dizede bir tekrarlanabilir. Uzun dizenin son hecesi uzun söylenir. Böylelikle ezberlenen parçaya yoğun duygular eklenmiş olur. Burada önemli olan Manasçı'dır. Manasçının performansı izleyici üzerinde belirleyicidir. Manasçı ne kadar yetenekli ise izleyici o kadar etkilenir. Manas Destanı içerisinde Manas'a ek olarak kahramanlar ve onları anlatan epik şiirler de bulunur. Manas Destanı komuz ile desteklenir. Manasçılar destanı anlatırken kutsal ruha sadık olduklarının izlenimini taşırlar. Bu konuda çalışmaları bulunan Prof. Dr. Özkul Çobanoğlu "Nitekim, Manasçıların Manas'ı anlatabilme yeteneği başta olmak üzere pek çok hususta onun kutsal ruhunun iznine bağlı olduğu inancı da geleneğin ritüel boyutunun bir başka cephesidir. Kırgız halk kültüründeki her aile çocuğunun Manas gibi olmasını istemesine rağmen bu ismin 'ağır olacağı' ve 'çocuk tarafından kaldırılamayacağı' inancıyla ve adlandırılacak çocuğa kızıp küfretmenin 'günaha' neden olması gibi sebeplerle çocuğa verilmemesi de halk inançlarındaki Manas profilinin başka bir görüntüsüdür."⁴³

⁴³ Özkul Çobanoğlu, **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015, s. 75.

Manasçılar Manas Destanını söyleyen kişilerdir. Bununla birlikte Kırgız halk şarkısı söyleyen iki grup daha vardır; ırçı ve akın. Bu iki gruba ek olarak Prof. Dr. Metin Arıkan iki grubu daha ekler; comokçu ve Manasçılar. Kırgız destan anlatıcıları bu isimler ile seslendirilmiş ve genel olarak aytuuçu denmiştir.⁴⁴ ırçı güzel sesli geniş repertuarı olan şarkıcıya verilen isimdir. Akın ise profesyonel halk şarkıcısıdır. Şiir ve melodi konusunda doğaçlamalar yapabilir. Doğal bir yeteneğe sahiptir. ırçı ve akın arasında kesin bir ayırmadan söz edilemez, ikisi de komuz çalar. Akınların şiir yarışmaları olup buna da aytış denir. Bu yarışma kabileler arasında gerçekleştirilir. Birinci olana alım sabak ünvanı verilir. Akınların söylemiş oldukları şiirler methiye, nasihat, dalga geçme ve dini tarzda olabilmektedir. Akınlar aynı zamanda hizmetindeki bulundukları hakan ve beylere şiir okur, komuz çalarlar. Bu şiirler beyi övme ya da rakip beyi yerme şeklinde olmaktadır.

Günümüze kadar gelmiş Kırgız şiirlerine geleneksel çerçeve içerisinde yeni dizeler ya da yeni karakterler eklenebilir. Hafızanın elverdiği ölçüde notalar değiştirilmeyip doğaçlama söylenen şiirler ve melodiler kalıplaşmış şiir ve melodilerin içerisinde kendilerini belli eder. Uzun zamandır Kırgızlar arasında bu alanda yarışmalar yapılmaktadır. Kırgız şair ve düşünürleri arasında öne çıkan ve günümüz Kırgız Edebiyatının babaları olarak adlandırılan iki isim Togolok Moldo ve Toktogul Satilganov'dur.

Toktogul Satilganov'un yeteneği çok yönlü olup şiir okurken ilham verici ve büyüleyicidir. Aynı zamanda şakacı bir üslubu vardır. Yeteneği bütün Kırgız halk müziği türlerini kapsar ve gelişmeleri destekler. Çok geniş bir nota bilgisi ve bu konuda yeteneği vardır. Neredeyse her türde halk şiiri bulunur. Birçok şiiri popüler olmuş ve halk şarkısı haline getirilmiştir. Eski formları neredeyse hiç değiştirmeden yeni içeriklerle tamamladığından Kırgız kültürü içerisinde eşsiz bir isim olmuştur.

Toktogul Satilganov kitap ve entelektüel bir çevrenin olmadığı fakir ve basit bir ortam içerisinde büyür. Annesi bir ağıtçı olup ilk öğretmenidir ve Toktogul Satilganov halk hikayelerini annesinden dinleme fırsatını elde etmiş olur. 12 yaşına geldiğinde komuz çalmakta ve şarkılar bestelemektedir. Annesinin repertuarına zamanla Kırgız çobanlarının şarkılarını da ekler. Her fırsatı değerlendirerek ırçı ve komuz çalanlar ile tanışarak repertuarını ve komuz çalma tarzını geliştirir. Aytış adlı

⁴⁴ Metin Arıkan, **Türk Dünyası Destan Anlatma Geleneği**, Kömen Yayınları, Konya, 2017, s. 143.

yarışmalara defalarca katılır. Aytışlar edebiyat konusunda ne kadar yetenekli olduğunu göstermek için Toktogul Satilganov’a imkân sağlar. Mehmet Çeribaş da Kırgızlar için aytışların ne kadar önemli olduğunu belirtir. “Akınlar da Kırgız Türklerinin âşıkları sayıldığından aytış dediğimiz tür, rekabet temeline ve yarışmaya dayalı olduğu için her akına (âşık) yeni buluşlarla şiirini yaratma ve bağdaştırmalara başvurmayı zorunlu kılmaktadır.”⁴⁵ Toktogul Satilganov da yeni buluşlarını aytışlar ile sergiler.

Toktogul Satilganov hiçbir beye tabi olmaz, özgür olarak çalar ve söyler. Kutlamalar ve törenlere kendi isteği ile katılır. Dikanbay adlı beyin akını olan Arzimat’ı yenince Toktogul Satilganov ismini duyurur. Bu olaydan sonra Dikanbay ve dört erkek kardeşi Toktogul Satilganov’a işkence eder. Bunun üzerine 1894’te yazmış olduğu şarkı Beş kaman adlı şarkısı ülke çapında kendisini meşhur eder. Bu şarkının melodisi Toktogul Satilganov ile Kırgız halk müziği arasındaki bağı örnekler. Bu bir Kırgız ağıtıdır.

Toktogul Satilganov’un çalışmaları sadece Kırgızistan’da değil aynı zamanda Kazakistan’da da kitle bulur. Kazak halk kültürüne ait kalıplarda da eser bırakır. Kazak şarkıları Kırgızistan’da, Kırgız şarkıları da Kazakistan’da böylelikle tanınmış olur. Rus devrimi şarkıları hakkında da bilgi sahibidir. Kırgız sanatı için oldukça önemli bir isim olan Toktogul Satilganov’un adı Kırgız Devlet Konservatuarına, sokaklara, köylere ve okullara verilir. Kırgız halkı tarafından araştırılmaya devam etmekte, şiirleri basılmaktadır. Mahlası olan Toko Kırgızların dudaklarında yaşamaya devam ettikçe hatırası da yaşamaya devam edecektir.

Bu çalışmada Sipos’un Kırgız sahası hakkında yapmış olduğu derleme çalışması değerlendirilip incelenmeye çalışılmıştır. Kırgız halk müziği globalleşen dünyanın getirdikleri ile yok olmakla karşı karşıyadır. Bu nedenle Kırgız halk şarkılarını derleme çalışmaları etnomüzikoloji içerisinde önemini korumaktadır.

⁴⁵ Mehmet Çeribaş, “Kırgız Halk Edebiyatında Yarışma Temelli Bir Tür”, **Acca Turcica Dergisi**, Sayı:1, 2010, s.72.

2.6. KARAÇAY-MALKAR HALK MÜZİĞİ (KARACHAY-BALKAR FOLKSONGS)

Türk ulusları coğrafi olarak bugün birbirinden farklı ülkelerde yaşamaktadır. János Sipos'a göre dilsel olarak birbirine yakın olan Türk ulusları müziksel olarak birbirinden farklılık göstermektedir; etnik ve dilsel yakınlık ile müziksel yakınlık her zaman doğru orantılı olmak zorunda değildir. Köken olarak aynı aileye sahip uluslar arasında müziksel benzerlik olmayabilir.

Sipos'un değerlendirmesine göre Türk halklarının müziği hakkında kapsamlı bir çalışma bulmak zordur. Etnik, dilsel ve kültürel olarak çalışılmış Türk halkları, müziksel bağlamda ayrıntılı bir çalışmaya sahip değildir. Türk halkları müziği derlemelerine yeni dönemde ağırlık verilmiş ve buna bağlı olarak derleme çalışmalarına başlanmıştır. Sipos için Türk gruplarının müziğinin derlenmesi, karşılaştırmalı olarak derleme çalışmalarının incelenmesi ve bunların sonucunda aralarındaki benzerlik-farklılıkların tespit edilmesi derleme çalışmalarının amacıdır. Karşılaştırmalı olarak Türk halklarının müziğinin incelenmesi sadece Türk ulusları arasındaki bağlantıyı bulmak açısından değil, diğer uluslar ile olan bağlantısını tespit edebilmek için de önemlidir.

Türk halkları geniş bir coğrafyaya dağılmış, bunun sonucunda birçok etnik grupla etkileşim halinde bulunmuştur. Türklerin tarih boyunca etkileşim halinde olduğu gruplardan biri Macarlardır. Türk-Macar ilişkisi bugüne kadar etnik, tarihsel, kültürel ve müziksel olarak araştırılmıştır. Müziksel olarak bu iki ulusun incelenmesi ilk olarak Béla Bartók'un Türkiye'ye ziyareti ile başlar. Bartók'un açmış olduğu yolu László Vikár takip eder. Volga-Kama Bölgesinde başlayan Macar müziğinin araştırılması Türkiye'ye kadar uzanır. Bu çalışmaları János Sipos'un Türkiye, Azerbaycan, Kazakistan, Kırgızistan ve Kafkasya'daki derlemeleri ve karşılaştırmaları çalışmaları devam ettirir. Bu derlemelerin sonucunda binlerce nota kayıt altına alınmış, fotoğraflar ve videolar çekilmiş, Türk halkları müziği açısından bir kaynak oluşturulmuştur. Sipos'a göre 20. yüzyılda televizyonun, internetin, sinemanın günlük hayata girmesiyle geleneksel notalar kaybolmaya başlamıştır. Bunun sonucunda geleneksel notalara ulaşmak gittikçe zorlaşır. Türk halklarının da değişime uğramamış ezgilerini bulmak büyük bir çaba ve özveri gerektirmektedir. Çalışmanın bundan

sonraki bölümünde Sipos'un gerçekleştirmiş olduğu çalışmaya kendi yorumlarımız da eklenerek değerlendirmeye çalışılacaktır.

Türk halklarından biri olan Karaçay-Malkarlar Sipos'un derleme yaptığı Türk uluslarından biridir. Tarih boyunca Kafkaslarda yaşayan Karaçay-Malkarlar Kafkas uluslarından biri haline gelmiştir. Kafkasya Anadolu sahası gibi birçok ulusa ev sahipliği yapan bir bölgedir. Bu çalışmada Sipos'un derleme yaptığı sahalar Kuzey Kafkasya'da Karaçaylar başta olmak üzere diğer etnik gruplar ve Azerbaycan'ı kapsayan Güney Kafkasya ile burada yaşayan küçük gruplardır. Bu çalışmaların sonucunda Kafkasya'da yaşayan etnik gruplar hakkında önemli materyaller toplanmış olur.

19. yüzyılın sonu 20. yüzyılın başı Kafkaslardaki Türk grupları Ruslardan kaçarak Türkiye'ye göç eder. 1944'te Kafkas halklarının İç Asya'ya sürgün edilmesi Kafkasya'da yeni bir göç hareketi başlatır. Karaçaylar bu göç hareketinin ardından Eskişehir ve Konya'ya yerleşir. Grup olarak gerçekleştirilen bu göç hareketinin ardından Karaçaylar kültürlerini korur ve yaşatmaya devam ettirir.

2.6.1. Macar Halk Müziğinin Doğu Bağlantılarının İzinde (In The Wake of The Eastern Connections of Hungarian Folk Music)

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başlarında halk müziği araştırmaları ilgi görmeye başlar. Etnomüzikolojinin alanı olan halk müziği araştırmaları Amerika'da bu dönemde yaygınlaşır. Etnomüzikoloji ve antropoloji alanında bir ilginin ortaya çıkmasıyla beraber bu alanda yeni metotlar denenir. Bu metotlardan en yaygını analitik ve karşılaştırmalı bir incelemedir.

Macar bilim insanları etnomüzikoloji alanında öncüleri olup bu alanın öncü isimleri Béla Bartók ve Zoltán Kodály'dir. Bu araştırmayı başlatan etnomüzikologlar ilk etapta tarihsel kökenleri, dilsel, kültürel ve coğrafi bağlantıları inceleyerek işe başlamışlardır. Bu çalışmaları Bence Szabolcsi, Pál Járdányi, Lajos Vargyas, László Doboszay isimli bilim insanları takip eder.

Macar halk müziğini araştıran etnomüzikologlar Macarların tarihsel süreç içerisinde komşuluk yaptıkları ulusları araştırarak inceleme çalışmalarına başlar. Macarların tarih içerisinde bağlantı kurdukları uluslar büyük bir bölgeyi kapsamaktadır. Karpat Sahasında bulunan ilk Macarların müziksel kalıntıları

bulmaya çalışmışlar onun ardından Fin-Ugor sahasına yönelmişlerdir. Buradaki araştırmaların sonucunda Macarlar ile Türkler arasında müziksel bir bağlantı olabileceğini düşünen araştırmacılar yönlerini Türk sahasına çevirmişlerdir. Bu çalışmaları devam ettiren Sipos 25 yıldır Türk sahasını gezerek derleme çalışmaları gerçekleştirir.

Geleneksel halk müziği çalışmaları yapılırken üç hedef belirlenir; materyalleri toplamak, arşivlemek ve en son olarak transkribe edip sistematik bir hale getirmek. Bunun için ilk yapılması gereken güvenilir bir kaynak bulabilmektir. Sipos güvenilir ve geleneksel ezgileri bulmak için küçük gruplar ile çalışır. Otantik şarkıcılar bularak onlardan şarkılar kayıt altına alır. Bazı araştırmacılar profesyonel ya da yarı-profesyonel şarkıcılar ile çalışırken Sipos özellikle profesyonel olmayan yerel halktan derleme yapar. Bunun sebebi değişime uğramamış ezgileri kayıt altına alabilmektir. Profesyonel ya da yarı-profesyonel şarkıcılardan derleme çalışmaları gerçekleştirmek zaman zaman yanıltıcı olabilmektedir. Kaydedilen melodilerin ne derece derleme yapılan bölgenin müziğini temsil ettiği araştırma yapılırken sorulan temel sorulardan biridir.

Karşılaştırmalı müzik araştırmaları yapılırken dikkat edilen nokta aynı notanın karakteristik bir özellik taşımasıdır. Aynı nota farklı ezgilerde aynı karakteristik özelliğe sahipse bu iki grup arasında bir benzerlikten söz edilebilir. Araştırmanın sonucunda notalar kategorize edilip sistematik bir hale getirilir. Bunun sonucunda farklı grupların müzikleri kıyaslanabilir hale gelir. Dışarıdan bir araştırmacı olarak derleme çalışmaları yapmak üzere bir bölgeye gitmek bazen daha avantajlıdır. Bölge halkından olmayan bir araştırmacı farklılıkları daha rahat tespit edebilir. Etnomüzikolog Sipos Türk sahasının dilsel olarak daha bütünleşik; fakat müziksel olarak birbirinden daha farklı olduğu sonucunu çıkarmıştır. Bunu da Macar bir gözlemci olarak fark edebilmiştir. Örneğin Azerbaycan müziği Türk müziğinden çok İran müziği ile benzerlik göstermektedir. Bununla birlikte Azerbaycan Türkçesi Anadolu Türkçesine daha yakındır. Aynı durum Kazaklar için de geçerlidir. Almatı’da yaşayan Kazaklar ile Mangıstav’da yaşayan Kazakların dilleri birbirine yakınken müzikleri birbirlerinden farklıdır.

Macar müziğinin Türk halkları müziği ile karşılaştırmaları sırasında kullanılan pentatonik notaların iki ulusta da ortak olduğu tespit edilir. Fin-Ugor ve

Macarlar arasındaki müziksel bağlantı ise arkaik uluslarda görülen basit notaların benzerliği şeklindedir. Macar müziği ile Fin- Ugor müziği arasında bağlantıdan söz edilebilir, bununla birlikte Türk-Moğol müziği ile Macar müziği arasındaki bağlantı daha kuvvetlidir. Bu durum Macar etnomüzikologların Türk halk müziği ile neden bu kadar ilgilendiklerini kanıtlar niteliktedir. Sipos'a göre Macar ağıtları ile Anadolu, Azerbaycan ve Kırgız ağıtları birbirleriyle örtüşür. Bu üç grup Türk ulusu arasında dilsel, etnisite ve müziksel bağlantı tespit edilebilir.

Sipos Türkiye'ye 1987 yılında gelir. 1987'den bugüne kadar derleme yapmak üzere Türk grupları arasında yüz aydan fazla vakit geçirir. 1987-1993 yılları arasında Türkiye'de yaşar. 1999, 2003 yıllarında Trakya'da; 1995, 1997, 2006 yıllarında Kazakistan'da; 1999, 2006, 2009 yıllarında Azerbaycan'da; 2002, 2004 yıllarında Kırgızistan'da; 2011'de Türkmenistan'da; 2000'de Kafkasya'da; 2001, 2002, 2005, 2009, 2010 yıllarında Türkiye'de, 2004, 2005 yıllarında Amerika'da derleme çalışmaları gerçekleştirir. Bu çalışmaların sonucunda on binden fazla nota kayıt altına alınır. Bu araştırma sürecinde Macar Bilimsel Araştırma Fonu (OTKA), Ulusal Kültürel Fon (NKA), Fullbright Misafir Araştırmacı Programı, Andrew V. Mellon Post-Doktora Birliği, Tokyo Vakfı Ortak Araştırmacı Programı ve İngiliz Akademisi Stein-Arnold Araştırma Fonu Sipos'a destek olur.

Sipos'a göre derleme yapmanın en stresli bölümü karşılaştırmalı müzik analizi yaparken benzerliğin ortaya çıkmaması durumudur. Kazaklar dışında çalışmış olduğu Türk sahası bölümünde bu durum ile çalışmanın başında karşılaşmış; fakat araştırmanın ilerleyen bölümlerinde benzerlikler tespit edilebilmiştir. Sipos'un 30 yıla yakın gerçekleştirmiş olduğu çalışmanın sonucunda fark ettiği şudur ki etnomüzikoloji alanında yapılması gereken çalışmalar henüz nihayetlenmiş değildir.

2.6.2. Kafkaslarda Macar Araştırmacıları (Hungarian Researchers in The Caucaus)

Kafkaslar Doğu-Batı Avrasya yönünden önemli bir konuma sahiptir. Doğu-Batı Avrasya birçok etnik grubun geçiş noktası halindedir. Kafkaslar göç noktasında bulunan önemli bir alandır, birçok etnik grup birbirini ilerleterek Doğu-Batı Avrasya yönünde göç ederler. Macarlar da Oğuz grupları ile birleşerek Kafkasları göç için ortak hareket noktası haline getirir. Kafkaslar Rusya'nın fethine kadar Türklerin bulunduğu

bir bölgedir. Güney Kafkasya’da Azerbaycan Türkleri, Kuzeybatı ve Orta Kafkasya’da Nogaylar, Kuzeydoğu Kafkasya’da ise Kumaklar yaşar. Bölgede Türkleşme hareketi bu nedenle yaygındır. Rusların bölgeyi ele geçirmesinin ardından bu etki yavaş yavaş ortadan kaybolur.

18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılın başında Macarlar arasında etnisite konusunda bir farkındalık oluşmaya başlar. Macarların tarihsel süreç boyunca etkileşim halinde oldukları uluslar antropolojik, dilsel, sosyal ve kültürel disiplinler yoluyla araştırılır. Macarlar kökenlerini araştırmak üzere Kafkaslarda da çalışmalara başlar. Bolşevik İhtilali ve Birinci Dünya Savaşının ortaya çıkmasıyla Kafkaslarda araştırma yapmak güçleşir. Macarlar İkinci Dünya Savaşı sonrasında Kafkasya’nın güney kısmını oluşturan Gürcistan ve Ermenistan ile kültürel ve sosyal bağ kurmaya başlar. Bu etkileşim sonucu Macarların Kafkaslar üzerinde yapmış oldukları çalışmalar hız kazanır. Macarların ağırlıklı olarak çalışma alanı Güney Kafkaslardır.

Sipos’un Karaçay-Malkarlar ile gerçekleştirmiş olduğu bu çalışma hem Kafkas müziğinin hem de Güney Kafkasya’da bulunan Azerbaycan müziğinin aydınlatılması açısından önemlidir. Bugüne kadar Türkiye’de Karaçay-Malkar halk müziği alanında yapılmış bir çalışma bulunmamaktadır.

2.6.3. Karaçay Saha Çalışması (About Our Karachay Collecting Field-Trips)

Karaçay-Malkar halk müziğinin çalışmaları iki koldan ilerler; Kafkas saha çalışması ve Karaçayların Türkiye’de yaşadığı üç bölgedeki derleme çalışması. Bu çalışma öncesi 2000’den önce Dr. Tamara Bittirova’nın Kafkasya hakkında yapmış olduğu çalışma, Kafkasya hakkında ticari kasetler ve Omar Otarov’un 2001 yılındaki Karaçay halk müziği hakkında yapmış olduğu çalışma incelenmiş ve bazı notalar bu kitaba eklenmiştir. Bu çalışma gerçekleştirilene kadar yaklaşık olarak 1200 nota derlenmiş ve bu çalışmada 358 tanesine yer verilmiştir. Açık olan durum şudur ki zaman içerisinde müzik katmanları değişime uğrar. Bu nedenle en eski katmanlara ulaşmak oldukça güçtür. Yeni ortaya çıkmış notalar ile geleneksel olanları ayırt etmek gerekmektedir.

Karaçay-Malkarların yaşadıkları bölge Kafkasya’da Karaçay Çerkeslerinin yaşadıkları yerin güney kısmı ile Rusya’ya bağlı olan Kabardino-Balkarya

Cumhuriyetine yakındır. Etnik olarak Karaçay-Malkarlar Türk diline, Türk tarihine ve Türk kültürüne yakındır. Karaçay-Malkarların dili Kıpçak Türkçesidir.

Kafkasya'ya ziyaret 2000 yılında Eylül-Ekim ayları arasında gerçekleştirilir. İlk ziyaret Nalçık'te gerçekleştirilen Nart epik destanı hakkında konferansa katılmak için gerçekleştirilmiştir. Nart destanları kahramanlık içeren epik destanlardır ve Karaçay-Malkarlar için büyük önem taşımaktadır. Dr. Öğretim Üyesi Adilhan Adiloğlu Nart destanları hakkında çalışmalar yürütmektedir. Bu destanların ne kadar önemli olduğuyla ilgili de makaleler kaleme alır. "Karaçay-Malkar Türkleri destanlarda anlatılan Nart kahramanlarının gerçekten yaşadıklarına inanırlar ve onları kendi ataları olarak kabul ederler. Bunun için atasözü yerine 'nart-söz' kelimesini kullanırlar."⁴⁶ Bu konferansa Sipos Kabardino-Balkarya Devlet Üniversitesinin rektör yardımcısı Svetlana Dashieva'nın daveti ile katılır. Bu gezi János Sipos ve Gergely Agócs tarafından gerçekleştirilir. Bölge Karaçay Gölünün radyoaktif madde taşıması ve devam eden Rus-Çeçen Savaşından dolayı dışarıdan gelen bir ziyaretçi için tehlike taşımaktadır. 25 Eylül 2000'de Nalçık'e derleme yapmak üzere gidilir.

Bu derleme çalışması sonucunda Kasha Tau, Kara Suv, Bizingi Yanıkoy, Ogari Malkar, Karachaeusk ve Teberdi adlı Karaçay- Malkar köylerinden 280 nota kayıt altına alınır. Buna ek olarak Nalçık Etnografik Araştırma Enstitüsü ile Nalçık Radyosundan ve iki halk müziği konserinden kayıtlar alınır. Kafkasya'da gerçekleştirilen çalışma boyunca sadece Türklerin şarkıları değil, Iberion-Kafkas dili konuşan Çerkez ve Kabardeyların da dilleri de duyulur. Bunun yanında konferans sırasında Türkiye ve Suriye'den gelen Çerkezler ile tanışılıp onlardan da materyaller toplanır.

Karaçay-Malkarlar hakkında araştırma yapmaya Sipos ve Türkolog eşi Éva Csáki Türkiye'de karar verir. 2001 yılında Karaçayların ağırlıklı olarak yaşadığı Başhüyük, Eskişehir, Yakapınar (Ertuğrul), Afyon, Bolvadin, Doğlat, Yazılıkaya ve Konya'ya ziyaret gerçekleştirilir. Karaçay-Malkarların yaşayışları, gelenekleri, tarihleri hakkında bilgi edinilir ve 160 nota kaydedilir. Aynı zamanda 20. yüzyılda Rusya'dan kaçan Kırım Tatarları ve Volga Tatarları da ziyaret edilir. Vedat Balkan'dan 50 Ufuk Tavkul'dan 50 toplamda 100 nota daha önceden kaydedilmiş 160 notaya eklenir ve sonuç olarak 260 notaya ulaşılmış olur.

⁴⁶ Adilhan Adiloğlu, "Karaçay-Malkar Nart Destanları", **Turkish Studies**, 2/1, 2007, s. 210.

Türkiye’de yaşayan Karaçay-Malkarlar asimile olmamış aksine kendi dillerini konuşabilmiş ve kültürlerini devam ettirebilmiştir. Okulda Türkçe eğitimi alan Karaçay-Malkarlar iki dili de anadilleri olarak benimseyip konuşurlar. Küçük bir grup halinde yaşayan Karaçay-Malkarların kendilerine ait dernekleri vardır. Bu dernekler aracılığı ile sosyalleşip geleneklerini devam ettirirler.

Karaçay-Malkarların eski dini şarkıları parlando-rubato şeklinde söylenir. Bu şarkıları genellikle orta yaş ve yaşlı kesim bilir. Karaçay olmaktan gurur duyan ve yerel dansları bilen gençler topluluk içerisinde son zamanlarda ağırlık kazanmıştır. Bununla birlikte bilinen notaların çoğu zaman içerisinde değişime uğramış ve gelenekselliğini kaybetmiştir. Türk toplulukları Karaçayları benimsemiş olup onları iyi eğitilmiş ve çalışkan olarak nitelerler.

Ekim 2001 ve Nisan 2002 yıllarında Éva Csáki Karaçayların yaşamış olduğu Yağlıpınar’ı ziyaret eder. Éva Csáki Ankara’ya 35 km uzaklıkta olan Yağlıpınar’a Ufuk Tavkul ile beraber gider ve oradan 20 melodiyi kaydetme imkânı bulur. Bu yörenin halkı 1890’larda Kafkasya’dan gelen Çegem, Mara ve Başhan gruplarından oluşur. 1921 yılında bölgede 55 hane vardır ve bu 55 hanenin 13’ünü Çegemler oluşturur.

2005 yılında Sipos Karaçayların yaşamış olduğu Ankara’da bulunan Gölbaşı ve Yağlıpınar’ı ziyaret eder. Yerel halk kendi dillerini konuşur, kullanılan dil arkaik unsurlar taşımakla beraber başkentte konuşulan dile oldukça yakındır. Buranın halkının çoğu çalışmak için Ankara’ya gider ve Ankara’ya giden kesimde kendi kültürlerine yabancılaşma fark edilir. Geleneksel notaları bilenlerin sayısı azdır. Bu melodileri bilenlerin çoğu Afyon ve Eskişehir’de daha geleneksel şekilde yaşayıp Ankara’ya gelin gelen kadınlardır.

Ankara’nın ardından Eskişehir’i ziyaret eden Sipos orada Çifteler, Yazılıkaya, Akhisar, Kilisa, Bolvadin, Doğlat ve Yakapınar köyleri gezer. Aynı zamanda Kırım ve Volga Tatarları ile Kumuk toplulukları da ziyaret edilir. Ankara Karaçay Derneği Başkanı Hürriyet Ersoy ile görüşülür. Karaçay Derneği yerel yöneticisi Basri Özen kendisine araştırma yapmasını kolaylaştırmak adına bir araba temin eder. Eskişehir’de bir düğün ve bir zikir törenine katılma şansı elde edilir. Bu törenler sırasında değişen Karaçay müzik hayatı gözlenmiş olur. Bu gezinin sonucunda 250 melodi kaydedilir. Karaçay melodilerinin Türkiye’deki formlarının birçoğuna ulaşılmış olunur.

2007 yılının ağustos ayında Gergely Agócs ve József Lukács iki haftalık bir gezi programıyla Kafkasya'daki Karaçay-Malkarları ziyaret ederler. 15 köy, 29 bölge, 63 katılımcı ile çalışma 357 melodi ile derleme gezisi tamamlanmış olur.

Kafkaslarda çok fazla sayıda etnik grup vardır. Karaçay ve Malkarlar aynı etnik grubun parçalarıdır ve birbirleriyle birebir aynıdırlar. Bununla birlikte Kafkaslarda sadece Karaçay-Malkarlar bulunmaz. Kafkaslar Çerkezlere, Adigelere ve Kabardeylere ev sahipliği yapar. Rusya Kafkasya'yı Karaçay-Çerkez Cumhuriyeti, Kabardion-Balkarya Cumhuriyeti ve Adige Cumhuriyeti olarak üç bölüme ayırır ve kendine bağlar. “Yaklaşık iki yüz yıldır Rusya'nın üç farklı siyasi sistemi altında hayatlarını sürdürmeye çalışan Karaçay-Malkarlar, her şeye rağmen dillerini, dinlerini ve kültürlerini korumayı başararak Kafkasya'da etnik kimlik ve bilinç açısından sağlam bir millet olarak varlıklarını devam ettirecektir.”⁴⁷

2.6.4. Karaçay-Malkarlar Hakkında (About The Karachay-Balkar People) (Ufuk Tavkul)

Karaçay-Malkarların yaşadıkları bölge Kafkasların dağlık bir alanıdır. Güzelliği ile de bilinen bu bölge karlı dağlar ve vadilerle kaplıdır. Karaçaylar tipik Kıpçak Türkçesini konuşurlar. Bu nedenle Karaçay-Malkarların Kıpçak kökenli olduğu düşünülür. Karaçaylar yüz olarak Tatar, Moğol ve Nogaylara benzemez. Kafkaslardaki en güzel etnik gruplardan biridir. Kafkaslara Kabardeylerden ve Adigelerden önce yerleştiği iddia edilir. Karaçaylar etnik olarak Kıpçaklara bağlı iken Tatar, Nogay ve Moğollar ile antropolojik bir bağlantıları yoktur. Karaçay-Malkar Türkleri Kafkas ırkları ile birleşerek zaman içinde gelişimsel olarak farklılık gösterir.

Bazı araştırmacılar en eski Kafkas gruplarının Türkçe konuşan Karaçay-Malkarlar olduğunu iddia eder. 10 ila 13.yüzyıllar arasında Kafkasya'ya gelen Karaçay-Malkar ve Kumuklar Kafkas halklarına adapte olurlar. Karaçay-Malkarlar ve Kumuklar Kafkasya'da ortak gelişim gösterirler.

Kafkaslar Anadolu sahası gibi farklı etnik grupları bünyesinde barındırır. Kafkaslarda hangi etnik grubu yerli olduğunu tespit etmek bu nedenle güçtür. “Bugün Kafkasya halklarını oluşturan soyların etnik kökenleri incelendiğinde pek çok soyun

⁴⁷ Ufuk Tavkul, “Rusya'nın Gölgesinde Üç Devir: Karaçay-Malkar Halkının Siyasi Kaderi”, **Yeni Türkiye-Türk Dünyası Özel Sayısı 2**, 9 (54), 2013, s. 2735.

komşu kabilelerden diğer kabileye geçtiği ve burada asimile olarak o kabileye karıştığı görülmektedir. Kafkas halkları arasında bölgeden bölgeye olan göçler neticesinde halklar karışıyor ve başka bölgeye göç eden bir soyun üyeleri bir-iki kuşak sonra orada tamamen asimile olarak önceki etnik özelliklerini büyük ölçüde kaybediyordu.”⁴⁸

İskitler, Peçenekler, Kıpçaklar, Bulgar Türkleri, Alanlar, Hunlar ve buna benzer etnik gruplar yüzyıllar içerisinde Kafkaslarda birlikte yaşar. Karaçay Malkarların oluşumu üç aşama gerçekleşir; Kafkas kabileleri, İskitler, Hunlar. Son aşama olan Hunların Kafkaslara göç etmesiyle Karaçay-Malkarlar Türk kimliğini ve Türk dilini benimseyip Kafkas gruplarından ayrılır. Karaçay-Malkarlar mağaralara Türklerin kullanmış oldukları runik alfabesi ile Türkçe yazarlar. Karaçay-Malkarların oluşumunu sağlayan bu üç gruba Kıpçaklar da eklenebilir. Kıpçaklar politik, kültürel ve etnik olarak 10 ve 13. yüzyıllar arasında Kafkaslarda önemli bir rol oynar. Karaçay-Malkarlar da çoğunlukla Kıpçak karakterine sahip olur.

18. yüzyıldan itibaren Kafkaslarda Rus baskısı hissedilmeye başlar. Bunun sonucunda 1885 ile 1905 yılları arasında Kafkaslardan Türkiye’ye göç hareketi gerçekleştirilir. 1917 Bolşevik İhtilali ile Kafkaslar Kafkasya Özerk Birliği adı altında birleştirilir. 1918’de bağımsızlığını ilan eden Kafkaslar ardından Transkafkasya Demokratik Federatif Birliğine bağlanır. Bunun ardından doğal kaynaklar SSCB’ye bağlanmış olur. Ruslaştırma politikası ile Adigeler, Çerkesler, Kabardeyler birbirlerinden ayrılır. Kolhozlar kurulup göçebelikten yerleşikliğe geçilir. Etnik gerginlik uzun yıllar boyunca devam eder. Günümüzde idari olarak Karaçay-Malkarlar ile Adige-Çerkes-Kabardey ayrıdır. Siyasi olarak iki gruba ayrılırlar bile aralarında kültürel, etnik ve dilsel ortaklıktan söz edilebilir.

2.6.5. Karaçay-Malkarlar’ın Sosyal Hayatı (On Their Social Life)

Karaçay-Malkarlarda aile ve akrabalık ilişkileri çok önemlidir. Geleneksel olarak bir kız akrabası ile evlenemez, en az yedi kuşak geçmesi gerekir. Bu nedenle her Karaçay yedi kuşak soyunu ezbere bilir. Yedi-sekiz kuşak öncesinde yaşayan ataları aileye isim verir. Aileler evlilik yoluyla büyürler. Bu tarz ataya saygı duyma,

⁴⁸ Ufuk Tavkul, “Linguistik ve Genetik Yapı Etrafında Şekillenen Kafkasya’da Etnik Topluluklar ve Kafkasyalı Kimliği”, **Yeni Türkiye-Kafkaslar Özel Sayısı**, (71), 2015, s. 53.

aile ilişkilerine önem verme, atanın aileye isim vermesi gibi özellikler eski Türk gelenekleri ile benzerlik gösterir.

Karaçay-Malkarların büyük bir çoğunluğu Müslüman'dır. Sosyal ve siyasi hayatın şekillenmesinde Karaçay-Malkarların İslam dinine geçmesi etkili olur. "İslamiyet Kafkasya halklarının toplumsal yapıları üzerinde çok çeşitli tesirler bırakmış ve değişmeye sebep olmuştur. Batı Kafkasya'da aristokrasinin zayıflamasına ve toplumsal tabakalar arasında eşitlik düşüncesinin gelişmesine sebep olan İslamiyet, 19. Yüzyılda Rusya'nın Kafkasları işgal etmesini de yıllarca geciktirmiş ve Kafkasya halkları arasında birlik ve dayanışma oluşturmaya vesile olmuştur."⁴⁹

2.6.6. Eski Gelenekler, Şarkılar, İnanışlar (Old Customs, Songs, Gods)

Karaçaylar eski inançlarında her varlığın kendi ruhu olduğuna inanır. Yer, gök, taş, su ve bunun gibi her varlık Tanrı olarak nitelendirilebilir. Tehlikelere karşı kurban kesme geleneği eski dönem inançlarında da kendisine yer bulur.

Bayramlar ve gelenekler Karaçay-Malkarlar arasında önemli bir yer tutmaktadır. İlkbahar gelince doğanın yenilenmesi ile çocuklar geleneksel şarkıları seslendirir. Genç-yaşlı köyden herkes bir araya gelir, topluluk olarak kutlanır, dans edilir. Bir hayvan kurban edilir ve pişirilir. Kurbanın hasatın kalitesinin arttırılacağına inanılır. Geleneksel başka bir tören ise ateşin üstünden atlamaktır. Karaçay-Malkarlar hastalıklardan korunmak adına ateşin üstünden atlarlar ve uzun, güçlü bir ömür dilerler. Karaçay-Malkarlar eski geleneklerin birçoğunu bugün hâlâ devam ettirmektedir.

Şarkıların Karaçay-Malkarlar üzerinde belirgin bir rolü vardır. Çalışırken söylemiş oldukları şarkılar vardır. Bu çiftçi şarkıları olarak da adlandırılabilir. Hayvancılık Karaçay-Malkarlarda önemli bir yer tutar. Buna bağlı olarak gelenekler, dualar ve inançlar vardır. Yazın otlaklara çıkılırken hayvan kurban edilir. Bunun sebebi yolculuğun güzel geçmesini insanların ve hayvanların zarar görmemesini sağlamaktır. Dokuma yapılırken de söylenen şarkılar ve dualar vardır. Yaşlı kadınlar

⁴⁹ Ufuk Tavkul, "İslamiyet'in 19. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri", *Kırım Dergisi*, 7 (25), 1998, s. 10.

dokuma yapmaya başlamadan dua ederler. Dokumaları giyecek insanların sağlıklı olmaları için dua edilir.

Geleneksel şarkıların bir kısmını da kahramanlık şarkıları oluşturur. Bu şarkılar aracılığı ile tarihteki önemli olaylar anlatılır. Zulüm, savaşlar, zengin insanlar ve bunlara karşı mücadele eden kahramanlar epik destanlar aracılığı ile anlatılır. Yağmur duaları, göç şarkıları, ağıtlar, zikirler, aşk şarkıları buna benzer melodiler Karaçay-Malkarlar arasında önemli bir yer tutar.

Bu çalışmada Sipos ve Tavkul'un beraber yazmış oldukları Karaçay-Malkarların tarihlerini, etnik kökenlerini, geleneklerini, müziklerini inceleyen kitabın analitik bibliyografyası yazılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma gösterir ki Karaçay-Malkarlar Kafkasya'nın önemli bir grubunu oluşturmakta ve göç etseler dahi çoğunlukla kültürlerini ve geleneklerini yaşatmaya devam etmektedirler.

SONUÇ

Türk dünyası çalışmaları sırasında ihmal edilen alanlardan biri müziktir. Türk halkları dilsel, kültürel, tarihi ve coğrafi gibi beşeri alanlar yönünden araştırılırken müzikoloji alanında yapılan çalışmalar geri planda kalmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren ağırlık kazanmaya başlayan Türk müziği çalışmaları zaman içerisinde ilk hızını kaybetmiştir. Çoğunlukla Anadolu sahası ile sınırlı kalan bu çalışmalar Türk halkları düşünülerek genişletilmemiştir. Anadolu sahasının Orta Asya'ya ile beraber düşünülerek Türk sahasının bir bütün olarak araştırılması zaman almıştır.

Anadolu sahası halk müziği çalışmalarının Cumhuriyet'in ilk yıllarında ağırlık kazanır; bununla birlikte Anadolu sahasının diğer Türk halkları ile birleştirilerek müzikoloji bağlamında çalışılması ise günümüze yakın bir döneme rastlar. Türk sahasını bir bütünlük içerisinde değerlendirerek bu konuda incelemeler başlatan isimlerin başında János Sipos gelir. Sipos 1987 yılında Türkiye'ye gelerek Türk müziği ile ilgilenmeye başlar. Ankara Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde bir yandan okutmanlık görevini devam ettirirken bir yandan da Anadolu sahasında halk müziği derlemeye başlayan Sipos, Türklerin sadece Anadolu sahasından ibaret olmadığını bilincindedir. Bu bilinç ile zaman içerisinde sahasını genişleterek Azerbaycan, Kafkasya, Kazakistan, Kırgızistan gibi Türk halklarının yaşadığı bölgeleri çalışmalarına ekler. Çalışma yaptığı saha oldukça geniştir. Bunun için devamlı olarak seyahat eden Sipos çalışmaları sonucunda kitaplarını yayımlama imkânı bulur. Macarca yazılmış olan bu eserler Judit Pokoly çevirmenliği ile İngilizceye çevrilir. Eserler Macarca ve İngilizce olarak bulunmakla birlikte Türkçeye çevrilmiş eserlerin sayısı oldukça azdır. *Anadolu'da Bartók'un İzinde* adlı kitabının dışında Türkçeye çevrilmiş eseri bulunmayan Sipos'un bazı makaleleri Türkçe'dir. İyi derecede Türkçe bilen Sipos makalelerinin bir kısmını Türkçe olarak yazmaktadır.

Sipos derleme çalışmalarının ardından kitaplarını internet ortamında erişime açar. İngilizce ve Macarca şeklinde erişime açılan bu eserlerin İngilizce olanlarını tezimizde kullandık. Biz bu çalışmada Sipos'un eserlerinin ayrıntılı analizini yapmaya çalıştık. Bunun sonucunda gördük ki Türk sahası oldukça geniştir, buna bağlı olarak Türk halklarının müziği mekânsal uzaklıklardan dolayı farklılık göstermekle birlikte çoğunlukla birbirine yakın özellikler taşır. Yer yer birbirinden farklılaşan notalar ve

dizeler Türk zihniyetinin ürünleridir. Türklerde yaygın olarak görülen birinin ölümünün ardından ağıt yakma, çocuklar için söylenen ninniler, gelin uğurlama ağıtları, çocukların tekerlemeleri, baharın gelişiyle söylenen geleneksel ezgiler gibi birçok ezgi birbirleriyle benzerlik taşımaktadır. Halk ezgileri Türk sahasının genişliğine aldırmaksızın benzer özellikler taşır ve Türkler yaşadıkları her duygu için farklı bir ezgiye başvurur.

Sipos Türk sahası içerisinde gerçekleştirmiş olduğu etnomüzikoloji çalışmalarını Macar müziği ile birlikte değerlendirir. Macar halk müziği ile Türk halk müziği arasında benzerlikten bahsedilip bahsedilemeyeceği Sipos'un Türk halk müziği çalışmalarının çıkış noktasıdır. Macar halk müziği Macar etnomüzikologlar tarafından bugüne kadar farklı uluslar ile karşılaştırılmış ve değerlendirilmiştir. Sipos Macar halk müziği ile Türk halk müziği arasındaki ortaklıkları ve farklılıkları bulmak adına büyük bir çalışmaya imza atar.

János Sipos kendisine örnek aldığı Belá Bártok'un Anadolu sahasında gerçekleştirmiş olduğu derleme çalışmalarından etkilenir ve Bártok'un bu çalışmasını genişleterek devam ettirir. Belá Bártok Cumhuriyet'in ilk yıllarında Anadolu'ya gelerek derleme çalışmaları yürütür ve bu yürütmüş olduğu çalışmayı Macar halk müziği ile karşılaştırır. Sipos hiç tanışmadığı ünlü Macar etnomüzikolog ve besteci Bártok'un kendisine rehber olarak kabul edip onun izinden gider. Sipos böylelikle Bártok'un başlatmış olduğu Türk sahası ile Macar sahasını etnomüzikoloji bağlamında değerlendirme çalışmalarını ilerletmiş olur.

Sipos derleme çalışmaları sırasında çoğunlukla yalnız değildir. Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Bölümünde okutmanlık yapan Türkolog eşi Evá Csáki Sipos'un en büyük destekçilerinin başında gelir. Bununla birlikte sadece eşi değil, kendisine yardımcı olan yerel halktan kişiler de bulunmaktadır. Bu kişiler aracılığı ile Sipos derleme gezilerini gerçekleştirirken yaşanabilecek dilsel sıkıntıların önüne geçmeye çalışır. Sipos'un 1987 yılında başlattığı Türk sahası derleme çalışmaları kendisi tarafından Macaristan'da hâlâ devam ettirilmektedir. Zaman zaman Türkiye'ye gelmeye devam eden Sipos'un Türkiye ile bağlarını koparmamıştır. İyi derecede Türkçe bilen Sipos Türkiye'deki çeşitli seminer ve sempozyumlara gelmeyi sürdürmektedir.

Biz bu çalışma boyunca János Sipos'un yazmış olduğu *Anadolu'da Bartók'un İzinde, Kazakh Folksongs from the Two Ends of the Steppe, Azeri Folksongs, Comparative Research on the Folk Music of Turkic and Hungarian People, The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order: The Music of Bektashis in Thrace, Shaman Songs, Kyrgyz Folksongs, Karachay-Balkar Folksongs* adlı kitaplarından ve makalelerinden yararlanmaya çalıştık. Bununla birlikte bu çalışmalar ile değerli çalışmalar yürütmüş akademisyenlerin eserlerinden de faydalandık.

Tez çalışmasını yürütürken Sipos'un çalışmalarına elimizden geldiği kadarıyla kendi düşüncelerimizi de ekledik. Sipos'un İngilizce'ye çevrilmiş kaynaklarından faydalanırken bir yandan eserlerin orjinallerine sadık kalırken bir yandan da kendi fikirlerimizi ve araştırmalarımızı da bu çalışmaya ekledik. Böylelikle Sipos'un çalışmalarında yola çıkılarak yeni bir şeyler söylemeye çalıştık. Ünlü Macar etnomüzikolog Sipos'un eserlerini kendi görüşlerimiz ile birleştirerek Türkçeye kazandırmaya çalıştık. Böylelikle Türkoloji sahasına ve Türkoloji sahasından faydalanan bilim insanlarımıza katkı sağlayacağımızı düşünüyoruz.

KAYNAKÇA

Adiloğlu, Adilhan. “Karaçay-Malkar Nart Destanları”, **Turkish Studies**, 2/1, 2007, ss.196-218.

Arıkan, Metin. **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Kazak Jırav ve Akınları**, Elik Yayınları, İzmir, 2010.

Arıkan, Metin. **Türk Dünyası Destan Anlatma Geleneği**, Kömen Yayınları, Konya, 2017.

Bartók, Belá. “Türkiye’deki Derleme Gezilerim”, **Musiki Dergisi**, 2018. <http://www.musikidergisi.net/?p=2019>. (12.02.2019)

Baştav, Şerif. “Türk Kültürüne Hizmet Eden Macar Türkologlar”, **2023 Aylık Dergisi**, Sayı: 59, 2006, ss.5-13.

Coşkun Elçi, Armağan. “Tarihsel Gelişim Bağlamında Türk Halk Müziği Araştırmaları”, **Milli Folklor**, Sayı: 78, 2008, ss.37-54.

Çeribaş, Mehmet. “Kırgız Halk Edebiyatında Yarışma Temelli Bir Tür”, **Acca Turcica Dergisi**, Sayı:1, 2010, ss.59-74.

Çobanoğlu, Özkul. **Türk Dünyası Epik Destan Geleneği**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2015.

Deniz, Ünal&Göktaş, Uğur. “Türk Beşleri’nin Türk Halk Müziği Derleme Çalışmalarına Katkıları”, **2. Uluslararası Müzik ve Dans Kongresi**, Müzik Eğitimi Yayınları, Muğla, 26-28.09.2016, ss.320-329.

Ergun, Pervin. “Hacı Bektaş Veli’nin Makalat-ı Gaybiyye ve Kelimat-ı Ayniyye Adlı Eserinde Arınma”, **Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, Sayı:58, 2011, ss.13-20.

Esin, Funda. “Belá Bartók’un Perspektifinden Türk ve Macar Halk Müziği Değerlendirmesi”, **İdil Dergisi**, Cilt:6, Sayı:33, 2017, ss. 1581-1595.

Guliyev, İlkin. “Azerbaycan Âşık Edebiyatı: Tarihte ve Bugünü”, **Türkoloji ve Beşeri Bilimler Sempozyumu (21-22 Kasım 2016) Bildirileri**, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 21-22.11.2016, ss.263-270.

Kara, Hasan. “Azerbaycan Türkülerinde Coğrafyanın Rolü”, **Uluslararası Sosyal Araştırma Dergisi**, Cilt:9, Sayı: 47, 2016, ss.396-402.

Karamustafa, Ahmet. “Anadolu’nun İslamlaşması Bağlamında Aleviliğin Oluşumu”, **Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik**, (Der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Kobotarian (Azeroğlu), Nabi. “Azerbaycan Âşık Kahvelerinde Destan Anlatma Geleneği”.**Academia.edu**.

https://www.academia.edu/29207607/Azerbaycan_A%C5%9F%C4%B1k_Kahvehanelerinde_Destan_Anlatma_Gelene%C4%9Fi. (12.02.2019)

Ocak, Ahmet Yaşar. “Türk ve Türkiye Tarihinde İslam’ı Çalışmak yahut ‘Arı Kovanına Çomak Sokmak’ ”, **Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik**, (Der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

Ocak, Ahmet Yaşar. **Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslam Öncesi Temelleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2017.

Okay, Cüneyd. “Türk Derneği Dergisi ve Birinci Dünya Savaşı Öncesi Macaristan’daki Türkoloji Çalışmaları”, **Macar-Türk İlişkileri Üzerine Makaleler Macar Kardeşler**, (Ed. Yeliz Okay), Doğu Kitabevi, İstanbul, 2012.

Özarslan, Metin. “Türk Halk Müziği veya Geleneksel Türk Müziği”, **Türk Dili, Kültürü ve Tarihi**, Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 2016, ss.111-120.

Saral, İsmail Tosun. “Gül Baba Kimdir?”, **Düşünce ve Tarih Dergisi**, Yıl:3, Sayı:32, 2017, ss.32-40.

Sarıkaya, H. Serkan, Tunalı, Sancar. “Belá Bartók’un Çağdaş Türk Müziğine Katkılarının İncelemesi”, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 16, Sayı:2, 2014, ss. 299-313.

Sipos, János. **Anadolu’da Bartók’un İzinde**, çev. Sanat Deliorman, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009.

Sipos, János. **Kazakh Folksongs from Two Ends of the Steppe**, çev. Judit Pokoly, L’Harmattan, Budapeşte, 2001.

Sipos, János. **Azeri Folksongs**, çev. Judit Pokoly, L’Harmattan, Budapeşte, 2004.

Sipos, János. **The Psalms and Folk Songs of a Mystic Turkish Order: The Music of Bektashis in Thrace**, çev. Judit Pokoly, L’Harmattan, Budapeşte, 2009.

Sipos, János. **Shaman Folksongs**, çev. Judit Pokoly, L’Harmattan, Budapeşte, 2010.

Sipos, János. **Kyrgyz Folksongs**, çev. Judit Pokoly, L’Harmattan, Budapeşte, 2014.

Sipos, János. **Karachay-Balkar Folksongs**, çev. Judit Pokoly, L’Harmattan, Budapeşte, 2015.

Sipos, János “Macarların Türk Halkları Arasında Gerçekleştirdiği Halk Müziği Araştırmaları”, **Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması**, Macaristan Büyükelçiliği Ankara Büyükelçiliği Yayını, Ankara, Temmuz 2005, ss.18-38.

Tavkul, Ufuk. “İslamiyet’in XIX. Yüzyılda Kafkasya Halklarının Toplumsal Yapılarına Tesirleri”, **Kırım Dergisi**, 7 (25), 1998, ss.43-46.

Tavkul, Ufuk. “Linguistik ve Genetik Yapı Etrafında Şekillenen Kafkasya’da Etnik Topluluklar ve Kafkasyalı Kimliği”, **Yeni Türkiye-Kafkaslar Özel Sayısı**, (71), 2015, ss.43-55.

Tavkul, Ufuk. “Rusya’nın Gölgesinde Üç Devir: Karaçay-Malkar Halkının Siyasi Kaderi”, **Yeni Türkiye-Türk Dünyası Özel Sayısı 2**, 9 (54), 2013, ss.2707-2735.

Türker, Pınar Yiğit. “Macaristan’da Türkoloji Çalışmalarına Genel Bir Bakış: Türkoloji’nin Gelişimi ve Macar Türkologlar”, **Dede Korkut’un İzinde 30 Yıl Prof. Dr. Üçler Bulduk’a Armağan Türk Tarihine Dair Yazılar**, (Ed. Alpaslan Demir), Gece Kitaplığı, Ankara, 2017, ss.745-764.

Uçan, Ali. “Türk-Macar Kùltür/Müzik İlişkilerine ve Türk-Macar Karşılaştırmalı Halk Müziği Araştırmalarına Genel Bir Bakış”, **Türk-Macar Halk Müziğinin Karşılaştırmalı Araştırması**, Macaristan Büyükelçiliği Ankara Büyükelçiliği Yayını, Ankara, Temmuz 2005, ss.52-96.

Yıldırım, Rıza. “Bektaşî Kime Derler? ‘Bektaşî’ Kavramının Kapsamı ve Sınırları Üzerine Tarihsel Bir Analiz Denemesi”, **Kızılbaşlık Alevilik Bektaşilik**, (Der. Yalçın Çakmak, İmran Gürtaş), İletişim Yayınları, İstanbul, 2016.

